

**«O‘ZBEKISTON TEMIR YO‘LLARI»
AKSIYADORLIK JAMIYATI**

TOSHKENT TEMIR YO‘L MUHANDISLARI INSTITUTI

«Transport logistikasi va servis» kafedrası

«BOJXONA ISHI ASOSLARI»

FANIDAN

O‘ Q U V–U S L U B I Y M A J M U A

MA’RUZALAR MATNI

TUZUVCHI: SAIDIVALIYEV SH.U.

TOSHKENT – 2018

"BOJXONA ISHI ASOSLARI" FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

REJA

- 1.1. Fanning predmeti, vazifalari va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorligi.
- 1.2. Bojxona munosabatlarining rivojlanish tarixi.
- 1.3. Bojxona munosabatlarida qo'llaniladigan asosiy atamalar va tushunchalar.

Tayanch so'z va iboralar

Bojxona ishi, tashqi va ichki siyosati, tadbirkor, Boj tarifi, *xodimlar boshqaruvi*, bojxona rejimlari, kontrabanda, soliqlar va boj, *raqobat, ishlab chiqarish, xom ashyo*.

**1.1. FANNING PREDMETI, VAZIFALARI VA BOSHQA FANLAR
BILAN O'ZARO ALOQADORLIGI**

Bojxona ishi O'zbekistonning tashqi va ichki siyosati tizimida ustuvor o'rinlardan birida turadi. Bir tomondan, tashqi iqtisodiy faoliyatning erkinlashtirilishi tashqi bozorga mustaqil chiqish huquqiga ega bo'lgan korxonalar, tashkilotlar va tadbirkorlar doirasini jiddiy ravishda kengaytirdi. Davlat bojxona siyosati vositalari - tarifli va notarif boshqarish vositalari orqali ularning tovarlar, ishlar va xizmatlar eksporti va importi bo'yicha faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchi tomondan, ichki iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, milliy bozorni shakllantirish, respublika byudjetining daromad qismini to'ldirish vositasi sifatida bojxona ishining ahamiyati ortdi. Bu, o'z navbatida, bojxona ishining huquqiy asosini yaratuvchi qonun hujjatlari va normativ hujjatlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etdi. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, «Davlat bojxona xizmati to'g'risida» va «Boj tarifi to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari bojxona haqidagi qonun hujjatlari tizimi asosini tashkil etadi. Qayd etilgan qonun hujjatlari va ularni rivojlantirish uchun chiqarilgan normativ hujjatlar O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlari himoya qilinishining ishonchli mexanizmini yaratadi, iqtisodiy va siyosiy ustuvorliklarini hisobga olgan holda yagona bojxona siyosatini o'tkazilishini ta'minlaydi.

«Bojxona ishi» atamasi mazmunini aniqlash prinsipial ahamiyatga egadir. Bojxona siyosatining xususiyati va mazmunini, bojxona huquqi, uning institutlari va yuridik normalarini tushunish ko'p jihatdan ushbu atamani belgilashning puxtaligi va to'liqligiga, bojxona ishi tarkibini aniqlashga bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksida (2-modda) bojxona ishiga quyidagicha ta'rif beriladi: «Bojxona ishi O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tish, boj to'lovlarini undirish, bojxona rasmiylashtiruvchi, bojxona nazoratini amalga oshirish tartibi va shartlaridan hamda bojxona siyosatini amalga oshirishning boshqa vositalaridan iboratdir».

Mazkur ta'rif umuman olganda bojxona ishi tushunchasini va uning tarkibiy elementlarini aniq tavsiflab beradi. Bojxona ishi ko'p rejali va juda xilma-xil vazifalarni hal etishga yo'naltirilganligi, uning o'ziga xosligi va nodirligi mana shundan iboratdir.

Bojxona ishining Bojxona kodeksida ko'rsatilganlardan tashqari tarkibiy qismlari ro'yxatiga boj tariflari vositasida tartibga solish, valyuta nazorati, bojxona ta'minoti, bojxona statistikasi va Tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasini yuritish, kontrabandaga va bojxona ishi sohasidagi boshqa jinoyatlarga qarshi kurash, bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilganligi haqidagi ishlarni ko'rib chiqish kiritilishi kerak.

Bunday yondashilgan taqdirda bojxona ishi mazmuni kengroq tushuniladi, boz ustiga uning tarkibiga kiritilgan, yuqorida aytib o'tilgan qo'shimcha elementlar Bojxona kodeksida nazarda tutilgan hamda unda yetarlicha keng va batafsil tartibga solingan.

Shunday qilib, bojxona ishi tuzilmasi bojxona siyosatini amalga oshirishning quyidagi vositalari bilan ifodalanishi mumkin:

- tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tish tartibi va shartlari;
- bojxona rejimlari;
- boj tariflari vositasida tartibga solish;
- bojxona rasmiylashtirilishi;
- bojxona ta'minoti;
- bojxona nazorati;
- bojxona statistikasi va tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasi;
- bojxona ekspertizasi;
- kontrabandaga va bojxona ishi sohasidagi boshqa jinoyatlarga qarshi kurash;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish va ko'rib chiqish.

Bojxona ishining mazkur tuzilmasi ham, albatta, batafsil emas, uni yanada tabaqalashtirish mumkin. Umuman olganda esa bojxona siyosati vositalarining keltirilgan ro'yxati O'zbekiston Respublikasi bojxona ishining hozirgi tuzilmasini aynan aks ettiradi.

Bojxona ishining yuqorida sanab o'tilgan tarkibiy qismlarining ahamiyati, roli va maqomi bir xil emas. Biroq, ular xususiyati va maqsadlariga, bojxona ishi tizimidagi o'rniga

ko'ra turlicha bo'lsa ham jam bo'lgan holda uzviy birlikni tashkil etadi, chunki O'zbekiston Respublikasining yagona bojxona vazifalariga xizmat qiladi.

«Bojxona ishi asoslari» fanining predmeti bojxona siyosati, bojxona bojlari va tariflari, bojxona munosabatlarining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish hisoblanadi.

«Bojxona ishi asoslari» fanini o'rganish jarayonida analiz, sintez, tahlil etish, amaliy hujjatlar nusxalarini qiyosiy tahlil etish metodlaridan foydalaniladi.

«Bojxona ishi asoslari» fanining vazifalari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan bojxona siyosati turlari, prinsiplari va vazifalarini o'rganish;

Bojxona qonunchiligi hujjatlarini o'rganish va tahlil etish;

Bojxona faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishini o'rganish;

Bojxona bojlari, tariflari va imtiyozlarini o'rganish;

O'zbekiston Respublikasida qo'llaniladigan bojxona rejimlarini o'rganish;

Bojxona qiymati va uni aniqlash usullarini o'rganish.

«Bojxona ishi asoslari» fani «Moliya», «Soliq nazariyasi», «Soliqlar va soliqqa tortish», «Soliq qonunchiligi asoslari» va shu kabi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liq.

1.2. BOJXONA MUNOSABATLARINING RIVOJLANISH TARIXI

Tarkibiga soliqlar va bojlarni undirish ham kiradigan moliyaviy-iqtisodiy tizimning puxta faoliyat ko'rsatishi har qanday tizimda davlat mavjud bo'lishining iqtisodiy asosi hisoblanadi.

Akademik B. Ahmedovning fikriga ko'ra bojxona organlari bunday tizimning bir qismi sifatida Markaziy Osiyoda qadim zamonlardan boshlab mavjud bo'lgan. Chunki ko'p ming yillab Sharqni G'arb bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li Markaziy Osiyo hududidan o'tgan. o'rta dengizdagi Suriyaning Antioxiya (yoki Antaliya) porti uzoq vaqt Ispaniya, Portugaliya, Venetsiyadan tovarlarni tashuvchi kemalarga xizmat qilgan. Bu kemalar Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy va Yaponiyaga yo'l olganlar.

Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshiriladigan savdoga qaysidir darajada aloqador bo'lgan barcha davlatlarning bojxona organlari tajribasini umumlashtiruvchi qoidalar asrlar davomida takomillashtirildi va maqbul holga keltirildi. Agar qaysidir davlat yoki shahar bojxona qoidalarini qattiqlashtirsa, bojar va yig'implarni haddan tashqari ko'paytirsas, karvonlar ularni chetlab o'tishining yo'li bor edi. Birgina Markaziy Osiyoda Buyuk Ipak yo'lining bir necha

shoxobchasi mavjud bo'lgan. Ushbu karvonlar chetlab o'tgan davlatlar esa anchagina daromaddan mahrum bo'lishar, chunki yo'llarda karvonlar muntazam qatnar edi.

Buyuk Ipak yo'lidagi boj yig'implari haqidagi dastlabki yozma eslatmalar VIII asrdagi arab manbalaridan ma'lum. Ko'p asrlar davomida boj miqdori o'zgarishsiz bo'lib, u tovar qiymatining 2 foizini tashkil etgan (Bunday boj XIX asrgacha saqlanib qoldi. Buxoro, Qo'qon va Xivadan Rossiyaga qatnovchi karvonlardan 2,5 foiz miqdorida boj olinardi). Bu barchani qoniqtiruvchi maqbul variant deyish mumkin. Karvonlar yo'lida ko'plab davlatlar joylashgani hisobga olinsa, katta miqdordagi boj savdogarlarni xonavayron qilishi, bu bilan ushbu davlatlarni kafolatli daromaddan mahrum qilishi mumkin edi.

Ushbu daromadning xazina uchun ahamiyatini tushungan hukmdorlar qulay yo'llar bilan, obod karvonsaroylar qurishdi, karvonlarni xavf-xatardan qo'riqlash chora-tadbirlarini ko'rishdi. XIV-XV asrlarda Amir Temur va temuriylar faoliyati buning misoli bo'lishi mumkin. Amir Temur oldingi yo'z yilliklardan oxiri yo'q urushlar va ko'chmanchilar bosqinlari tufayli deyarli to'xtab qolgan Buyuk Ipak yo'lidagi harakatni qayta tikladi.

XV asr boshida Amir Temur saroyida bo'lgan Kastiliyaning elchisi Ryui Gonzales de Klavixo o'zining Samarqandga qilgan to'rt oylik sayohatida «butun mamlakat Temur hukmronligi ostida tinch yashaydi», deb qayd etgan.

Temuriylar davrida ulkan saltanatda yo'llar ancha yaxshi holatda saqlangan. Yo'lning har bir kunlik masofasida karvonsaroylar bo'lib, ularda savdogarlarni qurol-yarog' osgan otliq qo'riqchilar otryadi kutib olar, ular savdogarlarni keyingi dam olish joyiga kuzatib qo'yishga shay turishar edi. «Ofisi» uzoq vaqt Sultoniya bo'lgan vatikanlik arxiyepiskop Ioann Amir Temur tomonidan savdogarlarga berilgan imtiyozlarni qayd qiladi: «Temur xorijiy savdogarlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo'lar va butun saltanatida ularga qulay sharoitlar va xavfsizlikni yaratib bergan. Agar unga qarashli yerlarda qaysidir savdogarni tunashsa, o'sha yerning hukmdori savdogarga yo'qotgan narsasini ikki barobar qilib qaytarib berar, bundan tashqari ushbu summani Temurga besh barobar miqdorida to'lardi».

Akademik B. Ahmedov bu davrda karvonlarni qo'riqlash zimmasiga kiradigan bojxona puxta ishlaganligini qayd qilar ekan, quyidagi misolni keltiradi. Bu voqea Boburning otasi temuriyzoda Umarshayx Andijonda hukmronlik qilgan davrda yuz beradi. Besh yuz kishilik ot ulovli katta karvon ko'p yuk bilan Xitoydan qaytar edi. Tog'da yo'lovchilar qor bo'roniga yo'liqib, qalin qor ostida qolishadi. Faqat ikki kishi tirik qoladi va Andijonga kelib yuz bergan falokatdan xabar beradi. Umarshayxning amri bilan karvon ortgan yuklar qor ostidan kovlab olinadi va merosxo'rlar topilmaguncha ishonchli qo'riqlanadi. Merosxo'rlarni esa faqat Andijondan emas, balki butun Xuroson, Eron va Iroqdan izlashga to'g'ri keladi. Amir Temur

davrida ehtimolki undan ham ilgari ayrim boj imtiyozlari mavjud bo'lgan. Masalan, «qizil mol» bojdin ozod qilingan edi. Bunday tovarlar ularga ilova qilingan hujjatlar, ya'ni rahnamolar oddiy muhr bilan emas, balki shohona qizil muhr bilan tasdiqlanganligi bois «qizil mol» deb atalgan. Bu esa mollar hukmdorga in'om qilishga mo'ljallanganligini anglatardi. O'sha davr qoidalariga ko'ra, sovg'alardan boj undirilmagan.

Albatta, tuzuklarni buzish hollari ham bo'lib turardi. Masalan, ayrim savdogarlar rahnamodan foydalanib, «qizil yorliq»da ko'rsatilgan moldan boshqa mollarga ham boj to'lamaslikka urinishar edi. Ayrim hollarda qaroqchilar o'zlarini boj yig'uvchi qilib ko'rsatishar edi. Bundan tashqari Amir Temur saltanati parchalanib ketgandan keyin mayda davlatlarning hukmdorlari yoki ularga bo'ysunuvchilar yuz yillab amal qilgan boj qoidalariga xilof ish qilishar edi. 1621 yilda savdogarlar bilan safardosh bo'lgan Moskvalik elchi Ivan Xoxlovning esdaliklarida qayd qilinishicha, daryo bo'yida savdogarlarni 60 chog'li bojxonachilar to'xtatgan va 9 qo'y, 2 ta ot, 100 botmon arpa berishni talab qilishgan.

Tarixchilarning guvohlik berishicha, Markaziy Osiyoda yerdan xiroj va tanob, tovardan esa zakot undirilgan. Qur'onga muvofiq, har bir musulmon mol-mulkning qirqdan bir qismini zakot qilar edi. Zakot shuningdek kelayotgan va ketayotgan har bir karvondan ham undirilardi, shu sababli zakotchilar karvonlar harakatini sergaklik bilan kuzatib turishardi. Shahardan o'tadigan har qanday savdogar zakot olinadigan saroyga to'xtab o'tishi shart bo'lgan. Bu yerda uning tovaridan 2,5 foizli boj undirilardi edi. Bundan tashqari savdogar har bir tuya hisobiga yorliq yozilganligi uchun ham haq to'lagan. Bu yorliq tovar xonlikning qolgan barcha aholi yashaydigan joylaridan erkin o'tishiga kafolat berardi edi. Har bir mustaqil mulkdan zakot undirilardi edi. Amudaryoning janubiy qirg'og'ida deyarli har bir shahar boj undirish huquqini o'zida saqlab qolgan. Ular zakotni ko'pincha qonun bo'yicha emas, balki o'z bilganlaricha belgilashardi. Afg'onistonda esa 2,5 foiz emas, balki 20 foiz miqdorida zakot undirilgan.

Ko'chmanchilardan zakot naturada undirilardi. Har qirq bosh moldan bittasi zakot sifatida olingan. Zakotchi yiqqan butun mol-mulk xonning xazinasiga kelib tushgan. Zakotchilarga savdo ishlari bo'yicha favqulodda huquqlar berilgan edi. Ular davlat manfaatlariga asoslanib, tovarlarni olib kirish va olib chiqishni ta'qiqlashi, hatto biror bir oqlovchi sabab bo'lsa, ularni musodara qilishi ham mumkin edi.

XIX asr oxirida bozor munosabatlari rivojlanishi bilan birgalikda bojxona siyosati yangi bozorlarni egallab olishga yordam beruvchi vositalardan biriga aylandi.

Buxoro xonligining katta qismini inglizlar o'z nazorati ostida tutib turgan Afg'oniston bilan chegarasida bojxonalar tashkil etildi. O'lkaning Afg'oniston bilan savdo qilish uchun

maxsus tashkil etilgan bojxona birlashmasiga kiruvchi boshqa tumanlaridan chiquvchi tovarlar mana shu bojxonadan o'tar edi. Afg'oniston bilan savdo-sotiqda fiskal maqsadni ko'zlamagan ushbu birlashma tovarlarning ayrim turlari mazkur mamlakatga olib kirilganligi uchun maxsus mukofotlar tayinlangan, shunday qilib, Peshovar va Qobul orqali Afg'onistonning shimoliy qismiga va Badaxshonning bir qismiga kirib keluvchi Angliya va Hindiston tovarlari bilan raqobat qilish uchun qulay shart-sharoitlar sun'iy ravishda yaratilgan. Afg'on bozorini qo'lga kiritish unchalik qiyin emasdek tuyulardi: yo'l yo'qligi sababli Afg'onistonning Badaxshon viloyatiga, masalan, «ingliz mollari shunchalik oz miqdorda kelar ediki, bu nafaqat Badaxshonning o'zida, balki Saroy va Chebek orqali Rustak va Fayzobod shaharlariga, bu shaharlardan inglizlar qo'l ostidagi yerlarga olib o'tiladigan ingliz tovarlariga nisbatan sifatli va arzon tovarlar uchun mahalliy bozorlarni ochib qo'yar edi».

Tovarlar (manufaktura, kerosin, gugurt, qand, shakar) ko'zdan kechirish uchun Samarqand ombor bojxonasiga taqdim etilishi kerak bo'lgan. Bu yerda tovarlarga maxsus tamg'alar bosilar va tovarlar savdogarlar tomonidan Afg'oniston - Buxoro chegarasida joylashgan Karki, Kalif, Chushkago'zar, Termiz, Ayjan, Saroy va Chebekdagi chegara bojlari orqali olib o'tilardi. Bu yerda bojxonachilar tamg'a bosilgan joylarni ko'zdan kechirishar, tamg'ani olib qo'yishar va tovarni chet elga chiqarishar edi. Tovar haqiqatda Buxorodan tashqariga olib chiqib ketilganligining isboti hisoblangan tamg'a esa bojxonachilar tomonidan Samarqandga qaytarilar edi. Bu yerda tovarning egasi o'ziga tegishli mukofotni olgan.

Tovar uchun beriladigan mukofotning salmog'i ko'plab savdo firmalarini o'ziga jalb qilgan. Ular Samarqand, Buxoro, Karkida o'z idoralarini tashkil etib, faoliyatlarini yildan-yilga rivojlantirishdi. Mana shu tufayli chegara bojxonalari orqali ip gazlama tovarlar, shakar va kerosin ko'p miqdorda o'ta boshladi.

Biroq bojxona birlashmasi o'z maqsadiga to'la erishishga muvaffaq bo'lmadi. Savdo jilovini o'z qo'lida ushlab turgan buxorolik, afg'onistonlik mayda savdogarlar mukofotlardan foydalanish imkoniyatidan mahrum edi. Ular gazlamani Buxoroning chegara shaharlarida sotib olishar, biroq bunday mol qonunga ko'ra Samarqand bojxonasining tamg'asi bo'lmasa mukofotlanmas edi.

Buxoro bojxonalari hatto tamg'a qo'yilgan tovarlardan ham boj yig'uvchining xohishiga va vijdoniga bog'liq miqdorlarda boj yig'ishardi. «Bojgirlar har bir joydan 4 tadan 5 gacha rupiy (bir rupiy - 45 tiyin), amaldorlar (uyeza boshliqlari) esa Amudaryodan o'tganlik uchun 4-6 rupiy, ichiga havo to'ldirilgan hayvon terisidan yasalgan solni tortib boruvchi har bir ot

uchun bir tomonga o'tishdan 4-5 rupiy va har bir odam olib o'tilganligi uchun alohida 2 rupiy undirishgan».

Savdogarlar o'tadigan bekliklarda har bir tuya yoki otdan o'lpon undiriladi, agar yo'l bir nechta beklikdan (Kitob, Shahrisabz, G'uzor, Hisor, Qo'rg'ontepa) o'tishi hisobga olinsa, ustama xarajatlar ancha sezilarli bo'lar va beriladigan mukofotlarning yarmiga yoki hatto hammasiga teng bo'lar edi.

Ma'lumki, Buxoro hukumati o'z vaqtida Afg'onistonga olib ketiladigan tovarlarni bojdan ozod qilish haqida farmoyish chiqargan bo'lib, biroq bu farmoyish Buxoro devonxonasidan tashqariga chiqmadi.

Lekin shunga qaramay, bojxona birlashmasi davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalari kengayishida o'z ahamiyatiga ega bo'ldi.

Markaziy Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingandan keyin Turkiston general-gubernatorligi tashkil etildi. 1893 yilda Rossiyada 11 ta chegara okrugi tashkil etildi. Turkiston okrugi o'shalardan biri bo'ldi. Turkiston okrugida 16 ta bojxona organi mavjud edi. 1895 yilda Termiz shahrida Pattakesar bojxonasi tashkil etildi. Unda asosan Afg'onistondan keltiriladigan tovarlardan boj undirilgan. Har yili ushbu bojxona posti orqali 2500 dan ziyod sayohatchi o'tardi. U paytlari Afg'oniston hududi orqali Markaziy Osiyoga ko'plab kontrabanda tovari ham o'tkazilgan.

1917 yildan keyin ichki va tashqi savdo xalq Komissarligida 8 ta bojxona okrugidan iborat bojxona boshqarmasi tashkil etilib, Turkiston okrugi shulardan biri edi. 1925 yilda bojxona boshqarmasi Bojxona bosh boshqarmasiga aylantirildi. Uning tarkibida bojxonaning 11 ta inspektorlik organlari va 266 ta bojxona bo'lib, ularda 5710 nafar xodim ishlar edi. O'sha yili Termiz shahridagi Pattakesar bojxonasi Termiz bojxonasiga aylantirildi. Xalq komissarliklari vazirliklarga aylantirilgandan keyin bojxona bosh boshqarmasi Tashqi savdo vazirligi tarkibida qoldi.

1986 yilda Bojxona bosh boshqarmasi SSSR Ministrlar Soveti huzuridagi Davlat bojxona nazorati Bosh boshqarmasiga aylantirildi.

Toshkent shahri sobiq SSSR janubiy darvozasi hisoblanib, xoriydan uchib kelgan samolyotlar Toshkentda to'xtab o'tar edi. Yangi havo yo'llari ochilishi munosabati bilan 1959 yil 14 aprelda Toshkent aeroportida Termiz bojxonasiga bo'ysunuvchi bojxona posti tashkil etildi. Toshkent postida hammasi bo'lib 3 ta xodim ishlagan. Ularga V.N.Novikov rahbarlik qilar edi. 1970 yillarda tashqi iqtisodiy aloqalar rivojlanishi munosabati bilan ushbu post Toshkent bojxonasiga, 1988 yilda esa O'zbekiston Respublikasi bojxonasiga aylantirildi.

1988-89 yillarda Samarqand, Buxoro, Namangan, Andijon, Qarshi, Guliston, Jizzax, Qo‘qon, Navoiy, Urganch, Chirchiq, Olmaliqda bojxona postlari ishga tushdi. 1990 yil oxiri va 1991 yil boshida Samarqand, Farg‘ona va Nukus postlari bojxonalarga aylantirildi va O‘zbekiston Respublikasi Bojxona boshqarmasiga bo‘ysundirildi. U paytlari bojxona ishlari Moskvadan turib boshqarilar, barcha rahbar xodimlar markazdan tayinlanardi. Bojxona tomonidan musodara qilingan tovar moddiy boyliklar va boj tushumlari Moskva ixtiyoriga yuborilgan.

Bojxona organlarining respublika davlat nazorati va boshqaruvining mustaqil tuzilmasi sifatida shakllanishi va faoliyat ko‘rsatishi O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida»gi 1997 yil 8 iyuldagi Farmoni respublika bojxona ishi tarixidagi muhim hujjat bo‘ldi. Mazkur farmonga muvofiq, Davlat soliq qo‘mitasining Bojxona bosh boshqarmasi negizida Davlat bojxona qo‘mitasi tuzildi. Tarixda birinchi marta bojxona organlariga huquqni muhofaza qilish tashkiloti huquqi berildi.

1.3. BOJXONA MUNOSABATLARIDA QO‘LLANILADIGAN ASOSIY ATAMALAR VA TUSHUNCHALAR

Bojxona ishiga, uning mazmuni va tuzilmasiga umumiy ta’rif berish munosabati bilan ushbu sohada eng ko‘p qo‘llaniladigan ayrim atamalar va kategoriyalarga qisqacha to‘xtalib o‘tish zarur. Bular quyidagi tushunchalar: bojxona; bojxona organlari; bojxona organlari tizimi; bojxona xizmati; bojxona hududi; bojxona chegarasi.

Bojxona tushunchasi turk xalqlarining «tamg‘a» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, xonning moli, mol-mulkiga qo‘yiladigan belgi, tamg‘a, muhrni anglatgan. Keyinroq xonning yorliqlari yig‘im olingandan keyin berila boshlangan va u «tamg‘a» deb atalgan. U mohiyatan bozorlar va yarmarkalarda savdo qilishda undiriladigan boj edi. «Tamg‘a» so‘zidan boj olingan tovarga «tamg‘a bosish» («tamjit») fe’li kelib chiqqan. Muhr bosgan odam bojxonachi, muhrdor, muhr bosilgan joy esa bojxona (таможня) deb atala boshlangan.

Bojxona hozirgi tushunchada davlatning bojxona siyosatining amalga oshrilishi va bojxona huquqi qo‘llanilishi uchun mas’ul bo‘lgan hukumat xizmatini anglatadi.

Bojxona organlari - bevosita bojxona ishini amalga oshiradigan ijro etuvchi hokimiyatning huquqni muhofaza qilish organlaridir.

Bojxona organlari tizimi deganda faqat bojxona ishining moddiy komponentini - davlatning bojxona siyosatini amalga oshiruvchi ijroiya va farmoyish beruvchi organlarini tushunmoq kerak. Shuni ta'kidlash zarurki, qat'iy subordinatsiya mavjudligi, ma'muriy bo'ysunishning ierarxik munosabatlari boshqaruv istalgan tizimining muhim belgisi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan garchi o'z faoliyati davomida ayrim bojxona masalalarini hal etish bilan shug'ullanuvchi, biroq markaziy yoki mahalliy bojxona organlari bo'ysunuvida bo'lmagan bir qancha davlat va tijorat tuzilmalarini, muassasalar va tashkilotlarni bojxona organlari tizimiga kiritish mumkin emas.

Bojxona xizmati atamasi so'zining keng va tor ma'nosida qo'llanilishi mumkin. Keng ma'noda bojxona organlari jami: bojxona vazifalari amalga oshirilishida bevosita qatnashuvchi bo'g'inlar va tuzilmalar, shuningdek bojxona organlariga xizmatga qabul qilish va davlat xizmatini o'tash tartibi va huquqiy shartlari tushuniladi. Ikkinchi holatda bojxona xizmati deganda faqat davlat xizmati turi: bojxona organlarida, boshqa bo'g'inlarda (bojxona laboratoriyalari, markazlari, bojxona ixtisosidagi o'quv muassasalari va boshqa muassasalarda) davlat xizmatini o'tash tartibi va shartlari tushuniladi.

Bojxona kodeksiga (3-modda) muvofiq, O'zbekiston Respublikasining quruqlikdagi hududi, hududiy va ichki suvlar hamda ular ustidagi havo bo'shlig'i bojxona hududini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida erkin bojxona zonalari va erkin omborlar bo'lishi mumkin, ularning hududlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida joylashgan deb qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududi sarhadlari, shuningdek erkin omborlarning chegralari O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi hisoblanadi.

Bojxona tizimi - davlatning bojxona siyosati amalga oshirilishini ta'minlovchi davlat tuzilmalari va boshqa tuzilmalarnigina emas, balki ular faoliyatining amaliy shakllarini ham nazarda tutuchi eng umumiy va jamlovchi tushunchadir.

Bojxona ishida quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

- 1) tovarlar - har qanday ko'char mol-mulk, shu jumladan valyuta va valyuta boyliklari, elektr, issiqlik energiyalari va energiyaning boshqa turlari, ushbu moddaning 4 - bandida qayd etilgan transport vositalaridan boshqa transport vositalari, intellektual mulk ob'yektlari;
- 2) O'zbekiston tovarlari - O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilgan tovarlar yoki O'zbekiston Respublikasi hududida erkin muomalaga chiqarilgan tovarlar;
- 3) chet el tovarlari - ushbu moddaning 2-bandida ko'rsatilmagan tovarlar;

4) transport vositalari - yo'lovchilar va tovarlarni tashish uchun foydalaniladigan vositalar, shu jumladan konteynerlar va boshqa transport uskunalari;

5) tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxslar - tovarlar va transport vositalarining mulkdorlari, ularning sotib oluvchilari, egalari yoxud ular bilan Bojxona kodeksida nazarda tutilgan harakatlarni o'z nomidan amalga oshirish uchun qonun hujjatlariga muvofiq yetarli bo'lgan boshqacha tarzda ishtirok etuvchi shaxslar;

6) tashuvchi - tovarlarni amalda olib o'tuvchi yoxud transport vositasidan foydalanish uchun mas'ul shaxs;

7) deklarant - tovarlarni olib o'tuvchi, tovarlar va transport vositalarini o'z nomidan deklaratsiyalovchi, ko'rsatuvchi va taqdim etuvchi shaxs yoki tovar olib o'tuvchi shaxs nomidan ish olib borayotgan bojxona brokeri;

8) bojxona chegarasidan olib o'tish - tovarlar yoki transport vositalarini har qanday usulda, shu jumladan xalqaro pochta jo'natmalarini yuborish, quvur transportidan hamda elektr uzatish liniyalaridan foydalanish yo'li bilan bojxona hududiga olib kirish yoki olib chiqish harakatlarini amalga oshirish.

Shunday harakatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

a) tovarlar yoki transport vositalari bojxona hududiga olib kirilganda, shu jumladan erkin bojxona zonalar va erkin omborlar hududidan olib kirilganda - bojxona chegarasidan amalda o'tish;

b) tovarlar yoki transport vositalari bojxona hududidan olib chiqilganda, shu jumladan erkin bojxona zonalar va erkin omborlar hududiga olib chiqilganda - bojxona deklaratsiyasini taqdim etish yoki tovar yoxud transport vositalarini olib chiqish maqsadini amalga oshirishga bevosita qaratilgan o'zga harakatni bajarish;

9) bojxona nazorati - qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalarga rioya etilishini ta'minlash maqsadida bojxona organlari amalga oshiradigan tadbirlar majmui;

10) bojxona ta'minlovi - bojxona organlari plombalar, muhrlar bosish, raqamli, harfli va boshqa markalar, qiyoslash belgilari qo'yish, shtamplar bosish yo'li bilan amalga oshiradigan tovarlar va transport vositalarini, binolar va boshqa joylarni qiyoslash vositasi;

11) bojxona rasmiylashtiruv - tovarlar va transport vositalari ustidan bojxona nazoratini ta'minlash maqsadida bojxona organlarining mansabdor shaxslari amalga oshiradigan operatsiyalar majmui;

12) bojxona rejimi - O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlar va transport vositalarining maqomini bojxona maqsadlari uchun belgilovchi qoidalar majmui;

13) chiqishga ruxsat berish - bojxona organlarining bojxona rasmiylashtiruvdan o'tgan tovarlar yoki transport vositalarini shaxsning to'la ixtiyoriga berishi;

14) shartli chiqarib yuborish - shaxsning belgilangan cheklashlar, talablar yoki shartlarga rioya qilish majburiyatlarini o'z zimmasiga olishi bilan bog'liq holda tovarlar va transport vositalarini chiqarib yuborish;

15) iqtisodiy siyosat choralari - tovarlar va transport vositalarini O'zbekiston Respublikasiga olib kirish hamda O'zbekiston Respublikasidan olib chiqishga doir cheklovlar bo'lib, ular kvota belgilashni, litsenziyalashni, shuningdek respublika iqtisodiyotining jahon xo'jaligi bilan o'zaro hamkorligini tartibga solib turuvchi boshqa choralarni o'z ichiga oladi;

16) dastlabki qaror - tovarning tasnifi, uning boj qiymati, qaysi mamlakatda tayyorlanganligi, bojxona to'lovlarining miqdoriga hamda bojxona ishiga oid boshqa masalalarga taalluqli bo'lgan bojxona organi chiqargan qaror.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. **Bojxona ishining O'zbekistondagi o'rni.**
2. **Eksport va import tushunchalariga ta'rif bering.**
3. **Bojxona ishi atamasining mazmuni.**
4. **O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksida (2-modda) "Bojxona ishiga" qanday ta'rif berilgan?**
5. **Kontrabandaga qarshi kurash deganda nimani tushunasiz?**
6. **"Bojxona ishi asoslari" fanining predmeti nimadan iborat?**
7. **Bojxona munosabatlarining rivojlanish tarixi.**
8. **Bojxona munosabatlarida qo'llaniladigan asosiy atamalar va tushunchalar haqida aytib bering.**

2-MA'RUZA.

BOJXONA TARIXI

REJA

- 2.1. **Bojxona ishini vujudga kelishi..**
- 2.2. **Bojxona ishi nima?**

Tayanch so'z va iboralar

qurol yarog‘, savdning rivojlanishi, *tashkillashtiruvchi – tovar harakati, savdo bozori, Boj yig‘ish, ishlab chiqarish, sotish, tashqi moddiy oqim, ichki moddiy oqim, kiruvchi moddiy oqim, chiquvchi moddiy oqim*, Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari.

2.1. BOJXONA ISHINI VUJUDGA KELISHI.

Eramizdan oldingi VI asrdan boshlab Afina aholisi donni Misrdan, Sitsiliyadan, keyinchalik esa Shimoliy Qora dengiz bo‘yidan olganligini qayd etadi. Xersones, Pantikapey, Feodosiya kabi shahar Qadimgi Gretsiyaning tashqi savdosi uchun shunchalik muhim ediki, ulardan tovar keltirilganligi va chiqarilganligi uchun boj undirilmas edi. Gretsiyaning o‘zida chetdan keltirilgan tovarlardan olinadigan boj ular bahosining o‘ndan bir qismini tashkil etardi. Biroq vaqt o‘tishi bilan Afinaliklar mo‘tadil bojlar savdning rivojlanishiga ko‘maklashadi va ko‘p daromad keltirishi mumkin degan qarorga keldilar. Shu sababli eramizdan oldingi 4 asrda, Demosfen davrida boj tovar bahosining yigirma, ellik, hatto yuzdan bir qismigacha qisqartirildi. Ayrim buyumlar - qurol yarog‘, harbiy anjomlar - umuman boj to‘lashdan ozod etilgan. Afinaning barcha ittifoqchilari boj imtiyozlariga ega edilar, ular o‘z tovarlari uchun bahosining yuzdan bir qismi, qadim shaharlar yigirmadan bir qismi miqdorida boj to‘lashar edi.

Boj dengiz portlarida va shahar bozorlarida yig‘ilar edi. Quruqlikdagi bojxonalar ham mavjud edi. Bojxonadagi operatsiyalar qo‘shinlar bilan dushmanlik munosabatlari mavjud bo‘lgan taqdirda chegaralar yopilganda to‘xtatilar edi. Boj odatda oltin va kumush bilan to‘lanardi. Boj yig‘ish ayrim shaxslar yoki guruhlariga sotilar, ular obro‘li fuqarolardan bo‘lgan kafillarga ega bo‘lishardi.

O‘rta asrlarda bojxona ishining rivojlanishi xalqaro savdning kengayishi, davlatlar va moliyaviy iqtisodiy munosabatlarning qaror topishi bilan mustahkam aloqadorlikda davom etdi. Xristianlikning hukmronlik qilishi Yevropada bojxona ishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi.

Masalan, Strasburgda 982 yilgi maqom bilan yepiskopga shaharning to‘rt yuqori amaldorini: mer, graf, bojxonachi va xazinachini tayinlash huquqi berilgan edi.

Biroq keyinroq, 1249 yildayoq Frayburg shahrida bojxona amaldorini saylash va, agar ular o‘z vazifalariga vijdonan munosabatda bo‘lmasalar, ularni lavozimidan bo‘shatish huquqini fuqarolarning o‘ziga berildi.

Strasburglik bojxonachilar vazifalariga, masalan, eng asosiy soliqlarni undirish kirardi, ayni vaqtda yarmarka yig‘inlarini qal’a boshlig‘i sifatida grafning o‘zi undirar edi. Strasburg ko‘priklari va yo‘llari graf va bojxonachilar mablag‘lari evaziga saqlanardi.

Parijda XII asrda shaharga olib kirishda barcha xorijiy tovarlardangina emas, balki boshqa fransuz shaharlarining ipak, polotno, ipdan qilingan buyumlardan, shuningdek movut va mo'ynadan ham boj undirilar edi.

1275 yilda Angliya parlamenti qirol Eduard I ga import qilinadigan vinoga va eksport qilinadigan ingliz juniga boj belgilash huquqini berdi.

Biroq Yevropa mamlakatlarida bojxonaning markazlashuvi yana ko'p asrlar davom etdi. Angliya bilan Shotlandiya o'rtasidagi bojxonalar 1707 yilda, Angliya bilan Irlandiya o'rtasidagi bojxona zastavalari esa faqat 1823 yilda yo'q qilindi. Fransiyada bojxona birligi 1790 yilda vujudga keldi. Avstriya esa o'z bojxona siyosatini 1775-1851 yillarda shakllantirdi. Italiyada bojxona to'siqlari 1859 yilda quladi, Germaniyaning bojxona jihatdan birlashishi esa 1842 yildan 1888 yilgacha davom etdi. Davlatning ichki siyosati murakkabligiga qaramay, savdogarlarning tashqi savdo aloqalari 15-18 asrlarda feodal Yevropa mamlakatlarining merkantilizm deb atalgan yangi iqtisodiy siyosatining asosiga aylandi.

XVI asrda Angliyadan olib kiriladigan tovarlardan olinadigan boj 42 ming, olib chiqib ketiladigan tovarlardan olinadigan boj 185 ming funt sterlingni tashkil etar edi. XV-XVIII asrlarda hududidan savdogarlarning karvonlari Yevropadan Hindistonga, Hindistondan Yevropaga o'tadigan Misrda boj tovar qiymatining salkam 15 foizini tashkil etardi, XVIII asrning oxirlariga kelib esa ular 35 foizga yetdi va undan ham oshib ketdi. Imtiyozli tarif faqat savdogarlar Pizadan yetkazib beradigan temir va yog'och mahsulotlarga belgilangan. Keyinroq Hindistonga Afrikani aylanib o'tadigan dengiz yo'li ochilishi va portugaliyaliklar tomonidan Xurmo'z va Adan dengiz portlarini bosib olinishi tovarlarni Misr orqali olib o'tishga katta ta'sir o'tkazdi, biroq bunda bojlarning haddan ortiq ekanligi ham muayyan o'rin tutadi.

Fransiyada 1664 yilda boj yig'implarining fiskal ahamiyati hali kuchli bo'lgan vaqtda boj tarifi tovarlarni keltirish bo'yicha 700 modda va olib chiqib ketish bo'yicha 900 moddadan iborat bo'lgan, bu esa boj yig'imi mayda-chuydasigacha ishlab chiqilganligidan dalolat beradi.

Kanada 1975 yili dekabr oyida proteksionistik maqsadlarda AQShdan go'sht mahsulotlariga cheklash joriy qilganda, AQSH ushbu mahsulotlarning Kanadadan import qilinishiga qattiq kvota belgilandi, bu hol Kanada iqtisodiyotiga 100 million dollar zarar yetkazdi, AQSH ko'rgan zarar esa Kanadani ko'rgan zararidan 10 baravar kam bo'ldi.

AQSH 1975 yilda eksport qiluvchi mamlakatlar tomonidan neft narxining oshirilishiga javoban neft eksport qiluvchi mamlakatlar tashkiloti a'zosi bo'lgan davlatlarni tarif pereferensiyalaridan mahrum qildi.

2.2. BOJXONA ISHI NIMA?

Rivojlanayotgan mamlakatlarning bojxona siyosati iqtisodiy va siyosiy mustaqillikni ta'minlash manfaatlari, milliy iqtisodiyotni mustahkamlash va rivojlantirish maqsadlarida olib boriladi. Masalan, olib kiriladigan mashina va asbob uskunalar, kimyoviy tovarlar va materiallardan eng kam stavkalarda bojlar undirilgan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari, odatda bojsiz import qilingan. Kiyim - bosh va uy ro'zgor buyumlariga oshirilgan stavkalar qo'llanilgan. Zeb-ziynat va alkagolli ichimliklarga eng yuqori stavkalarda boj undirilgan.

Tarkibiga soliqlar va bojlarini undirish ham kiradigan moliyaviy - iqtisodiy tizimning puxta faoliyat ko'rsatishi har qanday tuzumda davlat mavjud bo'lishining iqtisodiy asosi hisoblanadi. Akademik B. Axmedovning fikriga ko'ra bojxona organlari bunday tizimning bir qismi sifatida Markaziy Osiyoda qadim zamonlardan boshlab mavjud bo'lgan. Chunki ko'p ming yillab Sharqni Garb bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li Markaziy Osiyo hududidan o'tgan. O'rta dengizdagi Suriyaning Antaliya porti uzoq vaqt Ispaniya, Portugaliya, Venetsiyadan tovarlarni tashuvchi kemalarga xizmat qilgan. Bu kemalar Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy va Yaponiyaga yo'l olganlar. Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshiriladigan savdoga qaysi darajada aloqador bo'lgan barcha davlatlarning bojxona organlari tajribasini umumlashtiruvchi qoidalar asrlar davomida takomillashtirildi va maqbul holiga keltirildi. Agar qaysidir davlat yoki shahar bojxona qoidalarini qattiqlashtirsa, bojlar va yig'imlar haddan tashqari ko'paytirilsa, karvonlar uni chetlab o'tishni yo'lini qidirganlar: birgina Markaziy Osiyoda Buyuk Ipak yo'lining bir nechta shaxobchasi mavjud bo'lgan. Ushbu karvonlar chetlab o'tgan davlatlar esa anchagina daromadidan mahrum bo'lishar edi.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR.

- 1. Nechanchi asrdan boshlab bojxona ishi vujudga kelgan?**
- 2. Afinada asosan bojlar qayerlarda yig'ilar edi?**
- 3. Nechanchi yildan boshlab Frayburg shahrida bojxona amaldorlarini saylash, lavozimdan bo'shatish huquqi fuqarolarga berilgan?**
- 4. Bojxona ishi nima?**

5. Angliya, Fransiya, Avstriya, Kanada, AQSH davlatlarida bojxona ishi qachon vujudga kelgan?

3-4-MA'RUZA.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BOJXONA SIYOSATI

REJA

- 3.1. Bojxona siyosatining mohiyati.
- 3.2. Bojxona siyosatini amalga oshirish yo'nalishlari.
- 3.3. Bojxona siyosatining asosiy vazifalari va prinsiplari.

Tayanch so'z va iboralar

suveren davlat, raqobatbardosh, teng huquqli sub'yekt, iqtisodiy kompromiss, Bojxona siyosat, i Bojxona vositalari, moddiy oqim, byudjetning daromad qismi, iste'molchi, Bojxona siyosati konsepsiyasi.

3.1. BOJXONA SIYOSATINING MOHIYATI

O'zbekiston Respublikasi suveren davlat sifatida qaror topgan paytdan boshlab mustaqil ichki va tashqi siyosat olib bormoqda va xalqaro darajada teng huquqli sub'yekt sifatida ish ko'rmoqda. Mintaqaviy va jahon darajasida qarorlarni ishlab chiqishda uning nuqtai-nazari tobora ko'proq hisobga olinmoqda.

Respublikamizda olib borilayotgan samarali ichki va tashqi siyosat, uning jahon hamjamiyatida o'zining mavqeini, davlatlararo munosabatlar yo'nalishlarida o'zaro foydali hamkorlik qilishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati ichki siyosat bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqadordir. Mustaqil tashqi siyosat olib borish, ko'plab davlatlar bilan har tomonlama hamkorlik qilish, tashqi siyosatning xalqaro darajada tan olingan prinsiplari va asosiy yo'nalishlarini amalga oshirish ichki siyosatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, respublikadagi ilg'or qayta o'zgartirishlarga, bozor munosabatlari rivojlanishiga, demokratik muassasalar mustahkamlashishiga ko'maklashadi.

Mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin O'zbekiston oldida birinchi marta uning ichki va tashqi siyosatining ajralmas qismi bo'lgan o'z bojxona siyosatini mustaqil ishlab chiqish va olib borish imkoniyati vujudga keldi. O'zbekiston Respublikasi bojxona kodeksining 1-moddasida qayd etilishiga ko'ra «O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi hisoblanuvchi yagona bojxona siyosati amalga oshiriladi».

Bojxona siyosatining asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida samarali bojxona nazoratini hamda tovarlar ayirboshlashni tartibga solishni ta'minlashdan, iqtisodiyotning rivojlanishini rag'batlantirishdan, ichki bozorni himoyalashdan iboratdir.

Bojxona siyosatini ishlab chiqish vakolati Oliy Majlisga tegishlidir. Bu dunyo davlatchiligi amaliyotiga to'liq muvofiq keladi. Ushbu amaliyotga muvofiq, davlat siyosatini belgilash huquqi davlat hokimiyatining qonunchilik bazasida mustahkamlangan. Bojxona siyosatiga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi.

Bojxona siyosati - bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni dinamik amalga oshirish maqsadida mamlakat ichida va tashqi iqtisodiy manfaatlarni amalga oshirish va himoya qilishga qaratilgan bojxona siyosati sohasida qonunchilik, ijroiya va nazorat qilish ko'rinishidagi chora-tadbirlar tizimidir.

Bu O'zbekiston bojxona siyosatining eng umumiy ta'rifidir. Ushbu ta'rifni aniqlashtirish uchun davlat ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi sifatida bojxona siyosatini ko'rib chiqamiz.

Bojxona siyosati bilan davlatning ichki va tashqi siyosati o'zaro bog'liqligi yaqqol ko'rinib turadi.

Birinchidan, bojxona siyosati davlat ichki iqtisodiy siyosatining tarkibiy elementi hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida u yangi iqtisodiy shakllanishining muhim omili, iqtisodiy hayotning bozor munosabatlariga monand ilg'or shakllarini barpo qilishning vositasi hisoblanadi. Bojxona siyosati boj tariflari yordamida notariflarsiz boshqarish vositalaridan foydalanib, ichki iqtisodiy siyosatning quyidagi bir qancha asosiy vazifalarini hal etishga qaratiladi:

- milliy iqtisodiyotning har tomonlama rivojlanishini rag'batlantirish;
- ichki bozorni himoya qilish;
- tarkibiy qayta o'zgartirishlar amalga oshirilishiga ko'maklashish;
- byudjetning daromad qismini shakllantirish.

Bojxona vositalari - huquqiy, boj tariflari, tashkiliy, bojxona nazorati va boshqa vositalarning ahamiyatini pasaytirib ko'rsatish va ularga bo'lgan e'tiborni susaytirish mamlakat iqtisodiy manfaatlariga jiddiy zarar yetkazishi va siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy islohotlar yo'lidagi harakatga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ikkinchidan, bojxona siyosati ichki siyosatning tarkibiy qismi sifatida o'z xususiyatiga ko'ra davlat manfaatlarini, korxonalar, tadbirkorlar, fuqarolarning huquqlarini himoya

qiluvchi huquqni muhofaza qilish organi hisoblanadi. U ichki bozorga tashqaridan buzg'unchi unsurlar kirib kelishidan himoya qilishga da'vat etilgandir.

Bojxona siyosatining huquqiy muhofaza qiluvchi funksiyasi bojxona nazorati vositalaridan samarali foydalanishga asoslanadi. Bunday vositalarga quyidagilar kiradi:

- bojxona nazorati maqsadida bojxona nazorati zonalarini tashkil etish, bojxona nazoratiga ko'maklashish va uni amalga oshirish uchun mutaxassislar va ekspertlarni jalb qilish;

- bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan hujjatlar va ma'lumotlarning tekshirilishi;

- tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish, shaxsiy buyumlarni ko'zdan kechirish, hisob-kitob tizimini tekshirish, vaqtincha yuk saqlanadigan omborlar va joylar hududini, bojxona omborlarini ko'zdan kechirish;

- bojxona nazoratining tanlab tekshirish prinsipini qo'llash, g'ayriqonuniy zarar yetkazilishiga yo'l qo'ymaslik.

Uchinchidan, bojxona siyosati O'zbekiston tashqi siyosatining ajralmas qismi sifatida davlatimizning tashqi iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash va amalga oshirish maqsadlariga xizmat qiladi, uning tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishning asosiy vositalaridan biridir.

Samarali bojxona siyosati milliy iqtisodiyotni jahon bozori strukturasi keskin o'zgarishlaridan himoya qilishga, uning jahon xo'jaligiga qo'shilishiga faol ko'maklashishga da'vat etilgandir. O'zbekistonning bojxona ishi sohasida hamkorlikda qatnashishi ushbu yo'nalishdagi juda muhim qadam hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining bojxona siyosati jahondagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni nisbatan tez o'zgarayotganligini hisobga olib, dinamik, harakatchan, moslashuvchan bo'lishga, ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasi jahon xo'jaligiga qo'shilayotgan bir sharoitda gap iqtisodiy suverenitet, vatan iqtisodiyotini rag'batlantirish, mamlakatning tub manfaatlariga rioya qilish to'g'risida borar ekan, yetarlicha barqaror bo'lishga da'vat etilgandir. Bunga bojxona siyosati o'z rivojlanishining umumiy asoslangan konsepsiyasiga tayangandagina erishish mumkin.

Bojxona siyosati tamoyili uch elementga asoslanadi.

1) Iqtisodiyotdagi ahvolni tahlil qilish. Oqilona bojxona siyosati ana shundan boshlanadi. Tahlil makrodarajada - mamlakat iqtisodiyotining ahvoli, uning byudjetga, to'lov balansi va boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni o'rganish, aniq, bozorlar darajasida esa, talab va taklif nisbatini, milliy va xorijiy taklifni, tovarlarning sifat tavsifini, raqobatni va jazolarni o'rganish

asosida amalga oshiriladi. Tahlil davomida hal etilmagan muammolar aniqlanadi, ularni hal etish, salbiy hodisalarni bartaraf etish yoki bartaraf etmaslikning muqobil oqibatlari baholanadi.

2) Maqsadlarni tahlil qilish. U barcha imkoniyatlarni aniqlashdan, ya'ni maqsadlarni umumlashtirishdan boshlanadi, so'ngra har bir maqsadning xususiyati aniqlanadi. Ushbu maqsadlar dastlabki, bevosita yoki pirovard, miqdorli yoki sifatli, qisqa muddatli yoki o'rta muddatli maqsadlarga bo'linadi. Ayrim maqsadlarga bir vaqtning o'zida turlicha tavsiflar berilishi mumkin. Bunday holda zamonaviy vaziyatdan kelib chiqqan holda ularning asosiylarini ko'rsatish zarur. Maqsadlar shuningdek ularning iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish ko'lamlari va xarajatlarning miqdor ko'rsatkichlari, institutsional, moliyaviy va kadrlar ta'minoti, imkoniyatlari bo'yicha ham farqlanadi. So'ngra maqsadlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar aniqlanadi, ular uyg'un, betaraf yoki nizoli bo'lishi mumkin.

3) Bojxona orqali tartibga solish vositalari qo'llanishini tahlil qilish. Bojxona siyosati konsepsiyasini ishlab chiqishda ayrim tartibga soluvchi vositalar qo'llanilishi shartlarini, ayrim vositalarning birgalikda qo'llanilishi darajasini, ularning maqsadga muvofiqligini, ularni qo'llashdan ko'riladigan qo'shimcha samaralarni, tartibga solish vositalari samaradorligini va ularni zarurligining yetarlicha asoslanganligini aniqlash muhimdir.

Bojxona orqali tartibga solishda bir-birini to'ldiruvchi, biroq, turlicha asosga ega bo'lgan vositalar guruhidan - ma'muriy va iqtisodiy vositalardan foydalaniladi. Ma'muriy vositalar hukumat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga asoslanadi, ular moliyaviy rag'batlantirish chora-tadbirlari, moddiy manfaatdorlik yoki tartibga soluvchi organlarning jazo jarimalari bilan bog'liq bo'lmaydi, ya'ni ular tovarlar va sarmoya aylanishining iqtisodiy shart-sharoitlarini emas, balki ular harakatining tashqi imkoniyatini belgilaydi.

Tartibga solishning klassik ma'muriy vositalari uch turga bo'linadi: ta'qiqlash, ruxsat berish va majburlash. Masalan, davlat organlari u yoki bu tovar (qurol-yarog', alkogol, dori-darmonlar) importini ta'qiqlashi, tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilarini bojxona nazoratidan o'tishga majbur qilishi mumkin va boshqalar. Ta'qiqlash, ruxsat berish va majbur qilish litsenziya berilishi yoki uni berish rad etilishi, qonunlar va qonunlar asosida hujjatlar qabul qilinishi orqali amalga oshiriladi.

Tartibga solishning tarifsiz usullari ma'muriy usullar hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- tashqi iqtisodiy bitimlarni litsenziyalash va kvotalash;
- tovarlar mamlakat hududiga olib kirish yoki chiqishga doir bo'lgan cheklashlar;
- tovarni sertifikatlash;

- import uchun to'lovlar rejimida mustahkamlangan cheklashlar;
- milliy tarkibiy, texnik va sanitariya talablari oqibati hisoblangan cheklashlar;
- davlatning import operatsiyalarida qatnashishi bilan bog'liq cheklashlar va boshqalar.

Bojxona orqali tartibga solishning iqtisodiy vositalariga eng avvalo boj tarifi hamda eksport va import tovarlariga soliq solish tegishlidir. Ular bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida markaziy o'rinda turadi.

O'zbekiston qonun hujjatlari bilan nazarda tutilgan yangi bojxona tarifi xalqaro normalarga to'liq javob beradi va xalqaro Konvensiya tomonidan joriy etilgan tovarlarni tariflash va kodlashtirishning uyg'unlashtirilgan tizimiga asoslanadi. Ushbu hujjatning qo'llanishi O'zbekistonning xalqaro savdo tizimida to'la huquq bilan qatnashishi uchun shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi.

Bojxona orqali tartibga solishning ma'muriy va iqtisodiy vositalari bojxona ittifoqlari va bojxona konvensiyalarida qatnashish, erkin savdo zonalarini tashkil etish, bojxona nazoratining davlat organlari tarmog'ini barpo etish, bojxona faoliyatining zarur qonunchilik normalarini qabul qilish orqali amalga oshiriladi.

Bojxona siyosati konsepsiyasi ishlab chiqilishi bojxona orqali tartibga solishning real amaliyotidan oldinda borishi kerak, ya'ni u aniq maqsadlar qo'yilishi va ular amalga oshirilishigacha iqtisodiyotdagi ahvol o'zgartirishini anglangan zaruriyati sifatida shakllantirilishi kerak. Agar konsepsiya davlat boshqaruv apparatining iqtisodiy-siyosiy eksperimentlari jarayonida shakllansa, bojxona siyosatidan orqada qolishi ham mumkin.

3.2. BOJXONA SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH YO'NALISHLARI

Ko'plab mamlakatlarning tadbirkorlari o'z milliy bozorlariga xorijiy raqobatchilarni kiritmaslik maqsadida turli chora-tadbirlarni qo'llaydilar. Ularning ko'zlagan manfaati xorijiy raqobat bo'lishiga imkon bermaydi, ishlab chiqarishni doimiy ravishda yangilashga, chiqimlarni pasaytirishga, tovarlar va xizmatlar sifatini oshirishga majbur qiladi.

Iste'molchilarni esa ko'proq yaxshi va arzon mollarga ega bo'lish qiziqtiradi, tovarning kelib chiqishi va uni kim ishlab chiqarishi ular uchun u qadar muhim emas.

Ushbu vaziyat jahonning ko'plab mamlakatlarida iqtisodiy va siyosiy ixtirolarning doimiy manbai hisoblanadi. Hukumat o'z iqtisodiy siyosatini shunday ishlab chiqishi kerakki, mamlakat bozorlarida import tovarlari paydo bo'lishidan ushbu mamlakat yutib chiqishi kerak.

Davlat tovarlar olib kirilishi (olib chiqilishi)ni cheklashi yoki aksincha rag'batlantirishiga bog'liq ravishda iqtisodiy va bojxona siyosatining to'rtta asosiy turi farqdanadi.

1) qisman cheklashlar siyosati ichki bozorga tovarlarning muayyan turlari, masalan, mamlakat mafkurasi va aholining turmush tarziga zid bo'lgan kino va video mahsulotlari, bosma nashrlar kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida o'tkaziladi.

2) Proteksionizm siyosati ichki bozorni xorijiy raqobatdan himoya qilish. Odatda, u eksport ishlab chiqarishni u yoki bu darajada importning o'rnini bosishni rag'batlantirish bilan birga qo'shib olib boriladi. Basharti, milliy ishlab chiqarish raqobatga bardoshli bo'lmasa, tadbirkorlik tuzilmalarining qistovi bilan davlat tomonidan qabul qilinadi. Proteksionizm – milliy tovar ishlab chiqaruvchilariga alohida imtiyozli sharoitlar yaratib berishdir, bu esa milliy iqtisodiyotda turlicha oqibatlar olib kelishi mumkin.

Bir tomondan, importning cheklanishi iste'molchilarga va umuman mamlakatga zarar yetkazadi, chunki xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklaridan foydalanilmaydi. Yuqori bojlar solinishi orqali milliy ishlab chiqaruvchilarga vujudga keltiriladigan imtiyozli shartlar texnologik jihatdan eskirgan ishlab chiqarish konservatsiya qilinishiga olib kelishi mumkin (monopoliya samarasi).

Ikkinchi tomondan, xorijiy raqobatchilarga qarshi proteksionistik choralar ko'rilishida mahalliy tadbirkorlarni himoya qilish milliy kompaniyalar va firmalar shakllanishi paytida juda zarurdir. Bu xo'jalik yuritishning yangi shakllariga o'zini saqlab qolish, kuch to'plash imkonini beradi.

Misol uchun, yapon avtomobilsozligining shiddatli muvaffaqiyati ko'p jihatdan hukumat hozir mashhur bo'lgan «Mazda», «Nissan», «Toyota» firmalari qaror topishi sharoitida o'tkazgan proteksionizm siyosati bilan izohlanadi. 1932 yilda hukumat hali uncha o'zini tutib olmagan avtokompaniyalarni avtomobil industriyasining amerikalik gigantlardan himoya qilish uchun xorijiy mashinalar va ehtiyot qismlar importiga doir bojlarni keskin oshirdi. Bu mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy manfaatlari bilan uning fuqarolari ayrim guruhlarining manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatga klassik misol bo'la oladi. Agar xalqaro savdodan va xalqaro mehnat taqsimotida qatnashishdan bugun mamlakat deyarli hamma vaqt yutib chiqsa, uning fuqarolarining ayrim guruhlarining bundan zarar ko'rishi mumkin va ular «milliy iqtisodiyot»ni himoya qilishni talab qiladilar.

Mazkur muammo, agar arzon va sifatli xorijiy mahsulotga eshik ochib qo'yiladigan bo'lsa, ko'plab tarmoqlar ichki bozorda import tovarlar bilan raqobatlasha olmaydigan MDHda juda keskin bo'lib turibdi. Bunda ko'plab korxonalar sinadi va yopiladi, ularda ishlaganlar esa yashash uchun boshqa imkon qidirishadi. Masalan, 1992 yildayoq Estoniyadan import qilingan go'sht Rossiyaning mahalliy fermalari mahsulotidan arzon bo'lgan vaziyat vujudga keldi (ayniqsa Estoniyaga qo'shni bo'lgan Pskov viloyatidagilar uchun). Rossiya

shaharlari aholisi uchun import go'shti iste'mol qilish foydali bo'lgan bo'lur edi, biroq u holda Rossiya chorvachiligi o'z tovari sotiladigan bozordan mahrum bo'lardi va o'z xarajatlarini tezlikda pasaytirish imkoniga ega bo'lmaganligi sababli xonavayron bo'lardi. Shunga o'xshash vaziyat yengil va oziq-ovqat sanoati, maishiy elektrotexnika va boshqa tarmoqlar uchun ham realdir. MDH bozori davlat tomonidan tartibga solish, eng avvalo bojlar (tariflar) bilan tartibga solish chora-tadbirlari yordamida import tovarlari keng kirib kelishidan uzoq vaqt qo'riqlanishi ehtimoli mavjud.

Proteksionizm siyosati rivojlanayotgan mamlakatlarda ayniqsa keng qo'llaniladi. Undan tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirishda, importning o'rnini bosish maqsadida milliy sanoatni qo'llab-quvvatlashda foydalaniladi.

3) Erkin savdo siyosati («fritrederlik») - tashqi savdoda cheklashlarni eng oz darajada kamaytirish. Odatda, u bozorda yetakchi mavqega ega bo'lgan, o'z tovarlarining raqobatga bardoshlilikidan xavotirda bo'lmagan mamlakatlar tomonidan o'tkaziladi.

Bojxona siyosati ko'p darajada olib kirilayotgan mahsulot ichki ishlab chiqarish bilan raqobatlasha olmaydigan yoki muhim tarmoqlar uchun xom ashyo hisoblangan mamlakatlarda ham erkin savdoga yo'naltirilgan bo'ladi. Agar import ichki ishlab chiqarish bilan raqobatga kirishmasa, mamlakatning siyosiy kuchlari u xaridorga imkoni boricha arzonroq yetib borishi haqidagi fikrga kelishadi. Hech bir narsani himoya qilishning hojati bo'lmaganda proteksionizm o'zini oqlamaydi. Shunga o'xshash xorijiy ishlab chiqarish bilan raqobatlashayotgan tarmoqlarga nisbatan tarmoq uchun muhim xom ashyo hisoblangan tovar, garchi bundan istisnalar bo'lsa ham, odatda bojdan ozod qilinadi (yoki u juda oz bo'ladi).

4) Taqchil bozorni to'ldirish siyosati - «teskari proteksionizm». Ushbu siyosat milliy bozor nihoyatda taqchil bo'lgan taqdirdagina samarali bo'ladi.

Ushbu strategiya unsurlaridan 80-yillar oxiri 90-yillar boshlarida O'zbekistonda xorijiy tovarlarni jalb qilish maqsadida foydalanildi. Ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi eski, rejali aloqalarning barham topishi, yangi mustaqil davlatlarni tushkunlikka solib qo'ygan ishlab chiqarishning pasayishi deyarli barcha tovar bozorlarida taqchillikni keltirib chiqardi. Import bojlarining bekor qilinishi, imtiyozli kredit berish va boshqa choralar 1995 yil o'rtalariga kelib taqchillik muammosi kun tartibidan olib tashlanishiga ko'maklashdi.

Biron-bir siyosatni joriy etish shartlari, ular barcha tovarlar va bozorlar bo'yicha o'tkazilsa, qattiq bo'lishi mumkin. Agar bu ayrim tovarlar va bozorlar bo'yicha o'tkazilsa, shart-sharoitlar yumshoq bo'lishi mumkin.

Yumshoqlik ko'pchilik davlatlarga o'z faoliyatida bir qancha tashqi iqtisodiy strategiyalarni birga qo'shib olib borish imkonini beradi, Masalan, umumiy bozor

mamlakatlari bir-birlari bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdosida proteksionizmni ma'qul ko'rishadi, ayni vaqtda boshqa ko'pchilik davlatlarga nisbatan erkin savdo strategiyasi tanlangan. AQSH ko'plab tovarlar bo'yicha Yaponiyaga nisbatan erkin savdo prinsiplarini qo'llaydi, biroq bundan proteksionizm mamlakatlar o'rtasida avtomobilsozlikda o'zaro mavjuddir, u ko'pincha «savdo urushlari»ga olib keladi.

«Savdo urushi» - xalqaro savdo yo'llaridagi eng oxirgi cheklovdir. U o'zida ikki mamlakat hukumatlari tomonidan ularning ichki bozorlariga bir-birlarining tovarlari kirib kelishini o'zaro cheklash choralari qabul qilinishini ifodalaydi.

Masalan, 1992 yil sentyabr oyida AQSh va Xitoy mana shunday urush yoqasiga kelib qoldi. SSSRning AQShdan import qilinadigan tovarlar yo'liga to'g'ridan-to'g'ri ta'qiqlar, kvotalar, litsenziyalar, sifat standartlariga rioya qilishga nisbatan oshirilgan talablar ko'rinishida belgilanadigan to'siqlarni olib tashlashni rad etishi bunga sabab bo'ldi. Agar xitoyliklar AQSH bilan savdoda sezilarli ustunlikka erishmagan bo'lganlarida Xitoy ma'murlarining bunday xatti-harakatiga munosabat bunchalik keskin bo'lmasligi mumkin edi. 1991 yilda Xitoy tomoni AQShga o'zlari sotib olganga nisbatan 12,7 mlrd. dollarlik ko'p tovar sotgan. Aynan mana shu holat AQSH hukumatining rasmiy vakillaridan birini quyidagicha bayonot berishga majbur qildi: «Xitoy xalqaro savdo tizimida tezlik bilan eng muhim mamlakatga aylanmoqda. Biz bunday savdo darajasiga ega bo'lgan mamlakatga o'z qoidalarini bilan o'ynash imkonini bera olmaymiz. Agar ular eksportdan foyda olishmoqchi bo'lsa, importga ham ruxsat berishlari kerak».

Ushbu nuqtai nazarga muvofiq, AQSH Xitoyga ushbu mamlakatdan import qilinadigan tovarlarning keng doirasiga (yiliga salkam 4 milliard dollarlik) olgunchalik yuqori bojlar belgilash niyatini e'lon qildi. Bunga ko'ra, Xitoy tovarlarining narxlari Amerika bozorida ikki baravar oshishi kerak edi. Bunga javoban xitoylik ma'murlar bunday holatda ular ham Amerika tovarlariga, shu jumladan, kompyuterlar, samolyotlar, avtomashinalar va boshqalarga ana shu miqdorda, ya'ni 4 mlrd. dollarlik jazo tariqasidagi boj tariflari joriy etishlari haqida bayonot berishdi.

«Savdo urushlari»ning uzoq yillik tajribasi eng rivojlangan mamlakatlarni bunda har ikkala tomon mag'lubiyatga uchraganligi, yaxshisi «jangovor harakatlar» boshlanib ketishiga yo'l qo'ymaslik haqidagi fikrga olib keldi. Bu xalqaro savdoda eksportni ixtiyoriy cheklashni tug'dirdi.

AQSH va Yaponiya arzon yapon avtomobillari eksporti tufayli doimiy ravishda «savdo urushi» yoqasida turadi. AQSH iqtisodiyotida avtomobil sanoati an'anaviy ravishda alohida o'rin tutishini hisobga olganda buning atrofida hissiyotlar qanchalik qaynashini tasavvur

qilish qiyin emas. Yapon avtomobilsozlari o'z mashinalarining AQShga sotilishi to'liq taqiqlanishi xavfining oldini olish uchun o'z mahsulotining Amerikaga eksport qilinishiga cheklash joriy qilishga rozi bo'lishdi, Yaponiya hukumati esa Amerika tovarlari importiga cheklashni susaytirdi.

3.3. BOJXONA SIYOSATINING ASOSIY VAZIFALARI VA PRINSIPLARI

O'zbekiston Respublikasining o'z mustaqil bojxona siyosatini amalga oshirishi Bojxona kodeksining 1-moddasi 2-qismida nazarda tutilgan maqsadlarga erishishga qaratilgan.

Har qanday faoliyat unga aniq va to'g'ri rioya qilish istalgan natijalar berishi mumkin bo'lgan prinsiplarga, ya'ni ushbu faoliyat oldiga oldindan qo'yilgan maqsadlarga asoslanadi. Maqsadlarning o'zi esa, o'z navbatida, vazifalarda aniqlashtiriladi. Bu vazifalar bojxona siyosatining turli-tuman vositalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Bojxona siyosati muayyan maqsadlar, prinsiplar va vazifalarni o'z ichiga oluvchi konsepsiyaga asoslanadi.

Bojxona siyosatining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- milliy iqtisodiyotning tarkibiy qayta qurilishiga ko'maklashish;
- mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi;
- bozorning mavjud bo'lishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- mamlakatning savdo va to'lov balansini mustahkamlash;
- davlat byudjeti daromadlarining o'sishi;
- davlatning savdo siyosiy negizlari mustahkamlanishi;
- xorijiy davlatlar va ular ittifoqlarining kamsituvchi xatti-harakatlariga qarshilik ko'rsatish;
- korxonalar, tashkilotlar va tadbirkorlarning tashqi bozorga chiqishini ta'minlash.

Ushbu vazifalarning ayrimlarini, eng avvalo, bojxona siyosatining iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurishni rag'batlantirishga yo'naltirilganligini ko'rib chiqamiz.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tarkibiy qayta qurish raqobat ta'siri ostida yuz berayotgan sarmoya va ishchi kuchining tarmoqlararo oqimi asosida amalga oshiriladi. Ko'rgazmali bo'lishi uchun birmuncha sxematik bo'lgan, biroq bozor rag'batlari ta'siri ostida namoyon bo'luvchi tarkibiy qayta qurish jarayonini aniq aks ettiruvchi misolni ko'rib chiqamiz.

Aytaylik, qaysidir milliy iqtisodiyotda ikki tarmoq: foyda normasi 8 foizni tashkil etuvchi A tarmog'i va foyda normasi 16 foiz bo'lgan B tarmog'i mavjud. A tarmog'i B tarmog'iga qaraganda kam rentabelli, chunki unda ishlab chiqarish chiqitlari yuqori. Mamlakatning ichki bozoriga o'z tovarlari bilan kirib keluvchi xorijiy raqobatchilarda esa

ishlab chiqarish chiqimlari A tarmoqqa nisbatan past va tegishlicha foyda normasi, deylik, 16 foizdir. Xorijiy raqobatga dosh berolmagan A tarmog'i proteksionistik chora-tadbirlar belgilanishi maqsadida davlatga ta'sir ko'rsatishi tushunarli.

Ushbu vaziyatga davlat ta'sirining ikkita mumkin bo'lgan variantini ko'rib chiqamiz.

Birinchi variant - bojxona himoyasi mavjud emas, savdoning mutlaq erkinligi rejimi amal qiladi. Istalgan investitsiya yechimi foyda normasining eng yuqori bo'lishidan kelib chiqadi. B tarmog'i kapital qo'yilmalari uchun jozibaliroq bo'ladi. A tarmog'ida reinvestitsiya faoliyati sekinlashadi, ayni vaqtda B tarmog'i o'ziga sarmoyani jalb qila boshlaydi.

Sarmoyaning kela boshlaganidan keyin ish kuchining A tarmoqdan B tarmoqga ko'chishi yuz beradi. Erkin savdo sharoitlarida ishlab chiqarish resurslaridan samaraliroq foydalaniladi. Mana shu narsa bozor sharoitlarida milliy iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish hisoblanadi.

A tarmoq qayta qurila olmas ekan, unda bitta yo'l qoladi, ya'ni davlatdan importga bojxona cheklovlari joriy etilishini so'rash. Bu ikkinchi variant - bojxona himoyasi rejimi bo'ladi. Bunday rejim sharoitida savdo erkinligi birmuncha cheklanadi. Bojxona to'lovlari, kvotalar va bojxona siyosatining boshqa vositalari yordamida import tovar narxi sun'iy ravishda oshiriladi.

Bu esa A tarmog'iga, o'z navbatida mahsulotga narxlarni oshirish imkonini beradi. Natijada uning rentabelligi, aytaylik, 8 punktga oshadi, bu esa summada 16 foizni tashkil etadi. Bir xil rentabellik sarmoya va ish kuchining tarmoqlararo ko'chishi to'xtatilishini anglatadi. Shakllangan iqtisodiy tuzilmaning o'ziga xos konservatsiyasi yuz beradi. Birmuncha ilg'or B tarmog'ining rivojlanishiga kenglik berish o'rniga davlat qoloq A tarmog'ini sun'iy ravishda qo'llab-quvvatlaydi.

Bojning ishlab chiqarish tuzilmasiga ta'sirining keltirilgan nazariy modeli bozor munosabatlari sharoitlarida tashqi iqtisodiy aloqalarni erkinlashtirish foydasiga yana bir dalildir. Biroq amaliyotda hammasi bunday oson emas. Erkin savdoning o'zaro foydaliligiga qaramay, xalqaro ayirboshlashni erkinlashtirilgandan ko'rilgan ijobiy samara hamkorlar o'rtasida vaqt jihatidan notekis taqsimlanadi. Dastlab bunday samarani kuchli tomon, so'ngra kuchsiz tomon oladi. Ushbu vaqtinchaliklar quyidagi holatlar natijasi hisoblanadi. Kuchli iqtisodiyotda tuzilma, odatda, ko'p darajada xalqaro mehnat taqsimoti talablariga muvofiq keladi, kuchsiz iqtisodiyotda, tabiiyki kam darajada muvofiq keladi. Mana shuning uchun ham kuchli iqtisodiyot ichki bozor himoyasi susaytirilishidan darhol foyda oladi.

Kuchsiz iqtisodiyot esa qayta qurishning muayyan davrini bosib o'tishi kerak, sarmoya va ishchi kuchining tarmoqlararo ko'chishi faollashishini, tarmoq shuningdek

investitsiyalarning takror ishlab chiqarish va texnologik tuzilmalari maqbullashishini kutishi lozim, bu narsa so‘zsiz ijtimoiy muammolar keskinlashishi bilan birgalikda yuz beradi.

O‘tish iqtisodiyotida, odatda, milliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy ishlab chiqaruvchilar bilan teng huquqli raqobati uchun zarur shart-sharoitlar mavjud bo‘lmaydi. Erkin bozor kuchlarining harakati mahsulot importi bilan raqobatlashuvchi milliy ishlab chiqaruvchilarning xonavayron bo‘lishiga olib keladi hamda ish bilan ta‘minlanishni pasaytiradi, mahsulotni pirovard qayta ishlovchi tarmoqlarni yemiradi va bu bilan iqtisodiyotning xom-ashyoviy yo‘naltirilganligini konservatsiyalaydi. Bu tarkibiy qayta qurish jarayonlarini bojxona siyosati vositalari bilan davlat tomonidan tartibga solishni taqozo etadi.

Proteksionistik chora-tadbirlar milliy sanoatning mustahkamlanishiga ko‘maklashadi. Amaliyotning ko‘rsatishicha mamlakatlarda proteksionistik chora-tadbirlarning vaqtincha joriy etilishi o‘zini oqlashini ko‘rsatadi, chunki ular tug‘ilib kelayotgan o‘z industriyasi tajriba to‘playotgan va ishlab chiqarish chiqimlari tarifga tayanmasdan import mahsulot raqobatiga qarshi turish imkonini beruvchi darajagacha pasaygan paytda ushbu vaqt mobaynida zamonaviy sanoat mahsulotlari importini jilovlab turadi.

Jahonning yangi rivojlangan ko‘pchilik mamlakatlari industrlashtirishni proteksionizmdan boshlashdi va erkin savdoga asta sekin o‘tishdi. Ushbu yo‘lda ular aralash savdo rejimlariga ega bo‘lishdi, ya‘ni eksport qiluvchilarni eksport subsidiyalari orqali rag‘batlantirish, maqsadli kreditlar, shuningdek ishlab chiqarish asbob-uskunalar va yarim tayyor mahsulotlar importining soliqlardan ozod qilinishi. Ayni bir vaqtda ular tayyor sanoat tovarlari importiga 30-70 foiz tariflar belgilashdi.

Ushbu mamlakatlar hukumatlari, shuningdek rivojlanishni jadallashtirishga maqsadli va subsidiyalik kreditlarni tanlangan tarmoqlarga berish, foydaning o‘sishi va ishlab chiqaruvchi sarmoya samarasi maqsadlarida depozitlar va kreditlar bo‘yicha nisbatan past foiz stavkalari belgilash, importning o‘rnini bosuvchi ishlab chiqarishlarni himoya qilish, amaliy tadqiqotlarga davlat investitsiyalari, eksportga yo‘naltirilgan tarmoqlar va korxonalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va ularga alohida ustunlik berish, tashqi bozorlarni o‘rganish bo‘yicha tashkilotlarni rivojlantirish va eksport tovarlarni oldinga siljitish orqali muntazam ravishda aralashib turishdi. Tanlangan tovarlar bo‘yicha eksport bozorlarini egallash strategiyasi sarmoyaning va ko‘nikmalarning yuqori sur‘atlarda jamlanishi, resurslardan samarali foydalanish hamda mehnat unumdorligining o‘sishi bilan birga qo‘shib olib borildi.

Tarkibiy qayta qurishni amalga oshirish va yangi tarmoqlar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash zaruriyatidan tashqari, o‘tish iqtisodiyotiga ega bo‘lgan mamlakatlarda importga doir boj tariflarini tartibga solish vositalaridan foydalanilishi maqsadga muvofiq keladigan bir

qancha sabablar mavjuddir. Ulardan biri - byudjetni to'ldirish bo'yicha bojxona siyosati oldida turgan vazifadir. Davlat byudjeti daromadi manbai sifatida tarif himoyasidan foydalanish foyda keltirishi va hatto iqtisodiy siyosatning boshqa vositalariga nisbatan samaraliroq vosita bo'lishi mumkin. Aholining turmush darajasi past bo'lgan yosh, mustaqil davlat uchun hukumatning ijtimoiy ehtiyojlarni soliqlar yig'ish hisobiga ta'minlashga qodir emasligi asosiy muammo bo'lishi mumkin. Mavritaniya kabi kambag'al mamlakat, agar yuqumli kasalliklar, qishloq xo'jalik yerlarining melioratsiyasi, boshlang'ich ta'limni rivojlantirish, milliy mudofani mustahkamlash ustidan nazorat kabi xizmatlar hajmini ko'paytirish imkoniga ega bo'lsa, ko'proq ijtimoiy afzalliklarga ega bo'ladi. Ayni vaqtda, o'tish iqtisodiyotidagi ko'pchilik mamlakatlarning ma'muriy resurslari daromad soliqlarini samarali yig'ishini ta'minlash uchun yetarlicha emas, ularda umumiy soliq madaniyati past.

Ushbu mamlakatlarda amal qiluvchi soliq tizimi samaradorligi, modomiki ishlab chiqarish, iste'mol, daromad va mulkni ishonchli belgilash va nazorat qilish imkoniyati hali yo'q ekan, ta'minlanishi mumkin emas.

Bunday hollarda import bojlari milliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilish usuligina emas, balki davlat daromadlarining g'oyatda muhim manbaiga ham aylanadi. Shu sababli ko'p jihatdan milliy daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlar davlat byudjetining 1/4 dan 3/5 gacha qismi bojlar hisobiga ta'minlanadi. Davlat daromadlari boj tizimiga bog'liqligining ushbu ulushi rivojlangan mamlakatlar uchun xuddi shunday ko'rsatkichdan ustundir. Garchi, yosh davlatlarning iqtisodiy siyosati amalda bayon qilingan qonuniyatdan farqlansa ham, fakt faktligicha qoladi. Ushbu mamlakatlarda tarif iqtisodiy siyosatning muqobil tadbirlariga qaraganda katta ijtimoiy afzalliklarni ta'minlashga qodirdir.

O'tish iqtisodiyotiga yangi bojlar joriy etishning ehtimol tutilgan oqibatlariga baho berilar ekan, import qiymatining qisqarishi eksport qiymatining xuddi shu taxlit qisqarishiga olib kelishini hisobga olish zarurdir.

Eksport uchun ishlab chiqarishda import qilinadigan xom ashyo, materiallar, ehtiyot qismlar va boshqalardan foydalaniladi. Import tovarlariga va ularning o'rnini bosuvchi mahalliy tovarlarga narxlar o'sishiga olib keluvchi savdo to'siqlari eksport tovarlarining ishlab chiqarish chiqimlarini oshiradi. Misol sifatida neft importiga kvotalar joriy etilishi natijasida (1959-1973 yy.) AQShga olib kelinadigan kimyoviy mahsulotlar narxining o'sishini, shuningdek po'lat import qilinishiga cheklashlar tufayli Amerika avtomobillari narxlari o'sishi tamoyilini keltirish mumkin. Binobarin, importni cheklash Amerika tovarlarining narxga raqobatbardoshligini muayyan darajada pasaytirishga va ularni jahon bozoridan siqib chiqarishga olib keladi.

Importga cheklashlar joriy etilganda qolgan mamlakatlar javob choralari ko'rishlari mumkin. Hukumatlar hamma joyda import tomonidan raqobatdan himoyalashni talab qiluvchi ayrim tarmoqlarning bosimiga duch keladi. Agar O'zbekiston avtomobillar importiga qattiq cheklashlar joriy etar ekan, boshqa mamlakatlar hukumatlariga proteksionistik talablarga, ayniqsa respublikadan avtomobillarni eksport qilishga nisbatan, qarshi turish qiyinroq bo'lar edi. Javob choralari O'zbekistondan eksportning yanada qisqarishiga olib kelar edi.

O'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda importga nisbatan cheklash siyosati uchun va unga qarshi keltirilgan dalillar o'z-o'zidan nazariy shart-sharoitlarga asoslanadi va aniq miqdoriy baho bermaydi. Aniq bir mamlakat uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish maqsadida maxsus iqtisodiy tadqiqotlar zarurdir, ular asosida o'ziga xos shart-sharoitlarni va mazkur milliy xo'jalik rivojlanishi maqsadlarini hisobga oluvchi bojxona siyosatini ko'rish mumkin.

Har qanday holatda bojxona siyosatining bir konsepsiyasidan boshqasiga o'tish asta-sekin amalga oshirilishi kerak. Bojlar bilan himoyalangan tarmoqlarda firmalar ular pasaytirilishi to'g'risida oldindan ogohlantirilsa, u holda kapital qo'yilmalar va ish o'rinlarining qisqarishi xonavayronlikka olib kelmaydi. Asosiy sarmoyaning tabiiy eskirishi, odatdagi (bir tomonlama) kadrlar qo'nimsizligi o'z-o'zidan xorijiy raqobat ta'siri ostida ishlab chiqarishning qisqarishiga olib kelishi mumkin. Boshqa so'z bilan aytganda, asta-sekinlik barcha tarkibiy chiqimlarni yo'qqa chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi bojxona siyosatining prinsiplari Jahon Bojxona Tashkiloti hujjatlarida qayd qilingan bojxona siyosatining xalqaro tajribasiga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov tomonidan ishlab chiqilgan O'zbekistonning tashqi va ichki siyosatining asosiy prinsiplariga asoslanadi.

Xalqaro huquq normalarining ichki davlat normalariga qaraganda ustunligini tan olish prinsipi. Bunda bojxona qonun hujjatlarida xalqaro huquq normalarining ichki davlat normalariga qaraganda ustunligini tan olishidan iboratdir (O'zbekiston Respublikasi bojxona kodeksining 4-moddasining 3-qismi). O'zbekiston jahon hamjamiyatiga qo'shilar ekan, o'z qiyofasini yo'qotmaslikka intiladi, bunda xalqaro huquqiy normalar va standartlarga rioya qilishga tayyordir. O'zbekiston Respublikasining Birlashgan Millatlar Tashkilotiga, Jahon Bojxona Tashkilotiga va boshqalarga a'zo bo'lib kirishi O'zbekiston xalqaro hamjamiyatning ajralmas qismiga aylanganligini, bojxona ishi sohasida muhim jahon muammolarini hal qilishda faol ishtirok etish uchun katta imkoniyatlar ochilganligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan bojxona siyosati yagonaligi prinsipi. U joylarda turlicha bojxona siyosati o'tkazilishidan voz kechishni, O'zbekiston Respublikasining butun bojxona hududiga yagona bojxona siyosati tadbiriq etilishini anglatadi.

Ikki tomonlama va ko'p tomonlama aloqalar o'rnatilishi va rivojlanishi prinsipi. Ushbu prinsip O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi sohasida xalqaro hamkorlikda faol ishtirok etishga intilishi orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida bojxona ishi umumqabul qilingan xalqaro normalar va amaliyot bilan uyg'unlashish va birxillashish yo'nalishida rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlar doirasida hamkorlik chuqurlashishi tarafdoridir.

O'z milliy davlat manfaatlari yuqoriligi sharoitida o'zaro manfaatlar va savdo yengilliklarini har tomonlama hisobga olish prinsipi.

Ayrim iqtisodiy muammolarni hal etish, mustaqil iqtisodiy siyosat o'tkazish va bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun chuqur islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotning barqarorlashuvi, rivojlanish sur'atlari muayyan darajada hozircha ijtimoiy-siyosiy vaziyatga va qo'shni mamlakatlardagi iqtisodiy vaziyatga bog'liqdir. Bojxona siyosati, agar u hamkor davlatlarning joriy manfaatlarini hisobga olsa, muayyan murosalariga borsa, o'z samaradorligini oshiradi. Biroq davlatlarning milliy xavfsizligi manfaatlar shubha ostiga qo'yilishi kerak emas.

Kamsitmaslik prinsipi. Davlat o'z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida bojxona siyosati vositalari orqali ko'pincha u yoki bu milliy bozorda cheklash choralaridan foydalanadi. Ushbu choralar kamsitmaslik shaklida amalga oshirilishi kerak, ya'ni barcha qatnashuvchi davlatlarga nisbatan o'tkazilishi, ayrim mamlakatlarga nisbatan tanlab o'tkazilmasligi zarur.

Bir tomonlama harakatlarning qabul qilinmasligi. Milliy bozorni himoya qilish bo'yicha qarorlar ko'p tomonlama maslahatlashuvlardan keyin qabul qilinishi kerak.

Demokratizm prinsipi. Bojxona siyosatini ishlab chiqishda va uni amalga oshirishda demokratizm prinsipi bojxona ishi sohasida fuqarolarning, xo'jalik sub'yektlarining huquqlari himoya qilinishi ta'minlanishini taqozo etadi. Bojxona organlari ularga yuklangan vazifalarni bajarishda jamoat tartibini himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishiga, aholining axloqiyligi, insonning hayoti va sog'lig'i, hayvonlar va o'simliklar muhofazasi, atrof va tabiiy muhit himoyasi, tashqaridan olib kiriladigan tovarlardan milliy iste'molchilarni himoya qilishga ko'maklashadi.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi bojxona kodeksining 1-moddasida nimalar qayd etilgan?
2. Bojxona siyosatining asosi nimalardan iborat?
3. Bojxona siyosatini ishlab chiqish vakolati kimga tegishli?
4. Bojxona vositalari – bu.....
5. Bojxona siyosati tamoyili necha elementga asoslanadi?
6. Bojxona siyosatini amalga oshirish yo‘nalishlari.
7. “Savdo urushi” – atamasining ma’nosi nimani anglatadi?
8. Bojxona siyosatining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
9. O‘zbekiston Respublikasi bojxona siyosatining prinsiplari nimalarga asoslanadi?
10. Kamsitmaslik va Demokratizm prinsiplariga ta’rif bering.

5-6-MA’RUZA.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI BOJXONA TIZIMI TUZILISHI.

REJA

- 5.1. Bojxona organlari tizimi.
- 5.2. Davlat bojxona organlarining vakolatlari.
- 5.3. Davlat bojxona organlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, huquqni muhofaza qilish organlari bilan o‘zaro hamkorligi.

Tayanch so‘z va iboralar

tizimli-tarkib, funksional o‘zgartirish, O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi, yagona boj siyosati, bojxona qonunchili, *shartnoma*, *sifat*, *xizmat*, *baho*, *vaqt*, bojlar, soliqlar va boshqa to‘lovlar.

5.1. BOJXONA ORGANLARI TIZIMI

1997 yil O‘zbekiston Respublikasida bojxona ishi uchun burilish yili bo‘ldi. Bojxona ishini takomillashtirish, uning huquqiy negizini xalqaro normalarga muvofiqlashtirish jarayoni uni tashkil etishga tizimli-tarkibiy, funksional o‘zgartirishlar kiritishni taqozo etar edi. Shu sababli bojxona ishini tashkil qilishni yaxshilash, yagona bojxona siyosatini o‘tkazish, respublika bojxona organlarining tezkorligini hamda ular faoliyatining samaradorligini oshirish, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda ularning rolini

kuchaytirish, shuningdek bojxona ishi sohasidagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasini tashkil etish to'g'risida» 1997 yil 8 iyuldagi PF-1815-sonli Farmoni e'lon qilindi.

Ushbu Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi Bojxona bosh boshqarmasi negizida O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tashkil qilinib, u bevosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysundirildi. Qoraqalpog'iston respublikasi, viloyatlari va Toshkent shahrida ishlab turgan bojxona xizmatlari negizida O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining hududiy boshqarmalari tuzildi.

Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatining huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining «Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi 1997 yil 29 avgustdagi qonuni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlari Mahkamasining 1997 yil 30 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida»gi 374-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi to'g'risidagi Nizom bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari va bojxona postlari, bojxona organlari hisoblanadi.

Bojxona organlari o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, «Davlat bojxona xizmati to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga, boshqa qonun hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

Davlat bojxona qo'mitasi o'z vakolatlari doirasida yagona boj siyosati o'tkazilishini, bojxona ishlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishini, bojxona organlari tizimining samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi.

Bojxona organlari qonunchilikka muvofiq o'z faoliyatini joylardagi davlat organlaridan mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Davlat bojxona qo'mitasining qonunchilikka muvofiq o'z vaokatlari doirasida qabul qilgan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan bajarilishi majburiydir.

Bojxona organlari huquqni muhofaza qiluvchi organlari hisoblanadi va davlat byudjeti mablag'laridan ta'minlanadi, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbining tasviri tushirilgan va o'z nomi bitilgan muhrga ega.

Davlat bojxona qo'mitasining funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- yagona bojxona siyosati amalga oshirilishining huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqish, ularning amalda qo'llanilishini ta'minlash, bojxona ishi sohasida qonun hujjatlari va normativ hujjatlar loyihalari tayyorlanishida qatnashish;
- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari ishlab chiqilishida qatnashish, belgilangan tartibda va o'z vakolatlari doirasida bojxona masalalari bo'yicha xalqaro bitimlar va shartnomalar tuzish;
- respublikaning bojxona hududida davlat xavfsizligini, jamoat tartibi, inson hayoti va salomatligi himoya qilinishi, atrof muhit muxofazasi bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishiga ko'maklashish;
- belgilangan tartibda bojxona nazorati amalga oshirilishini ta'minlash va uning shakllarini takomillashtirish;
- bojxona qonunchiligiga va o'z vakolatlari doirasida soliq qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qabul qilish;
- bojxona tartibga solish vositalari qo'llanilishini ta'minlash, bojxona-tarif mexanizmi ham shu jumlagi kiradi, tashqi iqtisodiy faoliyatni tarifli tartibga solish usullari, kvotalash normalari, litsenziyalash va deklaratsiya taqdim etish ishlab chiqilishi va amalga oshirilishida belgilangan tartibda qatnashish;
- bojlar, soliqlar va boshqa to'lovlar davlat byudjetiga o'z vaqtida va to'liq o'tkazilishini ta'minlash;
- o'z vakolatlari doirasida valyuta nazoratini amalga oshirish;
- bojxona statistikasi uslubiyatini takomillashtirish, bojxona ishi sohasida statistika ma'lumotlari to'planishi, ularga ishlov berilishi va tahlil qilinishini tashkil etish, respublikaning tashqi iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish, tashqi savdo va to'lov balansini mustahkamlash bo'yicha prognoz hisob-kitoblarini amalga oshirish va takliflarni ishlab chiqish;
- bojxona ishi sohasidagi faoliyat to'g'risida axborot to'planishi tizimini ishlab chiqish va joriy etish, shuningdek bojxona statistika ma'lumotlarini tegishli idoralar va manfaatdor organlarga taqdim etish;
- kontrabandaning, bojxona qonunchiligining, o'z vakolatlari doirasida soliq qonunchiligi buzilishining oldini olish va ularga barham berish chora-tadbirlarini mustaqil ravishda yoki huquqni muhofoza qilish organlari bilan o'zaro hamkorlikda ishlab chiqish, shuningdek xalqaro terrorizmga va O'zbekiston aeroportlarida xalqaro aviatsiyasi faoliyatiga

g'ayriqonuniy aralashishga qarshi kurashishga ko'maklashish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qo'llash;

- bojxona organlari vakolatiga tegishli bo'lgan ishlar bo'yicha surishtiruvlar olib borish va qonunchilikka muvofiq bojxona qoidalarini buzilishi to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish;

- yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan qonunchilikka nazarda tutilgan bojxona qoidalarini buzilganligi uchun ta'sir ko'rsatish choralarini belgilangan tartibda qo'llash;

- giyohvandlik vositalari, psixotrop va portlovchi moddalar, qurol-yarog' respublikaning bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishining olidini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va qo'llash;

- respublikaning va xorijiy davlatlarning vakolatli organlari bilan birgalikda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar nazorat ostida yetkazilib berilishini amalga oshirish;

Milliy xavfsizlik xizmati va ichki ishlar organlari bilan o'zaro hamkorlikda qonunchilikda belgilangan tartibda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

Aybdorlarni javobgarlikka tortish to'g'risidagi masalani hal etish bojxona organlar vakolatlari doirasidan tashqariga chiqqanda qonun buzilishlari faktlar bo'yicha materiallarni tergov, sud organlari va boshqa organlarga topshirish;

- bojxona organlarining mansabdor shaxslar tomonidan qonuniylikka rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, bojxona organlari mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari va qarorlari ustidan tushgan shikoyatlar va e'tirozlarni belgilangan tartibda ko'rib chiqish;

- bojxona organlariga yuklangan vazifalar va funksiyalar amalga oshirilishini ta'minlovchi ilmiy-texnik xizmatlar, laboratoriyalar, o'quv markazlari, boshqa korxonalar va tashkilotlarni tashkil etish;

- bojxona organlari xodimlarini, shuningdek davlat organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun bojxona rasmiylashtirishi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

- bojxona omborlari va erkin omborlar, bojsiz savdo do'konlari, bojxona brokerlari va bojxona tashuvchilari, tovarlarga bojxona hududidan tashqarida, bojxona hududida yoki bojxona nazorati ostida ishlov berish ustidan nazoratni amalga oshirish, shuningdek qonunchilikda belgilangan tartibda faoliyatning sanab o'tilgan turlarini amalga oshirish huquqga ruxsatnomalar berish;

- xalqaro bojxona va savdo tashkilotlarida qatnashish, xorijiy davlatlarning bojxona organlari, bojxona ishi masalalari bilan shug'ullanuvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik

qilish, qonunchilikda belgilangan tartibda xorijiy mamlakatlarning bojxona xizmatlari bilan axborotni o‘zaro ayirboshlash;

➤ bojxona organlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish va mustahkamlash chora-tadbirlarini ishlab chiqish, tashqi savdo yuklarini bojxona rasmiylashtirishi uchun punktlar tarmog‘ini va bojxona infratuzilmasining boshqa ob‘yektlarini kengaytirish ham shu jumlagi kiradi;

Davlat bojxona qo‘mitasining moddiy yordam, ijtimoiy himoya qilish, bojxona organlarini rivojlantirish va ko‘zda tutilmagan xarajatlar maxsus jamg‘armasiga tushadigan mablag‘lari hisobiga respublikada bojxona ishini rivojlantirish chora-tadbirlarini mablag‘ bilan ta‘minlash.

Davlat bojxona qo‘mitasiga qonun hujjatlarga binoan boshqa funksiyalar ham yuklatilishi mumkin.

Boshqaruv tuzilmasi har qanday tizimning samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun muhim ahamiyatga egadir.

Boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi deganda mazkur davrda shakllangan va boshqaruv maqsadlariga muvofiq keluvchi tizimning bo‘g‘iniligi, uning organlari o‘rtasidagi aloqa shakllari tushuniladi.

Respublika bojxona organlarining tuzilmasi boshqaruvning to‘rt darajali tizimidan iborat bo‘lib, markaziy apparat (Davlat bojxona qo‘mitasi), Davlat bojxona qo‘mitasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar boshqarmalari (DBQB), ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari (IBK) va bojxona postlarini o‘z ichiga oladi.

Davlat bojxona qo‘mitasi markaziy apparat, DBQB, IBK yuridik shaxs hisoblanadilar, bank muassasalarda hisob-kitob, joriy va boshqa hisobvaraqlariga, shu jumladan valyuta hisobvaraqlariga, O‘zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasvirlangan va o‘z nomi yozilgan muhrga ega bo‘ladilar.

Davlat boshqaruvi organining tashkiliy tuzilmasi (ichki tuzilma) – uning huquqiy va tashkiliy jihatidan nisbatan mustaqil va alohida, o‘zaro bog‘liq bo‘linmalarining jamidir, ularning har biri alohida va ular barchasi birgalikda bojxona organlari vakolatiga kiruvchi vazifalar hal etilishini ta‘minlaydi.

O‘rinbosar va rejim va kadrlar bo‘yicha birinchi o‘rinbosari, Davlat bojxona qo‘mitasining rahbar bo‘g‘inini rais, raisning birinchi o‘rinbosari hay‘at a‘zolari tashkil etadi.

Davlat bojxona qo‘mitasi raisi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan tayinlanadi va keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyasida tasdiqlanadi.

Davlat bojxona qo'mitasi raisining birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari, DBQB va IBK boshliqlari Davlat bojxona qo'mitasi raisining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tayinlanadilar.

Rais Davlat bojxona qo'mitasiga boshchilik qiladi, o'z o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarini tasdiqlaydi, Davlat bojxona qo'mitasiga yuklangan vazifalarning bajarilishi va u o'z funksiyalarini amalga oshirishi uchun shaxsan javob beradi. U davlat bojxona qo'mitasi organlari tizimiga umumiy rahbarlikni ta'minlaydi, Davlat bojxona qo'mitasi markaziy apparati, DBQB va IBK shtat jadvalini tasdiqlaydi.

Rais bundan tashqari:

DBQ, DBQB va IBK tarkibiy bo'linmalari to'g'risida nizomni tasdiqlaydi;

Zarurat bo'lganda DBQ markaziy apparati, DBQB va IBK ning tasdiqlangan tuzilmalarini belgilangan xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida o'zgartirishlar kiritadi;

Bojxona organlarining kontrabanda, bojxona qonunchiligini buzish to'g'risidagi ishlar bo'yicha surishtiruv olib boruvchi, bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi ishlarni olib boruvchi va ularni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxslari ro'yxatini belgilaydi.

DBQ mansabdor shaxslari, ishchi va xizmatchilarni rag'batlantirish va jazolash to'g'risidagi qarorlar qabul qiladi.

O'z vakolatlari doirasida bojxona organlarining mansabdor shaxslariga maxsus unvonlar beriladi.

O'z vakolatlari doirasida buyruqlar, yo'riqnomalar va normativ hujjatlar chiqaradi, shu jumladan, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, barcha jismoniy va yuridik shaxslar bajarishi majbur bo'lgan buyruqlar, yo'riqnomalar va normativ hujjatlar chiqaradi. Ularning bajarilishini tekshirishni tashkil etadi.

Bojxona organlarining o'rnak ko'rsatgan xodimlarini va bojxona ishiga faol ko'maklashgan fuqarolarni mukofotlash va O'zbekiston Respublikasining faxriy unvonini berish, ko'krak nishonlari, faxriy yorliqlar va rag'batlantirishning boshqa turlari bilan mukofotlash to'g'risidagi takliflar kiritadi.

Qonunchilik tomonidan o'z vakolatiga kiritilgan boshqa masalalar bo'yicha qarorlar qabul qiladi.

DBQ raisi yordamchi va kotibiyatga ega bo'ladi.

Raisning birinchi o'rinbosari qo'mitaning tashkiliy – inspektorlik boshqaruvlari, huquqiy boshqarmasi ishini yuritadi. Unga ommaviy axborot vositalari bilan aloqa bog'lash bo'limi, Markaziy bojxona eksport laboratoriyasi, Milliy kinologiya markazi bevosita bo'ysunadi.

DBQ raisining o‘rinbosarlaridan biri bojxona nazorati, bojlarni tariflar bilan tartibga solish va to‘lovlar, bojxona siyosati, tahlil va kompyuterlashtirish, valyuta nazoratini boshqarish bilan shug‘ullanadi.

DBQ raisi o‘rinbosarlaridan ikkinchisi moliya-iqtisodiyot boshqarmasi, moddiy-texnika boshqarmasi, ashyoviy ta‘minot, qurol-yarog‘ va transport, kapital qurilish va bojxona ob‘yektlaridan foydalanish, nazorat va aloqaning texnika vositalari uchun javob beradi.

DBQ raisining rejim va kadrlar bo‘yicha o‘rinbosarlari kadrlar boshqarmasi, o‘quv markazi, tashqi aloqalar departamenti va maxsus qism ishini bajaradi.

DBQ raisi bojxona organlari oldiga qo‘yilgan vazifalarni tezkorlik bilan hal qilish maqsadida bir qancha vazifalarni o‘z o‘rinbosarlari o‘rtasida qayta taqsimlashi mumkin.

Davlat bojxona qo‘mitasi topshirilgan ish uchastkasidagi ishlarning ahvoli uchun mansabdor shaxslarning shaxsiy javobgarligini belgilagan holda, organlarning mazkur tizimiga rahbarlik qilishining barcha masalalarini hal etishda kollegiyalik yakkaboshchilikni qo‘shib olib borish asosida o‘z ishini tashkil etadi.

Kollegialik organni shakllantirish tartibida, rahbarlikni tashkil etishda, rahbar bo‘g‘inlar o‘rtasida vakolatlarni taqsimlashda ishning tashkiliy huquqiy shakllarida, bojxona siyosatini amalga oshirishda muhim masalalarni hal etishda davlat etilgan qo‘mitaning murakkab va ko‘p qirrali faoliyatiga muvofiq keladigan qarorlar qabul qilinishi tartibida o‘z ifodasini topadi. Kollegialik ko‘p organlari bilan bog‘liq bo‘lgan umumiy rahbarlik masalalarini hal etishda ko‘plab kishilarning tajribasi va bilimidan keng foydalanish imkonini beradi. Bu kollegial muhokama va ijodiy munozara jarayonida murakkab masalalar yuzasidan to‘g‘ri qarorlar qabul qilinishi imkonini beradi. Kollegial ish topshirilgan ish uchastkalari uchun rais va hay‘at a‘zolarining shaxsiy javobgarligi bilan qo‘shib olib boriladi.

Shu maqsadda Davlat bojxona qo‘mitasi qo‘mita raisi – Hay‘at raisi uning o‘rinbosarlari va DBQ ning boshqa xodimlaridan iborat tarkibda 9 kishidan iborat hay‘at tashkil etadi.

Hay‘at a‘zolarining shaxsiy tarkibi DBQ Raisining taqdimnomasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

DBQ Hay‘atining ish tartibi uning Raisi tomonidan belgilanadi.

Hay‘at qarorlari DBQ Rais buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Hay‘atning boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda qabul qilingan qarorlari DBQ raisi hamda tegishli vazirliklar va idoralar rahbarlarining qo‘shma buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Bojxona organlari faoliyatini takomillashtirish, ularni ilmiy, ijtimoiy va moddiy-texnika rivojlantirish, kadrlar bilan ta‘minlash, boshqaruv qarorlari va tavsiyalarni kelishgan holda

ishlab chiqish uchun DBQ da kengashlar va komissiyalar tashkil etiladi, ular to'g'risidagi nizomlar DBQ raisi tomonidan tasdiqlanadi.

Organlar boshqaruvi faoliyati xususiyatlari va hajmi ular apparatining tuzilmasida namoyon bo'ladi. Davlat qo'mitasi butun faoliyati natijalari ko'p jihatdan organning ichki tuzilishiga, uning ayrim qismlari tuzilishiga, vakolatlarning taqsimlanishiga, tarkibiy bo'linmalarning o'zaro munosabatlariga bog'liq bo'ladi.

DBQ ning tarkibiy bo'linmalari qo'mitaning ishchi apparati hisoblanadi. Ularning faoliyati xilma-xil bo'lib, butun organ funksiyasining o'ziga xosligiga bog'liqdir. Bu bo'linmalar turli materiallarni tayyorlaydi, DBQ ga tegishli boshqa faoliyatni amalga oshiradi, jumladan, muvofiqlashtirish to'g'risidagi funksiyalarni bajaradi, maslahatlar, xulosalar beradi, loyihalarni ekspertizadan o'tkazadi, qo'mita hujjatlari loyihalarini, hokimiyat va boshqaruvning yuqori organlariga takliflarni tayyorlaydi. Shu munosabat bilan ular hech bir ko'rsatma berishga haqli emas. Ular tomonidan takliflar va yo'riqnomalar, uslubiy ko'rsatmalar va boshqa me'yoriy hujjatlar loyihalari tayyorlanadi. Ular rais yoki qo'mita hay'ati tomonidan tasdiqlangandan keyin kuchga kiradi. Biroq, ular ushbu bo'linmalar vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha bojxona siyosatining ayrim masalalarini maslahatlashish va ishlab chiqish uchun ilmiy-tadqiqot institutlari, tashkilotlar, davlat boshqaruvi boshqa organlarining mutaxassislarini jalb qilishlari, boshqarmalar (bo'limlar) vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha kengashlar chaqirishlari va o'tkazishlari mumkin, ushbu kengashlarda qatnashish uchun vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning vakillarini jalb qilishlari, ulardan ushbu boshqarmalar va bo'limlar uchun zarur barcha materiallarni olishlari mumkin.

Davlat bojxona qo'mitasi markaziy apparatidan tashqari Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari va ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari apparati mavjud bo'lib, ular ham o'z tuzilmasiga ega. mazkur tuzilma ixtisoslashtirilgan bojxona kompleksi boshlig'i, DBQB boshlig'ining birinchi o'rinbosari, DBQB boshlig'ining ikki o'rinbosaridan iboratdir.

DBQR boshlig'i umumiy rahbarlikdan tashqari bojxona organlari xavfsizligi xizmati, kotibiyat, kadrlar bo'limi, yuridik xizmat, navbatchi qism xizmati, ommaviy axborot vositalari bilan aloqa guruhi ishini yuritadi.

DBQR boshlig'ining birinchi o'rinbosariga bojxona nazoratini tashkil etish, bojxona to'lovlari, bojxona statistikasi va tahlil bo'limlari bevosita bo'ysunadi.

DBQR boshlig'ining o'rinbosarlaridan biri kontrabandaga va bojxona qoidalariga buzilishlariga qarshi kurashish, bojxona tekshirishlari, valyuta nazorati bo'limlari ishi uchun javob beradi.

Bojxona o'rinbosar buxgalteriya hisobi va nazorat, moddiy-texnika ta'minoti, ashyoviy ta'minot, qurol maslahatlar va transport, kapital qurilish a bojxona ob'yektlaridan foydalanish, nazorat va aloqaning texnik vositalari bo'limlari ishiga bevosita rahbarlik qiladi.

Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar boshqarmalari bojxona komplekslari va postlari:

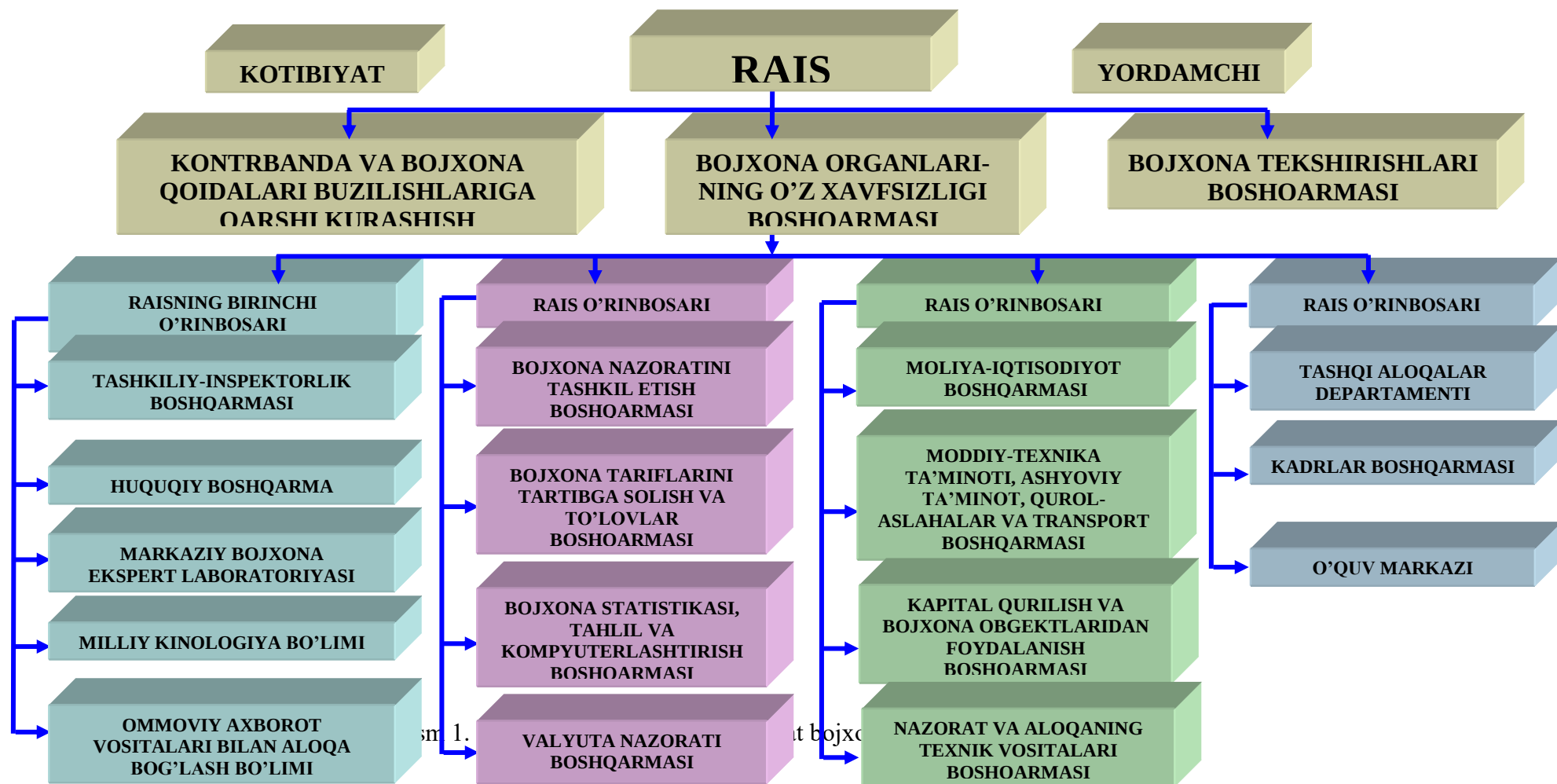
- bojxona kompleksi (posti) boshlig'i;
- bojxona kompleksi boshlig'ining o'rinbosari – navbatchilar boshlig'i;
- kontrabandaga va bojxona qoidalariga buzilishlariga qarshi kurashish guruhi;
- bojxona nazoratini tashkil etish guruhi;
- bojxona to'lovlari guruhi;
- bojxona statistikasi va tahlil guruhi;
- ekspert;
- kinolog;
- tezkor guruhdan iborat bo'ladi.

Bojxona haqidagi qonunlar buzilishi haqida ishlar bo'yicha davlat bojxona organlari surishtiruv organlari hisoblanadi. Ushbu norma qonunchilikda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining 38-»Surishtiruv organlari» moddasida mustahkamlangan. qonunchilik bojxona tekshirishlari bo'linmasini surishtiruv organlari sirasiga kiritadi. Bu ularda jinoiy ishlar qo'zg'ash va o'z vakolatlari doirasida tergov olib borish huquqi mavjudligini anglatadi.

Bojxona organlari xodimlari prokuratura, sud va militsiya xodimlari singari davlat hokimiyati vakillari hisoblanadi. Ular Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslari normalariga amal qilib, bojxona organlari vakolatiga kiritilgan huquqbuzarliklar bo'yicha zarur tezkor-qidiruv choralarini o'tkazishga, jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda jinoiy ish qo'zg'ashga, surishtiruv olib borishga haqlidirlar.

Bojxona organlari xodimlari proko'ratura, sud va militsiya xodimlari singari davlat hokimiyati vakillari hisoblanadi. Ular Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslari normalariga amal qilib, bojxona organlari vakolatiga kiritilgan huquqbuzarliklar bo'yicha zarur tezkor-qidiruv choralarini o'tkazishga, jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda jinoiiy ish qo'zg'ashga, surishtiruv olib borishga haqlidirlar.

Bojxona organlari qonuniylikka rioya qilgan hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklari buzilishiga yo‘l qo‘ymagan holda faqat bojxona jinoyatlarini aniqlash maqsadida tezkor-qidiruv ishini yuritishga vakolatli ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Bunda boshqa jinoyatlarning aniqlanishi axborotni ushbu jinoyatlarni tekshirish vakolatiga kiradigan huquqni muhofaza qilish organlariga berishga olib keladi.

5.2. DAVLAT BOJXONA ORGANLARINING VAKOLATLARI

Bojxona organlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari hamda qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlarini himoya qilish;
- O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va o'z vakolati doirasida uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;
- bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish;
- bojxona to'lovlarini undirish;
- bojxona nazoratidan o'tkazilishi kerak bo'lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratdan o'tkazilishini ta'minlash;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrabandaning oldini olish, uni aniqlash va ularga chek qo'yish;
- tashqi iqtisodiy faoliyatga doir bojxona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritish;
- O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga oid qismidan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta'minlash.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida quyidagi huquqlarga egadir:

- tovarlar va transport vositalarini, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, jismoniy shaxslarning o'zini ko'zdan kechirish;
- yuridik va jismoniy shaxslardan ko'zdan kechirish uchun tovarlar va transport vositalarini, shuningdek zarur hujjatlarni taqdim etishni talab qilish;
- valyuta nazoratini amalga oshirish;
- moliya, bank va boshqa tashkilotlardan, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslardan eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan axborot va hujjatlarni hamda qonun hujjatlarida belgilangan boshqa axborotni olish;
- bojxona nazoratidan o'tkazish maqsadida tovarlar hamda boshqa buyumlardan namuna va nusxalar olish;
- bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tovarlar saqlanayotgan hududlarga va binolarga belgilangan tartibda kirish;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga doir materiallarni belgilangan tartibda ko'rib chiqish hamda jismoniy va yuridik shaxslarni qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortish;

➤ bojxonaga oid huquqbuzarliklarning bevosita predmeti bo'lgan tovarlar va transport vositalarini qonun hujjatlarida belgilangan hollarda va tartibda ushlab turish hamda olib qo'yish;

➤ eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlar O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotganda: shuningdek aktsiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilganda, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinganda va saqlanganda ularni musodara etish to'grisida qaror qabul qilish;

➤ surishtiruv o'tkazish va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

➤ bojxonaga oid huquqbuzarliklarni aniqlashga xizmat qiladigan texnikaviy va maxsus vositalarni qo'llash.

➤ bojxona organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham egadirlar.

Bojxona organlarining quyidagi majburiyatlari mavjud:

➤ bojxona organlari:

➤ yagona davlat bojxona siyosatini ro'yobga chiqarishda ishtirok etishga;

➤ bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, bojlar to'g'ri hisoblanishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilishga;

➤ davlat xavfsizligini, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning hayoti va sog'ligini himoya qilish, atrof muhitni muhofaza etish chora-tadbirlari amalga oshirilishiga ko'maklashishga;

➤ bojxona haqidagi qonun hujjatlarini qo'llanish bo'yicha belgilangan tartibda uslubiy ko'rsatmalar va normativ hujjatlar ishlab chiqish hamda ularni nashr etishga;

➤ yuridik va jismoniy shaxslarni tovarlar va transport vositalarini olib o'tish hamda bojxona chegarasidan o'tish vaqtidagi huquqlari va majburiyatlari to'grisida o'z vaqtida xabardor qilishga;

➤ faoliyat turlari bilan shugullanish huquqini beradigan maxsus ruxsatnomalarni (litsenziyalarni) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda berishga;

➤ o'z xizmat vazifalarini bajarishlari natijasida o'zlariga ma'lum bo'lib qolgan davlat siri va tijorat siri hisoblangan axborotni oshkor etmaslikka majburdirlar.

➤ Bojxona organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni ham bajaradilar.

5.4. DAVLAT BOJXONA ORGANLARINING DAVLAT HOKIMIYATI

VA BOSHQARUVI ORGANLARI, HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI BILAN O'ZARO HAMKORLIGI

Bojxona organlari o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni davlat boshqaruvining boshqa organlari va davlat hokimiyati mahalliy organlari bilan hamkorlikda bajaradilar. Mazkur organlar bojxona nazoratini amalga oshirish hamda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga qarshi kurashda bojxona organlariga ko'maklashishlari shart.

Bojxona organlari o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa organlar va tashkilotlar bilan aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha mavjud materiallar to'grisidagi axborotni, shuningdek boshqa axborotni qonun hujjatlarida va bitimlarda belgilangan tartibda o'zaro almashadilar.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida chiqaradigan hamma uchun majburiy tusdagi normativ hujjatlar tegishli vazirliklar, idoralar bilan kelishilishi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim.

Bojxona organlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'z vakolatlariga kiradigan ayrim harakatlarning boshqa organlar va tashkilotlar tomonidan bajarilishiga yo'l qo'yadilar.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash maqsadida banklar va boshqa moliya-kredit tashkilotlari:

- xo'jalik yurituvchi sub'yektlar tomonidan byudjet oldidagi majburiyatlarning bojxona to'lovlariga oid qismining bajarilishi to'g'risidagi bojxona organlarining xulosasiga binoan ana shu sub'yektlarning hisob-kitob va boshqa hisobvaraqlarini yopishlari mumkin;

- belgilangan muddatlarda to'lanmagan bojxona to'lovlari va jarima summalarini xo'jalik sub'yektlaridan so'zsiz tartibda undirib olish to'g'risidagi bojxona organlarining farmoyishlarini (inkasso topshiriqlarini) bajaradilar;

- xo'jalik sub'yektlarining so'mlardagi mablag'lari yetishmasa va valyuta hisobvaraqlarida mablag'lari mavjud bo'lsa, bojxona organlarining taqdimnomasiga binoan mazkur valyuta mablag'larini valyuta birjasida sotish kunidagi kurs bo'yicha byudjet oldidagi qarzni qoplash uchun zarur hajmlarda so'zsiz sotishni amalga oshiradilar.

Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning aybi bilan bojxona to'lovlari va jarima summalarini to'lash kechiktirilgan bo'lsa, shuningdek xo'jalik yurituvchi sub'yektlar yoki bojxona organlarining bojxona to'lovlarini o'tkazish yoki qaytarish to'grisidagi topshiriqlari bank yoki moliya-kredit muassasalarining aybi bilan bajarilmagan bo'lsa (bajarish kechiktirilgan bo'lsa), xo'jalik sub'yektlaridan, bank yoki moliya-kredit muassasalaridan belgilangan tartibda penya undiriladi.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmoni qachon e‘lon qilindi?
2. Davlat bojxona qo‘mitasi o‘zining vakolatlari qanday faoliyat ko‘rsatishni ta‘minlaydi?
3. Davlat bojxona qo‘mitasining funksiyalariga nimalar kiradi?
4. Davlat bojxona qo‘mitasi raisi nimalarni tasdiqlaydi?
5. Davlat bojxona qo‘mitasining ikki o‘rinbosarlarining vakolatlari nimalardan iborat?
6. Davlat bojxona qo‘mitasi hay‘at a‘zolari necha kishidan iborat bo‘ladi?
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi markaziy apparatining tuzulishi qanday?
8. Davlat bojxona organlarining vakolatlari nimalardan iborat?
1. Davlat bojxona organlarining davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, huquqini muhofaza qilish organlari bilan o‘zaro hamkorligining ahamiyati haqida gapiring.

7-MA’RUZA.

BOJXONA NAZORATI TUSHUNCHASI, UNING SHAKLLARI VA AMALGA OSHIRISH TARTIBI

REJA

- 7.1. Bojxona nazorati tushunchasi.
- 7.2. Bojxona nazorati shakllari.
- 7.3. Bojxona nazoratini tashkil qilish texnologiya sxemasi.

Tayanch so‘z va iboralar

Bojxona nazorati Bojxona rejimi, Bojxona nazorati maqsadi, Bojxona nazorati sub’yekti, Bojxona nazorati jarayoni, kontrabanda va bojxona soliq qonunbuzarligi, *mijoz xizmati, ehtiyoj, savdo – sotiq, noaniq bashorat*, bojxona organlariga, tovarlarni, transport vositalarini, hujjatlarni taqdim qilish vaqti, joyi va mexanizmi.

7.1. BOJXONA NAZORATI TUSHUNCHASI

O‘zbekiston Respublikasi Bojxona xizmati o‘z faoliyatida ichki va tashqi siyosatni tarkibiy qismi hisoblanuvchi yagona bojxona siyosatini amalga oshirib kelmoqda. Bojxona xizmatini asosiy maqsadlari O‘zbekiston Respublikasi bojxonga hududidan samarali bojxona nazoratini hamda tovarlar ayriboshlashni tartibga solishni ta‘minlashdan iqtisodiyotning rivojlanishini rag‘batlantirishdan, ichki bozorni himoyalashdan iborat bo‘lib, bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o‘tish, boj to‘lovlarini undirish, bojxona rasmiylashtiruvi, bojxona nazoratini amalga oshirish tartibi va shartlaridan iborat.

Bojxona nazorati – qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalarga rioya etilishini ta‘minlash maqsadida bojxona organlari amalga oshiradigan tadbirlar majmuidir. Bojxona rejimi – O‘zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o‘tiladigan tovarlar va transport vositalari maqomini bojxona maqsadlari uchun belgilovchi qoidalar majmuidir.

Bojxona nazorati maqsadi - O‘zbekiston respublikasi Bojxona qonunchiligini, Bojxona tarifi to‘g‘risidagi qonunini va boshqa qonun va normativ aktlarni shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy masalalariga tegishli Xalqaro shartnomalarni bajarishda Xalqaro normalarga rioya qilingan holda faoliyat ko‘rsatadi.

Bojxona nazorati ob‘yekti bojxona hududidan o‘tayotgan tovarlar, transport vositalari, ular to‘g‘risida hujjat va ma‘lumotlar, tovar va transport vositalariga tegishli jismoniy va yuridik shaxslar, bojxona brokerlari, deklarantlar ularning hujjati va ular tovarlar va transport vositalariga nisbatan tanlagan bojxona rejimlari shulardan iborat.

Bojxona nazorati asosan bojxona zonasida tashkil qilinadi. Bojxona zonasi Bojxona hududi atrofi va Bojxona organi tomonidan aniqlangan, bojxona organi joylashgan yerlarda, bojxona rasmiylashtirish joylari hisoblanadi.

Bojxona nazorati jarayonida - tovarlarning harakati, uning ishlab chiqarilishi jarayoni, saqlash, sotilishi, sotib olinishi, yuklanishi, tushirilishi, joylanishi, sug‘urtasi, va boshqalar ko‘rilishi mumkin. Bu tovarlarni qaysi davlatdan kelib chiqishini, bojxona qiymatini, va TIA TN asosida to‘g‘ri aniqlash bojxona nazorati asosiy funksiyalaridan hisoblanadi.

Bojxona nazorati sub‘yekti - O‘zbekiston bojxona organlari tizimi hisoblanib, bojxona mas‘ul xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Ular bojxona va TIA tartibiga tegishli qonun, qaror va normativ aktlar asosida ish yuritishadi.

Ayrim obyektlarda bojxona nazoratini amalga oshirishda bojxona organlari oldindan chora tadbir ko‘rishi kerak bo‘ladi:

- tovarlar va transport vositalarini rasmiylashtirish vaqti va joyini aniqlash;
- tovarlarni yetkazish uchun marshrutini va muddatini belgilash;

- tovarlarni yetkazishda bojxona nazoratini o'rnatish (plomba, muhr va boshqa belgilar);
- bojxona nazoratini amalga oshirish uchun texnologik sxemalarni ishlab chiqish;
- tovarlarni harakati, uni saqlanishi yoki biron bir rejimga joylashishda qaror qabul qilish;
- TIA qatnashchilari to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lish va ular tomondan qonun va normativ aktlarni bajarilishini nazorat qilish;
- bojxona chegarasidan tovarlarni va transport vositalarini o'tkazishda hujjatlarni va shunga tegishli shaxslarni nazoratdan o'tkazish.

Bu chora tadbirlar huquqni himoya qilish, ya'ni huquqbuzarlikni oldini olishda, fiksall masalalarni to'la to'kis bajarilishida muhim rol o'ynaydi.

7.2. BOJXONA NAZORATI SHAKLLARI

Bojxona nazorati:

- tashqi savdo sotiqlik operatsiyalarini bajarishga sharoit yaratib berish;
- davlat bojxona chegarasidan o'tayotgan tovarlar va transport vositalarga nisbatan ob'yektiv qaror qabul qilish.
- kontrabanda va bojxona soliq qonunbuzarligiga qarshi, qurol aslaxa, o'q dori, portlash moddalari, narkotik moddalari, arxeologik qazilmalar, tarixiy madaniy buyumlarni noqonuniy yo'l bilan o'tishini oldini olish;
- bojxona va soliq to'lovlarini to'liq va o'z vaqtida to'latish;
- bojxona va maxsus statistikasini amalga oshirish;
- bojxona o'z huquq doirasida valyuta nazoratini amalga oshirish;
- tashqi iqtisodiy aloqalar tovar nomenklaturasini qo'llash kabi masalalarini hal qiladi.

Unumli bojxona nazoratiga erishish, tovarlarni va transport vositalarini qoniqarli rasmiylashtirish mahsuli desa bo'ladi.

Bojxona nazoratini tashkil qilish va bojxona rasmiylashtirish bojxona organlari tomonidan davlat bojxona chegarasidan tovarlar va transport vositalarini o'tkazishda amalga oshiradigan kompleks harakatlari tushuniladi.

Bu kompleks harakatlar bojxona infrastrukturasini tashkil qilib, bojxona nazoratini kengroq qamrab oladi. Bundan tashqari Bojxona nazoratini tashkil qilish va bojxona rasmiylashtirish quyidagi masalalarni hal qiladi;

➤ bojxona chegarasini kesib o'tishda ma'lum vaqtni va joyni belgilaydi - tovarlarni va transport vositalarini shu joylardan ish vaqtida o'tishga ruxsat beriladi;

➤ bojxona nazoratini va rasmiylashtirishni vaqtini va joyini belgilaydi - kirib kelgan tovarlar va transport vositalari bojxona nazoratiga olinadi va bojxona chegarasidan chiqib ketgandan so'ng bojxona nazorati olinadi. Bojxona rasmiylashtiruvi - asosi deklarant tomonidan rejimlardan birini tanlagan holda bojxona organiga taqdim etishidir. Bojxona rasmiylashtiruvi bojxona organlari bilan kelishilgan holda ish vaqtdan holi va boshqa yerda bajarish mumkin. (tashkilotlarida va qurilish ob'yektlarida)

➤ bojxona organlariga, tovarlarni, transport vositalarini, hujjatlarni taqdim qilish vaqti, joyi va mexanizmini belgilaydi - bojxona territoriyasiga kirib kelgan yuk ma'lum rejimlardan birini tanlaguncha va to'lovlarni va boshqa organ nazoratidan kechguncha vaqtincha omborxonaga joylashtiriladi. Spirtlik ichimliklar va tamaki mahsulotlari faqat bojxona organi ta'sis etgan bojxona omborxonalari saqlanishi mumkin va bojxona rasmiylashtiruvi faqat bojxona vaqtincha saqlash omborxonalari joyi bo'ladi.

Bojxona chegaralarida avtotransport, temir yo'l transport o'tish joylarida va tayyoragohlarda yuklarni va transport vositalari nazorat qilish, rasmiylashtirish, chegara qo'shinlari, ichki ishlar boshqarmalari va boshqa organlar bilan texnologik sxemalarni ishlab chiqadi.

Bojxona nazoratini to'g'ri tashkil qilgandagina va nazorat qilishda qatnashuvchi organlarning birgalikda harakat qilishlari nazoratini unumli bo'lishini ta'minlaydi. Nazoratni tashkil qilishning asosiy masalalaridan bojxona va uning infrastrukturalarini tashqi iqtisodiy aloqalar qatnashchilari doimiy faoliyat ko'rsatib kelayotgan yerlarda va ularni bojxona chegarasidan qatnash yerlarida ham joylashtirish. Bojxona nazoratini birinchi navbatda bojxona va bojxona postlarini, maqsadi, prinsiplari, asosiy yo'nalishi, bojxona organlarining va postlarning ichki hamjihatligini tashkil qilib berish kerak. Bojxona nazoratining tashkil qilishda bojxona brokerlari, bojxona va vaqtinchalik saqlash omborlari egalari bojxona operatsiyalarini amalga oshirishda bojxona xodimlari ishini yengillashtiradi.

Regionda bojxona nazoratini tashkil qilishda quydagilarga amal qilish kerak:

➤ Bojxona organi tomonidan qilinadigan ishlar miqdori (TIA qatnashchilar soni, bojxona nazoratiga olinadigan tovarlar transport vositalari);

➤ Bojxona nazoratini va bojxona rasmiylashtiruvi aniqlash, kerakli asbob uskanalar va anjomlar bilan ta'minlash.

➤ Bojxona organining xizmatchilar shtatini belgilash.

➤ Mutaxassilarni tanlash va ularni o'qitish;

- Moddiy texnika bazasini tashkil qilish;
- Bojxona organlari orasida uzviy aloqa o'rnatish;
- Bojxona organlarining bojxona nazoratini tashkil qilishda hamma shart-sharoitlar yaratib berish.

Tovarlarni va transport vositalarini bojxona chegarasidan o'tkazishda qatnashuvchi organlar bilan birgalikda, Bojxona nazoratini tashkil qilish uchun texnologik sxema quyidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi:

Bojxona hududiga kirishda va chiqishda;

- tovarlar, transport vositalarini va shaxslarni bojxona chegarasidan o'tishi to'g'risidagi xabarni berish;
- bojxona organiga tovarlarni, transport vositalarini va ularga tegishli hujjatlarni taqdim etish;
- bojxona qonuniga binoan taqdim etilgan hujjatlarni rasmiylashtirish uchun qabul qilish, ko'rikdan o'tkazish;
- yuklarni manzilga yetkazish uchun hujjatlarni rasmiylashtirish yetguncha nazoratga olish;
- boshqa bojxona organlaridan yuborilgan yuklarni nazorat ostiga olish;
- bojxona organlarini yuklarni manzilga yetkazilganligi yoki yetkazilmaganligi to'g'risida xabar berish;
- tovarlarni vaqtinchalik, bojxona omboriga joylashtirish;
- bojxona organi tomonidan BYUB ni qabul qilish;
- BYUB qabul qilingandan so'ng bojxona nazoratini o'rnatish va rasmiylashtirish;
- bojxona rasmiylashtiruv natijasida qaror qabul qilinishi.

Bularning har bir punktini bojxona qonunchiligi va boshqa normativ aktlar asosida bajariladi.

7.3. BOJXONA NAZORATINI TASHKIL QILISH TEXNOLOGIYA SXEMASI

Bojxona nazoratini texnologik sxemasini takomillashtirishda quyidagi tadbirlarni ko'rish mumkin:

- bojxona nazoratini tashkil qilishni takomillashtirish;
- tovarlar va transport vositalarini ko'rigi muddatini kamaytirish va sifatini oshirish;
- bojxona to'lovlarini muddatini qisqartirish ;
- mamlakatga va iqtisodiyotga zarar keltirishning oldini olish;
- bojxona qonunchiligi bojxona nazoratining quyidagi shakllarda o'tkazish belgilangan;

➤ bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan hujjatlar va ma'lumotlarni tekshirish - bu hujjatlar asosan uch guruhga bo'linadi;

➤ transport, tijoriy, bojxona va boshqalar;

➤ transport hujjatlar- yuk varaqalari, konosament, manifest, yo'l varaqasi;

➤ tijoriy hujjatlar- shartnomalar, bitimlar, invoyslar, faktura hisoblari. yuk varaqalari,

➤ bojxona hujjatlari - bojxona tomonidan beriladigan litsenziyalar, mutaxassislik attestati, yetkazish varaqasi, bojxona qiymati bayonnomasi, bojxona qiymatini korrektivlash, BYUB, konteyner va transport vositalarini bojxona nazorati ostida yuk tashishga ruxsat guvohnomasi.

➤ boshqa hujjatlar - shaxslarni nizomi, TIA qatnashchisi sertifikati va varaqasi, boshqa organlarning ruxsati - veterenar, fitosanitariya va madaniyat ishlari boshqarma ruxsatnomalari.

➤ jismoniy va mansabdor shaxslarni og'zaki so'rab - surishtirish ;

➤ bojxona ko'rigidan o'tkazish - taqdim etilgan hujjatlar asosida tovar va transport vositalarini chegaradan o'tishini qonuniyligiga ishonch hosil qilib, bojxona hududiga man etilgan yuklarni kirishini oldini olish. Bojxona ko'rigi - tovar nomini, sonini, agar kerak bo'lsa, sifatini aniqlash va transport vositalarini esa hujjatsiz yuklarni olib o'tishi mumkin bo'lgan sirli joylarini aniqlash. Bu ishlarda texnik vositalarni qo'llash kerak bo'ladi. Ko'riklarni quyidagi turlarda o'tkazish mumkin:

➤ qiyoslash ko'rigi, yukni taqdim etilgan BYUB, kelib chiqqan sertifikati, va boshqa hujjatlar, tashqi qiyoslash asosida;

➤ yukni sonini aniqlash ko'rigi (joylarni hammasini ochilib yoki qisman)

➤ tovarlarni ekspertiza yoki tekshirish uchun ma'lum qismini olib ko'rikdan o'tkazish;

➤ kontrabanda yuklarini berkitilgan sirli joylarni aniqlashga qaratilgan ko'rik.

Doimiy ko'rikdan o'tkaziladigan yuklar quyidagilar:

a) aktsiz tovarlari;

b) boj to'loviga tushadigan tovarlar;

c) litsenziya, kvota to'siqlariga ega tovarlar;

d) TIA TN ning kodida gumon;

e) shaxslarga nisbatan informatsiya.

Tovarlar va transport vositalari. binolar va boshqa joylarni bojxona tomonidan qiyoslash (muhr, rasmga olish, belgilash va boshqalar).

Tovaralar va transport vositalarini hisobga olish - bu nazoratning qo'llanishining asosiy sababi bojxona organi zimmasiga TIA statistikani yuritish yuklatilgan.

Bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tovarlar va transport vositalari turishi mumkin bo'lgan yoxud nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyat amalga oshirilayotgan hududlar, (vaqtincha, bojxona, erkin omborxonalarini, erkin zonalarini, va boshqalar) binolar va boshqa joylarni tekshirish;

Shaxsni ko'zdan kechirish - bojxona chegarasi orqali o'tayotgan yoxud bojxona nazorati zonasida yoki xalqaro aloqa uchun ochiq aeroportning tranzit zonasida turgan jismoniy shaxs qonun hujjatlarini buzish obyektlari hisoblanuvchi tovarlarni o'z yonida yashirayapti va ko'rsatmayapti deb hisoblashga asoslar bo'lgan taqdirda, bojxona organi mansabdor shaxsning qaroriga binoan o'tkaziladi.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. **Bojxona nazoratiga ta'rif bering.**
2. **Bojxona rejimi – bu**
3. **Bojxona nazoratining maqsadi nimadan iborat?**
4. **Bojxona nazorati qanday masalalarni hal qiladi?**
5. **Bojxona nazoratini texnologik sxemasini takomillashtirishning qanday tadbirlarini ko'rish mumkin?**
6. **Qaysi yuklar doimiy ko'rikdan o'tkaziladi?**
7. **Qaysi hollarda shaxsni ko'zdan kechirish kuzatiladi?**

8-MA'RUZA.

BOJ. BOJXONA BAHOSI. BOJXONA BAHOSINI ANIQLASH.

REJA

- 8.1. Boj. Boj stavkalarining turlari.
- 8.2. Bojxona bahosi va uni aniqlash usullari.
- 8.3. Aynan bir xil tovaralar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baholash.

Tayanch so'z va iboralar

Boj tarifi, *moddiy resurs, korxona, reja*, Boj, Eksport va import boji, Mavsumiy bojlar, Dempingga qarshi bojlar, Kompensatsiya bojlari.

8.1. BOJ. BOJ STAVKALARINING TURLARI

1997 yil 29 avgustda O‘zbekiston Respublikasining “Boj tarifi to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilindi. Ushbu qonun 35 moddadan iborat bo‘lib, boj tarifini shakllantirish va qo‘llanish tartibini, shuningdek respublikamiz bojxona chegarasi orqali olib o‘tilayotgan tovarlardan boj undirish qoidalarini belgilaydi.

Boj tarifi – bojxona chegarasidan olib o‘tiladigan, O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasi (TIF TN) prinsiplari va qoidalariga muvofiq holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo‘llaniladigan boj stavkalarining to‘plamidir.

Boj - O‘zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan tovarlar olib o‘tilayotganda bojxona organlari tomonidan undiriladigan to‘lov. O‘zbekiston Respublikasida import boji, eksport boji, mavsumiy va alohida (maxsus, dempingga qarshi, kompensatsiya) boj qo‘llaniladi.

O‘zbekiston Respublikasida boj stavkalarining quyidagi turlari qo‘llaniladi:

- boj undiriladigan tovarlarning bojxona qiymatiga nisbatan foizlarda hisoblanadigan stavkalar;
- boj undiriladigan tovarlar birligi uchun belgilangan miqdorda hisoblanadigan xos stavkalar;
- bojning o‘ziga xos turlarini o‘z ichiga oladigan aralash stavkalar.

Eksport va import boji

Import boji xalqaro shartnomalarga muvofiq belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi savdo - iqtisodiy aloqalarda eng ko‘p qulaylik berish tartibini qo‘llayotgan mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar uchun undiriladigan import boji stavkalarining eng kam yoki eng ko‘p miqdori qonun hujjatlarida belgilab qo‘yiladi.

Savdo - iqtisodiy aloqalarda eng ko‘p qulaylik berish tartibi nazarda tutilmagan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan yoki qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi aniqlanmagan tovarlar uchun undiriladigan import bojining stavkalari ikki baravar oshiriladi. Import va eksport bojining stavkalari Vazirlar Mahkamasi tomonidan joriy etiladi.

Mavsumiy bojlar

Mavsumiy bojlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanib, tovarlar olib kirish va olib chiqishni tezkor tartibga solish uchun qo‘llaniladi. Bunda boj tarifida nazarda tutilgan boj stavkalari qo‘llanilmaydi. Mavsumiy bojlar ular belgilangan vaqtdan e‘tiboran olti oydan oshmasligi kerak.

Dempingga qarshi bojlar

Dempingga qarshi bojlar quyidagi hollarda qo'llaniladi:

- tovarlar bojxona hududiga ularning olib chiqilgan ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatidan past narxda olib kirilsa, agar bunday olib kirish respublikamizda shunga o'xshash tovarlarni ishlab chiqaruvchilarga moddiy ziyon yetkazsa yoki yetkazish xavfini tug'dirsa, yoxud shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik qilsa;
- tovarlar bojxona hududidan uning respublikamizda ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatidan past narxda olib chiqilayotgan bo'lsa, agar bunday olib chiqish respublikamizda shunga o'xshash tovarlarni ishlab chiqaruvchilarga moddiy ziyon yetkazsa yoki yetkazish xavfini tug'dirsa, yoxud shunday tovarlar ishlab chiqaruvchilari o'rtasida normal raqobat o'rnatilishiga to'sqinlik qilsa.

Kompensatsiya bojlari

Respublikamizning bojxona hududiga ishlab chiqarish yoki olib chiqish paytida bevosita yoki bilvosita subsidiyalardan foydalanilgan tovarlar olib kirilsa, agar bunday olib kirish respublikamizning o'xshash tovar ishlab chiqaruvchilariga moddiy ziyon yetkazsa yoki yetkazish xavfini tug'dirsa, yoxud shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik qilsa;

bojxona hududidan ishlab chiqarish yoki olib chiqish paytida bevosita yoki bilvosita subsidiyalardan foydalanilgan tovarlar olib chiqilsa, agar bunday olib chiqish respublikamiz manfaatlariga moddiy ziyon yetkazsa yoki yetkazish xavfi bo'lsa kompensatsiya bojlari qo'llaniladi.

8.2. BOJXONA BAHOSI VA UNI ANIQLASH USULLARI.

Bojxona qiymati - bojxona to'lovlarini hisoblab chiqarish maqsadida foydalaniladigan tovar qiymatidir. Bojxona qiymati o'tkaziladigan bojxona rasmiylashtiruvi vaqtida bojxona organiga deklarant tomonidan belgilangan tartibda deklaratsiyaga kiritiladi. Bojxona qiymatini aniqlash to'g'ri va hujjatlar bilan tasdiqlangan ma'lumotlarga asoslanishi lozim. Bojxona qiymatini belgilashda deklarant quyidagi huquqlarga ega bo'ladi:

- bojxona organiga taqdim etilgan, bojxona qiymatini belgilovchi hujjatlar to'g'riligini isbotlash;
- e'lon qilingan bojxona qiymatiga aniqlik kiritish zaruriyati vujudga kelganida, bojxona organining ruxsati bilan o'zi deklaratsiya bergan tovardan garov qo'yib yoki vakil bankning kafolati ostida yoki bojxona organining chiqargan tovarning bojxona bahosiga muvofiq bojxona to'lovlarini to'lab foydalanish;

➤ bojxona qiymatini aniqlash xususida bojxona organi chiqargan qaror ustidan belgilangan tartibda shikoyat qilish;

Deklarant quyidagilarni amalga oshirishi shart:

➤ bojxona organi bojxona qiymatini e'lon qilish;

➤ bojxona organining talabiga binoan bojxona qiymatini belgilashga doir ma'lumotlarni taqdim qilish.

Deklarant tomonidan e'lon qilingan tovarning bojxona qiymatiga aniqlik kiritilishi yoki bojxona organiga qo'shimcha axborot berilishi munosabati bilan yuzaga kelgan xarajatlarni deklarant to'laydi. Tovarning bojxona bahosini aniqlash munosabati bilan uni bojxonada rasmiylashtirish muddatining uzayishidan deklarant bojni to'lash muddatini amalda kechiktirish uchun foydalanishi mumkin emas.

O'z navbatida tovarning bojxona bahosi ustidan nazoratni amalga oshirishda bojxona organi quyidagi huquqlarga ega:

➤ deklarant e'lon qilgan tovarning bojxona qiymati to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida qaror qabul qilish;

➤ basharti deklarant o'zi foydalangan ma'lumotlari to'g'riligini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etmasa, tovarning bojxona qiymatini aniqlashda deklarant foydalangan usulni qo'llash mumkin emasligi haqida qaror qabul qilish;

➤ deklarant e'lon qilgan tovarning bojxona qiymati to'g'ri aniqlanganligini tasdiqlovchi dalillar mavjud bo'lmasa yoki deklarant taqdim etgan ma'lumotlarni noto'g'ri va to'liq emas deb hisoblash uchun asoslar mavjud bo'lsa, o'zida bor ma'lumotlarga asoslanib, tuzatishlar kiritib bojxona qiymatini aniqlash usullarini qo'llagan holda bojxona qiymatini aniqlash.

Bojxona organi deklarantning yozma so'roviga binoan, u e'lon qilgan tovarning bojxona qiymati bojxona organi tomonidan qabul qilinmaganligining sabablari ko'rsatilgan tushuntirish xatini deklarantga taqdim qilishi shart. Tovar uchun bojni hisoblab chiqarish, to'lash va undirish uning bojxona qiymati asosida amalga oshiriladi. Boj respublika davlat byudjetiga o'tkaziladi.

Bojxona bahosi - Respublikamiz bojxona hududiga olib kirilayotgan tovarlar qiymatini bojxonada aniqlashning qonun hujjatlariga muvofiq qo'llaniladigan usullari tizimidir. Respublikamiz bojxona hududidan olib chiqilayotgan tovarlarning bojxona qiymati Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Olib kirilayotgan tovar yuzasidan tuzilgan bitimning qiymatiga qarab baholash tovarning bojxona bahosini chiqarishning asosiy usulidir. Agar asosiy usuldan foydalanib bo'lmasa, bojxona bahosini chiqarishning quyidagi usullari birin ketin qo'llaniladi:

- aynan bir xil tovaralar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baholash;
- o'xshash tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga;
- qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish;
- qiymatlarni qo'shish asosida bojxona bahosini chiqarish;
- rezerv usul yordamida bojxona bahosini chiqarish.

8.4. AYNAN BIR XIL TOVARALAR YUZASIDAN TUZILGAN BITIM QIYMATIGA QARAB BAHOLASH

Aynan bir xil tovarlar deyilagnida har jihatdan, shu jumladan: fizik xususiyatlari, sifati va bozordagi qadri, qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi, ishlab chiqaruvchisi kabi belgilari jihatidan baholanayotgan tovar bilan bir xil bo'lgan tovar tushuniladi. Tovarning tashqi ko'rinishidagi farqlar, agar u boshqa jihatlari bilan yuqoridagilarga mos bo'lsa, uni aynan bir xil emas, deb hisoblash uchun asos bo'la olmaydi.

Aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymati boj qiymatini belgilash uchun asos qilib olinadi, agar bu tovar:

- baholanayotgan tovar olib kirilgunga qadar ko'pi bilan 90 kun oldin respublikamiz bojxona hududiga olib kirish uchun sotilgan bo'lsa;
- taxminan o'shancha miqdorda va o'shanday tijorat shartlarida olib kirilgan bo'lsa. Agar aynan bir xil tovar ko'p yoki kam miqdorda va boshqa tijorat shartlarida olib kirilgan bo'lsa, baholanayotgan tovarning bojxona qiymatiga ana shu farqlarni hisobga olgan holda tuzatishlar kiritiladi, agarda bu tuzatishlarning asosli ekanligini bojxona organiga hujjatlar bilan tasdiqlab berish mumkin bo'lsa.

Aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab aniqlanadigan bojxona qiymatiga yuqoridagi usulda ko'rsatilgan xarajatlarni hisobga olgan holda tuzatishlar kiritilishi lozim.

Tuzatishlar deklarant tomonidan to'g'ri va hujjat bilan tasdiqlangan ma'lumotlar asosida kiritilishi lozim. Agar ushbu usulni qo'llash vaqtida aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitimning ikki va undan ortiq narxi mavjudligi aniqlansa, olib kirilayotgan tovarning bojxona qiymatini belgilash uchun ularning eng past narxi qo'llaniladi.

O'xshash tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga

O'xshash tovar deyilganida har jihatdan bir xil bo'lmasada, o'xshash xususiyatlarga ega bo'lganligi va tarkibiy jihatdan o'xshashligi tufayli baholanayotgan tovar bilan bir xil vazifalarni bajara oladigan va tijorat nuqtai nazaridan uning o'rnini bosa oladigan tovar tushuniladi.

Tovarning o'xshashligini aniqlashda uning quyidagi belgilari: sifati, tovar belgisining mavjudligi va bozordagi qadri, qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi, ishlab chiqaruvchisi hisobga olinadi.

O'xshash tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab bojxona bahosini chiqarish usulidan foydalanganda Boj tarifi to'g'risidagi qonuni 19 moddasi 3, 4, 5 va 6 qismlarining qoidalarini qo'llaniladi.

Qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish.

Agar baholanayotgan aynan bir xil yoki o'xshash tovarlar o'zining dastlabki holati o'zgarmagan holda Respublikamiz hududida sotilsa, qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish amalga oshiriladi.

Qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish usulidan bojxona qiymatini aniqlash uchun asos sifatida foydalanilganda tovar birligining baholanayotgan, aynan yoki bir xil o'xshash tovarlar olib kelingan vaqtdan boshlab kamida 90 kundan keyin Respublikamiz hududida katta turkumlarda bitimning sotuvchi bilan o'zaro bog'liq bo'lmagan ishtirokchisiga sotilgan bahosi qo'llaniladi.

Tovar birligining bahosidan quyidagi xarajatlar chegirib tashlanadi:

➤ vositachilik haqi to'lashga qilingan xarajatlar, foydaga qo'yiladigan odatdagi ustamalar va olib kelinadigan bir xil klassdagi va turdagi tovarlarni respublikamizda sotish bilan bog'liq umumiy xarajatlar;

➤ tovarlar olib kirish yoki sotish munosabati bilan respublikamizga to'lanishi lozim bo'lgan import bojlari, soliqlar, yig'imlar va boshqa to'lovlar summasi.

Respublikamizda transportda tashish, sug'urtalash, yuklash va tushirish uchun qilingan xarajatlar.

Olib kirilayotgan vaqtda qanday holatda bo'lsa, shu holatda baholangan, aynan bir xil bo'lgan yoki o'xshash tovarlar sotilgan hollar mavjud bo'lmasa, deklarantning iltimosiga binoan ushbu usulning ikkinchi va uchinchi qismlari qoidalariga rioya etgan holda hamda qo'shilgan qiymatga tuzatishlar kiritilib, qayta ishlangan tovar birligining bahosidan foydalanish mumkin.

Qiymatlarni qo'shish asosida bojxona bahosini chiqarish

➤ qiymatlarni qo'shish asosida bojxona bahosini chiqarish usulidan foydalanilganda, tovarning :

➤ baholanayotgan tovarni ishlab chiqarish munosabati bilan tayyorlovchi tomonidan sarflangan materiallar qiymatini va boshqa xarajatlarni;

➤ ayni bir turdagi tovarlarni olib chiqilayotgan mamlakatdan Respublikamizga sotishga xos bo'lgan umumiy xarajatlarni, shu jumladan Respublikamizning bojxona chegarasidan o'tish joyigacha transportda tashib keltirish, yuklash va tushirish, sug'urtalash xarajatlarini ;

➤ aynan bir xil o'xshash tovarlarni respublikamizga yetkazib berish natijasida eksportyor tomonidan odatda olinadigan foydani qo'shgan holda chiqariladigan bahosi bojxona qiymatini belgilash uchun asos sifatida qabul qilinadi.

Rezerv usul yordamida bojxona bahosini chiqarish.

Agar tovarning bojxona qiymatini yuqorida ko'rib o'tilgan usullar orqali aniqlashning imkoni bo'lmasa, baholanayotgan tovarning bojxona qiymati bojxona organida mavjud bo'lgan narxlarga doir axborot asosida belgilanadi. Bunda tovarning bojxona qiymatini belgilashda quyidagilarga asoslanish mumkin emas:

- respublikamizda ishlab chiqarilgan o'xshash tovarning sotuv narxiga;
- ikki va undan ortiq muqobil qiymatlarning eng yuqorisiga;
- tovarning olib chiqilgan mamlakat ichki bozoriga;
- olib chiqilgan mamlakatdan uchinchi mamlakatlarga yetkazib berilgan tovarning bahosiga;
- eng past bojxona qiymatlariga, shuningdek tovarlarning o'z boshimchalik bilan qo'yilgan yoki o'z tasdig'ini topmagan soxta qiymatlariga.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. O'zbekiston Respublikasining "Boj tarifi to'g'risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?
2. Boj tarifi nima?
3. Boj nima?
4. Qanday boj turlari mavjud?
5. Bojxona qiymati nima?
6. Bojxona organi qanday huquqlarga ega?
7. Bojxona bahosi nima?
8. Bojxona bahosini chiqarishning qanday usullari qo'llaniladi?
9. Aynan bir xil tovarlar deyilganda qanday tovarlar tushuniladi?

XALQARO TASHISHLARDA «INKOTERMS» ATAMALARI.

REJA

- 9.1. INKOTERMS tushunchasi.
- 9.2. Tovarlar yetkazib berishning tijorat (bazis) shartlari.
- 9.3. Tovar yetkazib berish guruhlarini tavsiflar

Tayanch so'z va iboralar

INKOTERMS, Franko —yuk tashuvchi kelishilgan punkt, *ish grafigi, buyurtma berish sikli*, Tovar yetkazib berish, *material resurslari, mahsulotga bo'lgan talab, texnik rivojlanish, raqobat muhiti, raqobat platformalari*, Franko —zavod.

9.1. INKOTERMS TUSHUNCHASI

Mustaqillik yillarida O'zbekiston dunyodagi ko'pgina mamlakatlar bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatdi va jahon iqtisodiyot tizimiga borgan sari faolroq jalb qilinmoqda. Rivojlangan davlatlar bilan o'zining xo'jalik aloqalarini kengaytirmoqda. Xalqaro miqyosda o'zaro foydali savdo-iqtisodiy kelishuvlar tuzmoqda. Hamkorlik munosabatlari xalqaro qoidalar va me'yorlarga rioya qilishni taqozo etadi. Erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoit yaratib, shartnomalar (kontraktlar)ni imzolab, xo'jalik aloqalarini o'rnatib. O'zbekiston xalqaro kelishuvlar taraflaridan ishtirokchilaridan biriga aylanmoqda.

INKOTERMS nima?

1936 yilda Xalqaro savdo palatasi (International Chamber of Commerce-ICC) tovar yetkazib berishning tijorat shartlarini sharhlash Xalqaro qoidalarining majmui belgilangan hujjatni ishlab chiqdi. Ushbu shartlar INKOTERMS - 1936 degan nom bilan shuhrat qozondi. Ularga keyingi yillarda bir necha marta - 1953,1967,1976,1980 yillarda aniqlashtirishlar kiritildi va nihoyat 1990 yilda ana shu qoidalariga ularni shakllangan. Xalqaro savdo amaliyotiga muvofiqlashtirish maqsadida o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi.

INKOTERMS-1990 Xalqaro savdo palatasi (International Chamber of Commerce - ICC) ishlab chiqqan hujjat bo'lib, unda tovar yetkazib berishlar tijorat shartlarini sharhlashning Xalqaro qoidalarini majmui (baynalminal tijorat atamalarini) belgilab berilgan.

INKOTERMS—1990 tashqi savdoda tovarlar oldi-sotdi jarayonida qo'llaniladigan eng keng tarqalgan tijorat shartlarini sharhlash uchun Xalqaro qoidalar majmuini belgilashni o'z

oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ushbu shartlar tovar yetkazib berish shartlari bo'yicha sharhlashlarni birxillashtirishga yordam beradi va ularni sharhlashda farqlarga yo'l qo'ymaslik, bu bilan yuklarni bojxonada rasmiylashtirish nizolar va sudda ko'rishlarga yo'l qo'ymaslik (ularni kamaytirish) uchun tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha hujjatlar taqdimini tezkorlik bilan ta'minlashga imkon yaratadi. Tovar yetkazib berish shartlarini INKOTERMS —1990ga binoan aks ettirish O'zbekiston Respublikasida tuziladigan kontraktlarga qo'yiladigan asosiy talablardan biridir. Bu narsa olib o'tiladigan tovarlarning statistika qiymatini respublika hududiga olib kiriladigan tovarlarning boj qiymatini belgilash imkonini beradi. Bu talab 1998 yil 8 aprelda 424 - son bilan qabul qilingan «Import kontraktlarini O'zbekiston Respublikasining Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligida ro'yxatga olish tartibi» va 1998 yil 13 yanvarda 390 - son bilan qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlarning boj qiymatini belgilash bo'yicha yo'riqnoma» degan hujjatlarga binoan belgilangan.

Hozir amal qilayotgan INKOTERMS-1990 hujjati kompyuter (elektron) axborotini ayirboshlashning yangi usullaridan foydalanish taraflarga turli hujjatlar (masalan, hisob varaq, fakturalar, bojxonada tozalash uchun hujjatlar, tovar yetkazib berilishini tasdiqlaydigan hujjatlar, shuningdek transport hujjatlari) berish imkoniyatini nazarda tutadi. Bundan tashqari, u yuk tashishlarning yangi texnologiyalarida, ayniqsa konteyner jo'natmalarini shakllantirishda multimodal (aralash) tashishlarda, hamda yuk avtomashinalari va temir yo'l vagonlarini dengiz va daryo kemalarida yetkazib berishda, tovar yetkazib berishlarning bir xillashtirilgan shartlaridan foydalanish imkoniyatini nazarda tutadi.

Ana shu afzalliklar bilan bir qatorda INKOTERMS — 1990ga «Franko —yuk tashuvchi kelishilgan punkt» (PC A) — yetkazib berish sharti kiritilgan, uni yuk tashishlarning har qanday turlari uchun, tashish usullaridan yoki ularning turli birikuvlaridan qat'iy nazar, qo'llasa bo'ladi.

9.2. TOVARLAR YETKAZIB BERISHNING TIJORAT (BAZIS) SHARTLARI

Tovar yetkazib berishning barcha shartlari sotuvchi bilan xaridor o'rtasidagi kontraktida (shartnomada) ko'rsatiladi. Sotuvchi bilan xaridorning tovarni bir mamlakatdan boshqasiga yetkazib berish bo'yicha ko'p sonli majburiyatlarini, shu jumladan tovarga egalik huquqining o'tishi hamda tovar yo'qolgan, shikastlangan yoki biror-bir sababga ko'ra yetkazib berilmagan holda taraflarning mas'uliyatini o'z ichiga olgan maxsus shartlar tashqi iqtisodiy faoliyatda tovarlar yetkazib berishning tijorat (bazis) shartlari deb nomlanadi.

Ular tovarni sotuvchidan xaridorga yetkazib berish bilan sarf xarajatlarni kim qilishiga bog‘liq holda tovar narxining bazisini (negizini) belgilagani uchun ham yetkazib berishning tijorat shartlari bazis shartlar deb ataladi. Kontrakt (shartnoma) bo‘yicha bitim narxiga, odatda, sotuvchi o‘z majburiyatlariga binoan yetkazib berishning tijorat shartlari bo‘yicha zimмага oladigan va hisob varaq - fakturaga kiritadigan xarajatlar kiritiladi.

Yetkazib berishning bazis shartlari talablariga binoan bojxona hududiga olib kelinadigan tovarlarning boj qiymati va tovarlarning statistik qiymati belgilanadi. Import va eksport qilinadigan tovarlarni deklaratsiyalash jarayonida (kontraktda ko‘zda tutilgan yetkazib berish shartlaridan qat’iy nazar) tovarlar narxi va ularning qiymati taqqoslanishni ta’minlash uchun INKOTERMS—1990 yagona bazis shartlariga keltirilishi kerak.

Tovarlarning boj qiymatini belgilash, chegarada SIP (qiymat, sug‘urta va fraxt) yoki CIF (tashish va sug‘urta belgilangan joyga qadar to‘langan) yetkazib berishlari sharti bilan. O‘zbekiston Respublikasining «Boj tarifi to‘g‘risidagi qonuniga binoan amalga oshiriladi.

Ma’lumotlar taqqoslanishini ta’minlash uchun eksport qilingan tovarni baholash (statistika qiymati) ROV (bortda erkin) yetkazib berish shartlarida amalga oshiriladi. INKOTERMS —1990 shartlaridan har biri, javobgarlikning barcha turlari xaridor zimmasiga yuklanadigan shartdan boshlab barcha javobgarlik sotuvchi zimmasiga tushadigan shartga qadar, xatarlar, xarajatlar va javobgarlikning xaridor bilan sotuvchi o‘rtasida maxsus taqsimlanishini anglatadi. Yetkazib berish shartlarida ikkita majburiy parametr bo‘lishi shart - INKOTERMS —1990 bo‘yicha yetkazib berish sharti va tovarni sotuvchidan xaridorga berish amalga oshiriladigan geografik punkt.

9.3. TOVAR YETKAZIB BERISH GURUHLARI TAVSIFLARI

Tashqi savdoda tovar yetkazib berish shartlari INKOTERMS —1990da bazis toifalarining to‘rt guruhiga birlashtirilgan.

Birinchi guruh — jo‘natish. E guruhi (Ex Works. EXW), bunda sotuvchi tovarni xaridorga o‘z korxonasida yetkazib beradi (franko — zavod).

Ikkinchi guruh — asosiy fraxt to‘lanmagan. F guruhi (FCA, FAS va FOBB), bunda sotuvchi tovarni yetkazib berish shartnomasini tuzgan nominatsiyalangan ("to nominate" atamasi «belgilash» degan ma’noni anglatadi), ya’ni belgilangan tashuvchiga yetkazib berishi shart.

Uchinchi guruh — asosiy fraxt to‘langan, S guruhi (CFR, CIF, SRT va CIP), bunda sotuvchi o‘z zimmasiga tovar yo‘qolishi yoki shikastlanishi yoxud yuklab ortish va

jo‘natishdan so‘ng yuz bergan voqealar bilan bog‘liq qo‘shimcha xarajatlar xatarini olmasdan yukni importchining chegarasiga qadar tashishni ta‘minlashi kerak.

To‘rtinchi guruh— yetib kelish, D guruhi (DAF, DES, DEQ, DPU va DDP), bunda sotuvchi tovarlarni importchining mamlakatida xaridor tomonidan belgilangan joyga qadar yetkazib berish bilan bog‘langan barcha xarajatlar va xabarlarni o‘z zimmasiga oladi.

INKOTERMS - 1990da sotuvchi va xaridorning majburiyatlari nazarda tutilgan. Ular ikki bo‘limdan: kodi shartli ravishda A harfi bilan belgilanadigan sotuvchi majburiyatlaridan va kodi shartli ravishda V harfi bilan belgilanadigan xaridor majburiyatlaridan tashkil topgan.

Har bir bo‘limda majburiyatlar 10 band bo‘yicha guruhlangan bo‘lib, A va V bo‘limlarida quyidagi tartibda o‘zining yaqqol ifodasini topadi.

Sotuvchining majburiyatlari

- A1. Shartnomaga (kotraktga) muvofiq tovar bilan
- A2. Litsenziyalar, ruxsatomalar va rasmiylashtirishlar
- A3. Tashish va sug‘urta shartnomasi
- A4. Yetkazib berish
- A5. Xatarlarning o‘tishi
- A6. Xarajatlarni taqsimlash
- A7. Xaridorni xabardor qilish
- A8. Yetkazib berish isboti — transport hujjati yoki muqobil elektron aloqasi
- A9. Tekshirish, o‘rab —joylash, markirovkalash
- A10. Boshqa majburiyatlar

Xaridorning majburiyatlari

- V1. Haqini to‘lash
- V2.Litsenziyalar, ruxsatomalar va rasmiylashtirishlar
- V3.Tashish shartnomasi
- V4.Yetkazib berilgan tovarni qabul qilish
- V5.Xatarlarning o‘tishi
- V6.Sotuvchini xabardor qilish
- V7.Yetkazib berish isboti — transport hujjati yoki muqobil elektron aloqasi
- V8.Tovarni tekshirib turish
- V9 Boshqa majburiyatlar

EXW 1 Frank — (kelishilgan joy «EXW -FRANKO-ZAVOD»

«Franko —zavod» sharting mazmuni shundan iboratki, agar sotuvchi tovarni xaridorning tasarrufiga o‘z korxonasida (ya‘ni zavodi, fabrikasi, ombori va h.k.da) taqdim etgan bo‘lsa,

uning tovar yetkazib berish bo'yicha majburiyati bajarilgan deb hisoblanadi. Ushbu shartga binoan agar boshqa shartlar kelishib olinmagan bo'lsa, sotuvchi tovarni xaridor keltirgan transport vositasiga yuklash uchun ham eksport uchun tovarni bojxonada tozalash uchun ham javobgar bo'lmaydi. Xaridor tovarni sotuvchining korxonasidan belgilangan zarur punktga olib chiqish bilan bog'langan. Shuningdek, davlatlarning bojxona chegaralarini kesib o'tishi vaqtida eksport rasmiyatchiliklarini bajarish bilan bog'liq barcha xarajat va xatarlarni o'z zimmasiga oladi.

Tovarlar O'zbekiston Respublikasidan — Franko —zavod (kelishilgan joy) — yetkazib berish sharti bilan eksport qilinganida deklarant (bojxona deklaratsiyasini to'ldiruvchi mas'ul shaxs) va bojxona organi inspektori tovar xaridorining bojxona hududidan olib chiqish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarni o'rganadilar, bu xarajatlarni eksport qilinayotgan tovarning statistika qiymatini belgilashda va bojxona to'lovlarini hisoblab yozish asosini belgilash uchun hisobga olinadi. Tovarni olib chiqish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarga xaridor (importchi)ning kelishilgan joyga odatda, — yuk bojxona chegarasini kesib o'tgan joyga qadar qilgan xarajatlari kiritilishi mumkin, bunga sotuvchining omborida saqlash, yuklash, tushirish xarajatlari, sotuvchi (eksport mamlakatining bojxona chegarasigacha tashishi) xarajatlari, bojxona hududida sugurta yig'implari summasi; eksportchi davlat hududida to'langan bojxona to'lovlari summasi va hokazolar kiradi.

EXW yetkazib berishning bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari.

A. Sotuvchi

A. 1. Tovarni kontraktga muvofiq ta'minlash

Tovarni hisobvaraqlar —faktura bilan yoki kontraktga muvofiq muqobil ma'lumot va tovarning kontraktga nazarda tutilgan shartlarga muvofiqligining har qanday boshqa isboti bilan ta'minlash.

A.2. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar

Xaridorga uning iltimosiga ko'ra eksport uchun zarur bo'lgan litsenziya yoki boshqa rasmiy ruxsatnomani olishda har tomonlama yordam ko'rsatish.

A.3. Tashish va sug'urta shartnomasi tashish shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q.

b) sug'urta shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q.

A.4. Yetkazib berish

Tovarni xaridor tasarrufiga yetkazib berishning kelishilgan joyida belgilangan kunda yoki belgilangan davr mobaynida va agar joy va muddat tayinlab qo'yilmagan bo'lsa, mazkur

tovar turini yetkazib berish uchun qabul qilingan odatdagi joy va odatdagi muddatda taqdim etish.

A, 5. Xatarlarning o'tishi

8.5 bandini hisobga olgan holda barcha xatarlarga javob berish, tovar A.4 -bandiga binoan xaridor tasarrufiga o'tgan paytga qadar tovarning yo'qolgani yoki shikastlangani uchun javob berish.

A.6. Xarajatlarning taqsimlanishi

8.6 bandini hisobga olgan holda A.4 - bandiga binoan xaridor tasarrufiga berilgan paytga qadar tovarga taalluqli bo'lgan barcha xarajatlarni to'lash.

A. 7. Xaridorni xabardor qilish

Tovarni uning tasarrufiga taqdim etish muddati va joyi xususida o'z vaqtida xabarnoma yuborish.

A. 8. Yetkazib berish dalili - transport hujjati yoki muqobil elektron axboroti

Majburiyatlar yo'q;

A.9. Tekshirish, o'rab -joylash, markirovkalash

Tovarni xaridorga taqdim etish uchun zarur bo'lgan sifatni tekshirish o'lchashlarni amalga oshirish tarozida tortish, qayta sanashga doir operatsiyalar bilan bog'liq xarajatlarni qilish. O'rab - joylash markirovkalashni hisobidan ta'minlash.

A. 10. Boshqa majburiyatlar

Xaridor sug'urta xususida zarur axborotlar berish uchun har tomonlama yordam ko'rsatish.

V.1.Tovar narxini to'lash

Tovarning kontraktida nazarda tutilgan narxining qiymatini to'lash

V.2.Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar. Tavakkal qilgan holda o'z hisobidan eksport, litsenziyasi.

yoki boshqa rasmiy ruxsatnomalarni olish, hamda, tovarning eksporti va importi bo'yicha va zarur bo'lsa, uning uchinchi mamlakat orqali tranziti bo'yicha barcha bojxona rasmiylashtirishlarini bajarish.

V.3.Tashish shartnomasi.

V.4. Yetkazib berilgan tovarni qabul qilish.

Tovar A.4 —bandiga binoan uning tasarrufiga berilishi bilan yetkazib berilgan tovarni qabul qilish.

V. 5. Xatarlarning o'tishi

Tovar A.4 —bandiga binoan uning tasarrufiga o'tgan paytdan boshlab barcha xatarlarga hamda tovarning yo'qolishi yoki shikastlanishi uchun javob berish.

V. 6. Xarajatlarning taqsimlanishi

A.4 —bandiga binoan tovar taqdim etilgan paytdan boshlab unga taalluqli bo'lgan barcha xarajatlarni to'lash.

Tovarni qabul qilish bilan bog'langan istalgan qo'shimcha xarajatlarni to'lash. Barcha bojlar, soliqlar va boshqa rasmiy yig'imlarni, shuningdek eksport yoki import, agar zarur bo'lsa, uchinchi mamlakat orqali tranzit munosabati bilan undiriladigan, bojxona rasmiyatchiliklarini bajarishga doir xarajatlarni to'lash A 2 —bandiga binoan sotuvchi qilgan barcha xarajatlarni to'lash.

V. 7. Sotuvchini xabardor qilish

Agar xaridorga nazarda tutilgan davr va yoki joy doirasida yetkazib beriladigan tovarni qabul qilishning aniq muddatini belgilash huquqi berilgan bo'lsa, bu haqda sotuvchiga xabarnoma yuborish.

V.8.Yetkazib berish dalili - transport hujjatini yoki muqobil elektron axborotni

Sotuvchini yetkazib berish dalili bilan ta'minlash.

V.9.Tovarni tekshirib chiqish

Agar shartnomada (kontraktda) boshqa narsa ko'rsatilmagan bo'lsa, yuklab jo'natishga qadar tovarni tekshirib chiqishga doir xarajatlarni to'lash.

F guruhi (asosiy tashish haqi to'lanmagan)ning qisqacha tavsifi.

FCA	Franko — yuk tashuvchi
FAS	Kema borti yonidan erkin
FOB	Bortda erkin

FCA «Franko — yuk tashuvchi»

«Franko — yuk tashuvchi» shartiga binoan, agar sotuvchi tovarni bojxona tozalashidan so'ng kelishilgan joy yoki punktda, xaridor tomonidan nominatsiyalangan (tayinlangan) yuk tashuvchi tasarrufiga bergan bo'lsa sotuvchining tovar yetkazib berishga doir majburiyati bajarilgan deb hisoblanadi. Yetkazib berishning ushbu shartida transportning istalgan turi (avtotransport, havo, dengiz, daryo, temir yo'l transporti va b.), shu jumladan multimodal turi uchun foydalansa bo'ladi. Yuk tashuvchi — shartnomaga muvofiq o'z zimmasiga tovarni xaridorga yetkazib berish yoki yetkazib berishni ta'minlash majburiyatini oladigan shaxsdir.

FCA yetkazib berish bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari.

A. Sotuvchi

A. 1. Tovarni kontraktga muvofiq ta'minlash

Tovarni hisobvaraqlar - faktura bilan yoki kontraktga muvofiq muqobil ma'lumot va tovarning kontraktga nazarda tutilgan shartlarga muvofiqligining har qanday boshqa tasdiqi bilan ta'minlash.

A.2. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar

Tavakkal qilgan holda va o'z hisobidan eksport litsenziyasi yoki boshqa rasmiy ruxsatnomani olish hamda tovar eksporti uchun zarur bo'lgan barcha bojxona rasmiylashtirishlarini bajarish.

A.3. Tashish va sug'urta shartnomasi

a) tashish shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q

b) sug'urta shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q

A.4. Yetkazib berish

Tovarni belgilangan joy yoki punktda tashuvchiga yoki xaridor tayinlagan yoxud sotuvchi tanlagan boshqa shaxsga taqdim etish.

A.5. Xatarlarning o'tishi

8.5 -bandini hisobga olgan holda barcha xatarlarga javob berish tovar

A.4 -bandiga binoan yetkazib berilgan paytga qadar tovarning yo'qolgani yoki shikastlangani uchun haq to'lash.

A.6. Xarajatlarning taqsimlanishi

8.6 - bandini hisobga olgan holda tashuvchiga taqdim etilgan paytga qadar tovarga doir barcha xarajatlarni to'lash. A.4 - bandiga binoan bojxona rasmiylashtirishlarini bajarishga doir xarajatlarini shuningdek bojxona to'lovlari, soliqlar va eksport qilishda undiriladigan boshqa yig'imlarni to'lash.

A. 7. Xaridorni xabardor qilish

Xaridorga tovar tashuvchiga topshirilgani to'g'risida o'z vaqtida xabarnoma yuborish. Agar tashuvchi tovarning kelishilgan muddatda qabul qilinishini ta'minlamasa, bu haqda xaridorni xabardor qilish.

A.8. Yetkazib berish dalili transport hujjati yoki muqobil elektron axboroti

Xaridorni A.4 - bandiga binoan tovar yetkazib berilishini tasdiqlaydigan odatdagi hujjat bilan ta'minlash. Agar mazkur hujjat transport hujjati bo'lmasa, tashish shartnomasi bo'yicha transport hujjatlarini olishda yordam ko'rsatish (masalan, tovarni tasarruf etish konosamenti,

tovarni tasarruf etmaslik konosamenti, daryo konosament, aviatsiya yuk xati, temir yo'l yuk xati, avtomobil yuk xati yoki multimodal transport hujjati).

A.9. Tekshirish, o'rab - joylash, markirovkalash

Tovarni xaridorga taqdim etish uchun zarur bo'lgan sifatni tekshirish, o'lchashlarni amalga oshirishlar o'zida tortish, qayta sanashga doir operatsiyalar bilan bog'liq xarajatlarni qilish tovarni o'rab joylash va markirovkalashni o'z hisobidan ta'minlash.

L. 10. Boshqa majburiyatlar

Xaridorga tovar importi uchun va agar zarur bo'lsa, tranzit uchun talab qilinishi mumkin bo'lgan hujjatlar yoki elektron axborotlarni olishda yordam ko'rsatish. Xaridor iltimosiga binoan sug'urtaga oid axborotni taqdim etish.

V. Xaridor

V.1. Tovar narxini to'lash

Tovarning oldi - sotdi kontraktida nazarda tutilgan narxini (qiymatini) to'lash.

V.2. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar. Tavakkal qilgan holda va o'z hisobidan import litsenziyasi yoki boshqa rasmiy ruxsatnomani olish hamda tovarning importi bo'yicha va, agar zarur bo'lsa, uning uchinchi mamlakat orqali tranziti bo'yicha barcha bojxona rasmiylashtirishlarini bajarish.

V.3. Tashish shartnomasi

Agar shartnomada boshqa narsa ko'rsatilgan bo'lmasa, o'z hisobidan tovarni kelishilgan joydan tashish shartnomasini tuzish.

V.4. Yetkazib berilgan tovarni qabul qilish

Tovar yetkazib berishni shartnomaga binoan qabul qilish.

V.5. Xatarlarning o'tishi

Tovar A.4 - bandiga binoan uning tasarrufiga taqdim etilgan paytdan boshlab barcha xatarlarga hamda tovarning yo'qolishi yoki shikastlanishi uchun javob berish.

V. 6. Xarajatlarning taqsimlanishi

A.4 - bandiga binoan tovar taqdim etilgan paytdan boshlab unga taalluqli bo'lgan barcha xarajatlarni to'lash. Tovar tashuvchi tomonidan qabul qilinishi bilan bog'liq har qanday qo'shimcha xarajatlarni to'lash. Barcha bojlar, soliqlar va boshqa yig'imlarni, shuningdek import munosabati bilan va agar zarur bo'lsa, uning uchinchi mamlakat orqali tranziti munosabati bilan bojxona rasmiylashtirishlarini bajarishga doir xarajatlarni to'lash.

V. 7. Sotuvchini xabardor qilish

Tashuvchining nomini ko'rsatib, tashish usuli, tovarni topshirish sanasi yoki muddatini tovar tashuvchiga topshirilishi kerak bo'lgan joy darajasida punktni aniqlashtirib, sotuvchiga o'z vaqtida xabarnoma yuborish.

V.8. Yetkazib berish dalili - transport hujjati yoki muqobil elektron axboroti

Yetkazib berish dalilini A.8-bandiga binoan qabul qilish

V.9. Tovarni tekshirib chiqish

Agar boshqa narsa ko'rsatilgan bo'lmasa, yuklab jo'natishga qadar tovarni tekshirib chiqishga doir xarajatlarni to'lash, tekshirib chiqish eksportchi mamlakatning hokimiyat organlari tomonidan belgilangan holda bundan mustasno

V. 10. Boshqa majburiyatlar

A. 10 - bandida tilga olingan hujjatlar yoki elektron axborotlarni olish bilan bog'liq barcha xarajatlarni to'lash va sotuvchining hujjatlarni olishda va A. 3 -bandiga binoan tashish shartnomasini tuzishda yordam ko'rsatib qilgan xarajatlarini unga to'lash.

FAS yetkazib berish bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari.

A. Sotuvchi

A. 1. Tovarni kontraktga muvofiq ta'minlash Tovarni oldi —sotdi kontraktiga muvofiq hisob varaq — faktura bilan (yoki muqobil elektron axboroti) yoxud tovarning kontraktida nazarda tutilgan shartlarga muvofiqligining har qanday boshqa tasdig'i bilan ta'minlash.

A.2. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar xaridorga uning iltimosiga ko'ra, uning tavakkal qilishiga va uning hisobidan eksport litsenziyasini yoki tovar eksporti uchun zarur bo'lgan boshqa rasmiy ruxtsanomani olishda har tomonlama yordam ko'rsatish. A.3. Tashish va sug'urta

a) tashish shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q.

b)sug'urta shartnomasi bo'yicha

Majburiyatlar yo'q.

A4. Yetkazib berish

Tovarni nominatsiyalangan (aytilgan) kema borti yonida xaridor tomonidan belgilangan joyda, kelishib olingan yuklab jo'natish portida belgilangan kunda yoki belgilangan davr mobaynida port qoidalariga javob beradigan usul bilan qo'yish A. 5. Xatarlarning o'tishi

V.5 bandini hisobga olgan holda tovar A.4-bandiga binoan yetkazib berilgan paytga qadar tovar yo'qolishi yoki shikastlanishining barcha xatarlariga javob berish.

A. 6. Xarajatlarning taqsimlanishi

V.6 - bandini hisobga olgan holda tovarni A.4-bandiga binoan yetkazib berish paytiga qadar unga taalluqli bo'lgan barcha xarajatlarni to'lash.

A.7. Xaridorni xabardor qilish

Tovar nominatsiyalangan (aytilgan) kema bortiga yetkazilgani to'g'risida xaridorga o'z vaqtida xabarnoma yuborish.

A.8. Yetkazib berish dalili - transport hujjati yoki muqobil elektron axboroti

Xaridorni tovar A.4 - bandiga binoan yetkazib berilishini tasdiqlanadigan odatdagi hujjat bilan ta'minlash. Agar bunday hujjat transport hujjati hisoblanmasa, xaridorga uning iltimosiga ko'ra, uning tavakkal qilishi va hisobidan transport hujjatini (masalan, tovarni tasarruf etish konosamenti, tovarni tasarruf etmaslik dengiz yuk xati, daryo konosamentini) olishda xaridorga har tomonlama yordam ko'rsatish. Agar sotuvchi va xaridor elektron aloqa to'g'risida kelishib olishgan bo'lsa, bunday hujjat axborotni elektron ayirboshlash EDI tizimida muqobil axborot bilan almashtirilishi mumkin.

A. 9. Tekshirish, o'rab - joylash, markirovkalash

Tovarni xaridor tasarrufiga taqdim etish uchun zarur bo'lgan nazorat operatsiyalari (sifatni tekshirish, o'lchash, tarozida tortish, joylar miqdorini sanab chiqish) xarajatlarini to'lash. Tovarni tashish uchun zarur bo'lgan o'rab - joylashni o'z hisobidan ta'minlash (agar kontrakt konditsiyalaridagi tovarni yuklab jo'natish savdoning ushbu tarmog'i uchun odatdagi hol hisoblanmasa), bunda sotuvchi kontraktni tuzishga qadar tashish shartlari (masalan, tashish usuli, belgilangan joy) xususida qay darajada xabardor qilingani hisobga olinadi. O'ramga tegishli markirovka qilinishi kerak.

A. 10. Boshqa majburiyatlar

Xaridorga uning iltimosiga ko'ra, tavakkal qilishiga binoan va uning hisobidan, xaridorga tovar importi uchun va agar zarur bo'lsa, uning uchinchi mamlakat orqali tranziti uchun talab qilinishi mumkin bo'lgan, tovar yuklab jo'natilgan va yoki kelib chiqqan mamlakatida yozilgan yoxud EDI tizimi orqali berilgan istalgan hujjatlar yoki muqobil elektron axborotlarni (A.8 — band tilga olinganlaridan tashqari) olishda har tomonlama yordam ko'rsatish. Xaridorni uning iltimosiga ko'ra sug'urtani rasmiylashtirishga doir zarur axborot bilan ta'minlash.

V. Xaridor

V.1. Tovar narxini to'lash

Tovarning oldi - sotdi kontraktida nazarda tutilgan narxini to'lash.

V.2. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va rasmiylashtirishlar. Tavakkal qilgan holda va o'z hisobidan eksport va import litsenziyasini olish yoki boshqa rasmiy ruxsatnomani olish

hamda tovarning eksporti va importi bo'yicha va agar zarur bo'lsa, uning uchinchi mamlakat orqali tranziti bo'yicha barcha bojxona rasmiylashtirishlarini bajarish.

V.3. Tashish shartnomasi shartnomalari

O'z hisobidan kelishilgan yuklab jo'natish portidan yuk tashish shartnomasini tuzish.

V.4. Yetkazib berilgan tovarni qabul qilish A.4-bandiga binoan yetkazib berilgan tovarni qabul qilish.

V. 5. Xatarlarning o'tishi

Tovar A.4 - bandiga binoan yetkazib berilgan paytidan boshlab barcha xatarlarga javob berish hamda uning yo'qolishi va shikastlanishini to'lash. Agar xaridor o'zining V.2 - bandiga binoan majburiyatlarini bajarmasa, barcha qo'shimcha xatarlarga mas'ul bo'lish va ana shu sababga ko'ra yuzaga kelgan yo'qolgan yoki shikastlangan tovar haqini to'lash, agar V.7 - bandiga ko'ra xabarnoma berilmagan yoki xaridor tomonidan nominatsiyalangan (aytilgan) kemanding tez yetib kelishi ta'minlanmagan yoxud agar kema tovarni yuklab jo'natish uchun tayyor bo'lmagan yoki yuklash operatsiyalari ilgari kelishilgan muddatdan oldin tugallanmagan bo'lsa, barcha xatarlarga mas'ul bo'lish, kelishilgan sanadan yoki nazarda tutilgan tovar yetkazib berish davrining tugash sanasidan boshlab tovar yo'qolishi yoki shikastlanishiga haq to'lash, bunda tovar kontraktga mu-vofiq individuallashtirilishi, ya'ni aniq, ajratib qo'yilishi yoki kontrakt tovari sifatida boshqacha tarzda identifikatsiya qilinishi kerak.

V. 6. Xarajatlarning taqsimlanishi

A.4 - bandiga binoan tovarni yetkazib berish paytidan boshlab unga taalluqli bo'lgan barcha xarajatlarni to'lash. Nominatsiyalangan (aytilgan) kemanding o'z vaqtida kelmasligi, yoki kemanding tovarni yuklashga tayyor emasligi, yoxud yuklash operatsiyalarining ilgari kelishilgan muddatdan oldin tugashi, yoki V.2 -bandiga binoan o'z majburiyatlarini bajarmasligi yoxud V.7 - bandiga binoan tegishli xabarnomani ta'minlamasligi oqibatida qilingan barcha qo'shimcha xarajatlarni to'lash bunda biroq tovar kontraktga muvofiq individuallashtirilishi, ya'ni aniq, ajratib qo'yilishi yoki kontrakt sifatida boshqacha tarzda identifikatsiya qilinishi kerak.

Barcha bojlar, soliqlar va boshqa yig'imlarni, shuningdek tovar eksporti va importi va agar zarur bo'lsa, uchinchi mamlakat orqali uning tranziti munosabati bilan undiriladigan bojxona rasmiylashtirishlarini bajarish xarajatlarini to'lash.

V. 7. Sotuvchini xabardor qilish

Kemanding nomi, yuklab jo'natish joyi va yetkazib berishning zarur muddati to'g'risida sotuvchiga o'z vaqtida xabarnoma yuborish.

V. 8. Yetkazib berish dalili - transport hujjati yoki muqobil elektron axboroti

Yetkazib berish dalilini A.8 - bandiga binoan qabul qilish.

V.9. Tovarni tekshirib chiqish

Agar boshqa narsa qayd etilmagan bo'lsa, tovarni uni yuklab jo'natishga qadar tekshirib chiqish (shu jumladan eksport qiluvchi mamlakat hokimiyat organlari ko'rsatgan tekshirib chiqish) xarajatlarini to'lash.

V. 10. Boshqa majburiyatlar

A. 10 - bandda tilga olingan hujjatlar yoki muqobil elektron axborotlarni olish bilan bog'liq barcha xarajatlar va yig'implarni to'lash hamda sotuvchiga uning hujjatlarni olishda yordam ko'rsatganda qilgan xarajatlarini qoplash.

E tushurish (отгрузка)	<i>EXW</i>	Ex Works	Franko-zavod
F Asosiy tashish to‘lanmagan (Основная перевозка не оплачена)	<i>FCA</i> <i>FAS</i> <i>FOB</i>	Free Carrier Free Alongside Ship Free On Board	Franko-tashuvchi Franko kema bortining oxiriga Franko-borti
C Asosiy tashish to‘langan (Основная перевозка оплачена)	<i>CFR</i> <i>CIF</i> <i>CPT</i> <i>CIP</i>	Cost & Freight Cost, Insurance & Freight Carriage Paid To Carriage & Insurance Paid To	Tannarxi va fraxt (Стоимость и фрахт) Tannarxi, sug‘urtalash va fraxt (Стоимость, страхование и фрахт) Fraxt/gacha tashish to‘langan (Fraxt/перевозка оплачени до ...) Fraxt/ gacha tashish va sug‘urtalash to‘langan (Fraxt/перевозка и страхование оплачени до ...)

D	<i>DAF</i>	Delivered At Frontier	Chegaragacha yetkazib berish (Поставка до границы)
Yetib	<i>DES</i>	Delivered Ex Ship	Kemadan yetkazib berish (Поставка с судна)
kelishi	<i>DEQ</i>	Delivered Ex Quay	Pristandan yetkazib berish (boj to'lovi t to'langan) (Поставка с пристани (с оплатой пошлины))
(Прибитие)	<i>DDU</i>	Delivered Duty Unpaid	Boj to'lovi t o'lanmasdan yetkazib berish (Поставка без оплаты пошлины)
	<i>DDP</i>	Delivered Duty Paid	Boj to'lovi to'lanib yetkazib berish (Поставка с оплатой пошлины)

2-rasm. Inkoterms guruhlari

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. **INKOTERMS nima?**
2. **INKOTERMS afzaliklari nimada?**
3. **Tovarlar yetkazib berishning tijorat shartlari haqida gapiring.**
4. **Sotuvchining majburiyatlari nimalardan iborat?**
5. **Xaridorning majburiyatlari nimalardan iborat?**
6. **EXW yetkazib berishning bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari nimalardan iborat?**
7. **FCA yetkazib berishning bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari nimalardan iborat?**
8. **FSA yetkazib berish bazis shartlarida tomonlarning asosiy majburiyatlari qanday?**
9. **INKOTERMS guruhlarini aytib bering.**

11-MA'RUZA.

BOJXONA REJIMLARI.

REJA

- 11.1. Bojxona rejimlari haqida tushuncha va ularni qo'llanilishi.
- 11.2. *Bojxona munosabatlarida tovarlar va transport.*
- 11.3. Deklarantning huquq va majburiyatlari.
- 11.4. O'zbekistonda bojxona rejimlari takomillashtirish masalalari.

Tayanch so'z va iboralar

erkin muomalaga chiqarish, reimport, eksport, reyeksport tranzit, vaqtincha olib kirish (olib chiqish), vaqtincha saqlash, bojxona ombori, erkin bojxona zonasi, erkin ombor, boj olinmaydigan savdo do'koni bojxona hududida qayta ishlash, bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash, yo'q qilish.

11.1. BOJXONA REJIMLARI HAQIDA TUSHUNCHA VA ULARNI QO'LLANILISHI

Tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tish ularning bojxona rejimlariga muvofiq amalga oshiriladi. Quyidagi turdagi bojxona rejimlari (bundan buyon matnda rejim) belgilanadi:

- 1) erkin muomalaga chiqarish (import);
- 2) reimport;

- 3) eksport;
- 4) reyeksport;
- 5) tranzit;
- 6) vaqtincha olib kirish (olib chiqish);
- 7) vaqtincha saqlash;
- 8) bojxona ombori;
- 9) erkin bojxona zonasi;
- 10) erkin ombor;
- 11) boj olinmaydigan savdo do'koni;
- 12) bojxona hududida qayta ishlash;
- 13) bojxona nazorati ostida qayta ishlash;
- 14) bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash;
- 15) yo'q qilish;
- 16) davlat foydasiga voz kechish.

Shaxs, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlar va transport vositalarining xususiyati, miqdori, qaysi mamlakatda ishlab chiqarilgani yoki qaysi maqsadga mo'ljallanganligidan qat'iy nazar, istalgan rejimni tanlashga yoki uni boshqasiga o'zgartirishga haqli.

Rejimlarning qo'llanish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Erkin muomalaga chiqarish.

Erkin muomalaga chiqarish shunday rejimki, bunda bojxona hududiga olib kirilgan tovarlar ularni ushbu hududdan olib chiqib ketish majburiyatisiz bu yerda doimiy qoladi.

Import.

Rejim import bojarini, soliqlarni va boshqa boj to'lovlarini to'lashni, iqtisodiy siyosat choralariга hamda boshqa chora-tadbirlarga rioya etishni nazarda tutadi.

Reimport.

Reimport shunday rejimki, bunda eksport rejimida bojxona hududidan olib chiqilgan O'zbekiston tovarlari import bojarini, soliqlarni to'lamasdan, shuningdek ularga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda ushbu moddaning ikkinchi qismida belgilangan muddatlarda qayta olib kiriladi.

Olib chiqilgan paytdan boshlab o'n yil ichida bojxona hududiga qaytarib olib kirilgan, tabiiy eskirish yoxud normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar

hamda qonun hujjatlarida belgilanadigan boshqa hollarni istisno etganda, olib chiqilgan paytda qanday bo'lsa, shunday holatda turgan tovarlar reimport rejimiga joylashtiriladi.

Tovarlarni eksport rejimida olib chiqilayotganda to'langan eksport boji va soliqlar summasi, bu tovarlar olib chiqilgan paytdan boshlab uch yil ichida reimport rejimida qaytarib olib kirilgan taqdirda, bojxona organining taqdimnomasi bo'yicha qonun hujjatlarida belgilanadigan tartibda qaytariladi.

Tovarlarni reimport qilinganda tovarlarni olib o'tayotgan shaxs tovarlarni olib chiqish chog'ida to'lov tarzida yoki boshqa imtiyozlar tufayli olgan summalarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qaytaradi.

Eksport.

Eksport shunday rejimki, bunda tovarlar bojxona hududidan tashqariga ularni ushbu hududga qaytarib olib kirish majburiyatisiz olib chiqiladi. Eksport rejimiga joylashtirilgan tovarlar O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida Bojxona kodeksida nazarda tutilgan hollarda bu hududdan tashqariga amalda olib chiqib ketilmagan holda turishi mumkin.

Tovarlarni eksport rejimida olib chiqish eksport boji va boshqa bojxona to'lovlari to'langan, iqtisodiy siyosat choralari rioya etilgan va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa talablar bajarilgan taqdirda amalga oshiriladi.

Eksport rejimida olib chiqilayotganda tovarlar soliqlardan ozod etiladi yoxud to'langan soliqlar summasi qonun hujjatlariga muvofiq qaytarilishi lozim.

Tovarlarni eksport rejimida chiqarilayotganda tovarlar bojxona hududidan tashqariga, tovarlar holatining tabiiy eskirish yoki normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlarni istisno etganda, bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kunda qanday bo'lsa, shunday holatda olib chiqilishi lozim.

Reyekспорт.

Reyekспорт shunday rejimki, bunda chet el tovarlari bojxona hududidan olib chiqiladi.

Agar tovarlar bojxona organiga keyinchalik reyekспорт rejimida olib chiqib ketishga mo'ljallangan tovar sifatidagina ma'lum qilingan bo'lsa, ular bojxona hududiga olib kirilayotganda import bojlari, soliqlar hamda iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi. Bunday tovarlarni amalda olib chiqish bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay amalga oshiriladi. Amalda olib chiqib ketilmagan taqdirda import bojlari, soliqlar, shuningdek ular yuzasidan foizlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'lanadi.

Tovarlarni reyekспорт rejimida olib chiqilayotganda eksport bojlari, soliqlar undirilmaydi, olib chiqish chogida amal qilib turgan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Tovarlar reyeksport rejimida olib chiqilayotganda to'langan import bojlari va soliqlar qaytarilishi va ayni bir paytda quyidagi talablarga rioya etilishi lozim:

- reyeksport qilinayotgan tovarlar olib kirilgan paytda qanday bo'lsa, shunday holatda bo'lsa, tabiiy eskirish yoki normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar bundan mustasno;
- reyeksport rejimida tovarlarni olib chiqish ular olib kirilgan paytdan boshlab ikki yil ichida amalga oshirilayotgan bo'lsa;
- reyeksport qilinayotgan tovarlardan daromad olish maqsadida foydalanilmagan bo'lsa.

Tranzit.

Tranzit shunday rejimki, bunda tovarlar O'zbekiston Respublikasining ikki bojxona organi o'rtasida, shu jumladan chet davlat hududi orqali, boj, soliqlar undirilmasdan, shuningdek tovarlarga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanmasdan bojxona nazorati ostida olib o'tiladi.

Tovarlarni tranzit rejimida O'zbekiston Respublikasi hududi orqali olib o'tish bojxona organining ruxsati bilan istalgan yo'llar va yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida va xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish).

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) shunday rejimki, bunda bojxona hududida yoki undan tashqarida tovarlardan bojdin, soliqlardan to'la yoki qisman ozod etilgan holda va tovarlarga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan foydalanishga yo'l qo'yiladi.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtiriladigan tovarlar o'zgartirmasdan qaytarilishi lozim, tabiiy eskirish yoxud normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar bundan mustasno.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtiriladigan tovarlarni boj va soliqlar to'lashdan to'la yoki qisman ozod qilish qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirishga, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, ularni qayta olib chiqish yoki qayta olib kirish majburiyati taqdim etilgan, bojxona to'lovlari to'lanishi ta'minlangan, tovarlarning aynanligi ta'minlangan taqdirda bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirilmaydigan tovarlarning ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirish mumkin bo'lgan muddat. Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirish mumkin bo'lgan

muddat bojxona organlari tomonidan bunday olib kirish (olib chiqish)ning maqsadlari va holatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi va uzaytiriladi, biroq tovarlar bunday rejimda turishining umumiy muddati ikki yildan oshmasligi kerak. Tovarlarning ayrim toifalari uchun qonun hujjatlariga muvofiq ancha uzoqroq muddatlar belgilanishi mumkin.

Tovar belgilangan muddat tugagunga qadar unga nisbatan vakolati bo'lgan shaxs tomonidan bojxona hududidan tashqariga olib chiqilishi yoki u yerga olib kirilishi yoxud boshqa bojxona rejimiga joylashtirilishi lozim. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda tovar bojxona organi egalik qiladigan bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Agar tovarlar halokat oqibatida yoki yengib bo'lmaz kuch ta'sirida yo'q bo'lganligi yoki mutlaqo yo'qolganligi, tabiiy eskirishi yoki normal tashish va saqlash sharoitida kamayishi tufayli yetishmasligi yoxud chet davlat organlari yoki mansabdor shaxslarining O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga xilof xatti-harakatlari natijasida shaxsning egaligidan chiqib ketganligi O'zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari tomonidan tasdiqlansa, tovarlarni vaqtincha olib chiqqan va ularni belgilangan muddatda qaytarib olib kirmagan shaxs bojxona organlari oldida javobgar bo'lmaydi.

Vaqtincha saqlash.

Vaqtincha saqlash shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar va transport vositalari bojxona organiga taqdim etilgan paytdan boshlab chiqarishga ruxsat berilgunga qadar tanlangan rejimga muvofiq bojxona omborida boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan vaqtincha saqlanadi. Bojxona kodeksiga muvofiq vaqtincha saqlash rejimiga boshqa tovarlar va transport vositalari ham joylashtirilishi mumkin.

Tovarlar va transport vositalarini vaqtincha saqlash rejimiga joylashtirishda qisqa deklaratsiya qo'llaniladi.

Tovarlarning vaqtincha saqlash rejimida turish muddati ikki oydan oshmasligi lozim, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan holda bundan mustasno.

Vaqtincha saqlash rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi.

Bojxona ombori.

Bojxona ombori shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar saqlash davrida import boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida saqlanadi, eksport rejimida olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar esa bojxona nazorati ostida Bojxona kodeksining 26-moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar berilgan holda saqlanadi.

O'zbekiston Respublikasiga olib kirish, O'zbekiston Respublikasidan olib chiqish, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit olib o'tish man etilgan tovarlar hamda ro'yxati

qonun hujjatlari bilan belgilanadigan boshqa tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilishi mumkin emas.

Tovarlar bojxona ombori rejimida uch yil mobaynida turishi mumkin. Ushbu muddat tovarlarning ayrim toifalari va ayrim shaxslar uchun qonun hujjatlari bilan cheklanishi mumkin, lekin u bir yildan kam bo'lmashligi kerak.

Belgilangan muddat tugagunga qadar tovarga nisbatan vakolatga ega bo'lgan shaxs tomonidan tovarni boshqa bojxona rejimiga joylashtirish so'ralishi kerak. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda, tovar bojxona organiga qarashli bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi. Bojxona ombori shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar saqlash davrida import boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida saqlanadi, eksport rejimida olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar esa bojxona nazorati ostida Bojxona kodeksining 26 - moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar berilgan holda saqlanadi.

O'zbekiston Respublikasiga olib kirish, O'zbekiston Respublikasidan olib chiqish, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit olib o'tish man etilgan tovarlar hamda ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadigan boshqa tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilishi mumkin emas.

Tovarlar bojxona ombori rejimida uch yil mobaynida turishi mumkin. Ushbu muddat tovarlarning ayrim toifalari va ayrim shaxslar uchun qonun hujjatlari bilan cheklanishi mumkin, lekin u bir yildan kam bo'lmashligi kerak.

Belgilangan muddat tugagunga qadar tovarga nisbatan vakolatga ega bo'lgan shaxs tomonidan tovarni boshqa bojxona rejimiga joylashtirish so'ralishi kerak. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda, tovar bojxona organiga qarashli bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi.

Agar tovarlarni amalda chetga olib chiqish vaqtida to'lovlardan ozod qilish yoki to'langan summani qaytarish nazarda tutilgan bo'lsa, bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan va eksport rejimiga ko'ra olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar bojdani, soliqlardan ozod qilinadi yoxud to'langan summalar qaytariladi. Bu tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan kundan boshlab uch oydan kechikmay olib chiqilishi lozim.

Tovarlar belgilangan muddatlarda amalda olib chiqilmagan taqdirda boj, soliqlar, shuningdek ularning foizlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda to'lanadi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor shunday rejimlarki, bunda chet el tovarlari muayyan hududlar va joylarda boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan joylashtiriladi va ishlatiladi, O'zbekiston tovarlari esa eksport rejimiga muvofiq olib chiqishda qo'llaniladigan shartlarga ko'ra joylashtiriladi va ishlatiladi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlari qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Tovarlar erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlarida cheklanmagan muddatlarga turishi mumkin.

Erkin bojxona zonalar va erkin omborlarda, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlar bilan ishlab chiqarish va tijorat operatsiyalarini bajarishga yo'l qo'yiladi, ularning chakana savdosi bundan mustasno.

Bojxona kodeksining va boshqa qonun hujjatlarining qoidalariga rioya etmayotgan ayrim shaxslarga bojxona organlari tovarlar bilan operatsiyalarni amalga oshirishni taqiqlab qo'yishi hamda erkin bojxona zonalar va erkin omborlarga moneliksiz kirib chiqishni rad etishi mumkin.

Erkin bojxona zonasi rejimi amal qilayotgan hududda binolar, imoratlar va inshootlar barpo etishga bojxona organi bilan kelishgan holda yo'l qo'yiladi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlarida turgan tovarlarni erkin muomalaga yoki eksportga chiqarish rejimlariga joylashtirganda, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, boj, soliqlar hamda iqtisodiy siyosat choralari tovarlarning kelib chiqishiga qarab qo'llaniladi.

Tovarning kelib chiqishi to'g'risidagi sertifikat bo'lmagan taqdirda tovarga: olib chiqilayotganda eksport boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanish maqsadlarida O'zbekiston tovari deb, boshqa maqsadlarda esa chet el tovari deb qaraladi.

Erkin bojxona zonasi yoki erkin ombor rejimlariga joylashtirilayotgan va eksport rejimida O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar, agar tovarlarni amalda olib chiqishda eksport boji va soliqlardan ozod qilish yoki to'langan summalarini qaytarish nazarda tutilgan bo'lsa, eksport bojidan, soliqlardan ozod qilinadi yoxud to'langan summalar qaytariladi. Bunday tovarlarni amalda olib chiqish boj, soliqlar qaytarilgan yoki ulardan ozod qilingan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay amalga oshirilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqilishi lozim bo'lgan tovarlar erkin bojxona zonalar hududidan va erkin omborlardan bojxona hududiga qaytarilganda yoxud belgilangan muddatlarda ular amalda olib chiqib ketilmagan taqdirda, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda boj, soliqlar, shuningdek ularning foizlari to'lanadi.

Boj olinmaydigan savdo do'koni

Boj olinmaydigan savdo do'koni shunday rejimki, bunda tovarlar bojxona hududining bojxona organlari Bojxona kodeksiga muvofiq belgilaydigan joylarida boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida turadi hamda realizatsiya qilinadi.

Boj olinmaydigan savdo do'koni rejimiga bojxona hududiga olib kirish hamda undan olib chiqish va O'zbekiston Respublikasi hududida realizatsiya qilish taqiqlangan tovarlar joylashtirilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi hududida realizatsiya qilinishi cheklangan tovarlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda boj olinmaydigan savdo do'koni rejimida realizatsiya qilinishi mumkin.

Boj olinmaydigan savdo do'koni rejimiga joylashtirilgan tovarlar boj olinmaydigan maxsus savdo do'konlarida realizatsiya qilinadi.

Tovarlarni qayta ishlash.

Tovarlarni qayta ishlashga quyidagilar kiradi:

➤ tovarlarni bevosita qayta ishlash yoki ularga ishlov berish, shu tovarlarning va foydalanilayotgan boshqa tovarlarning yo'qoladigan o'ziga xos xususiyatlarini qayta ishlash mahsulotlarida saqlab qolgan holda;

➤ yangi tovarlarni tayyorlash, shu jumladan tovarlarni ularning asosiy xususiyatlarini qayta ishlash mahsulotlarida saqlab qolgan holda montaj qilish, yig'ish yoki qismlarga ajratish;

➤ tovarlarni ta'mirlash, shu jumladan ularni tiklash, yangilash va tartibga keltirish, ularning shikastlangan yoki eskirib qolgan tarkibiy qismlarini (elementlarini) almashtirish yoki tiklash, shuningdek nuqsonlarini bartaraf etish;

➤ tovarlarni qayta ishlashga yordam beradigan yoxud bunday ishni yengillashtiradigan boshqa tovarlardan to'liq yoki qisman foydalanish.

Ayrim tovarlarga nisbatan qayta ishlash rejimidan foydalanishga doir cheklovlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma ariza beruvchining yozma murojaatiga asosan bojxona organi tomonidan quyidagi hollarda beriladi:

➤ tovarlarni ularning qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslash mumkin bo'lsa, qonun hujjatlarida belgilanadigan hollar bundan mustasno;

➤ qayta ishlash jarayonining texnik-iqtisodiy asoslari vakolatli organ bilan kelishilgan bo'lsa;

➤ tovarlarni bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlariga zarar yetkazmasligi haqida vakolatli organning xulosasi bo'lsa;

➤ alohida xususiyatga ega bo'lgan tovarlar ro'yxatiga kiritilgan tovar yoki qayta ishlash mahsulotini olib kirish va olib chiqish uchun vakolatli organning maxsus ruxsatnomasi bo'lsa;

➤ bojxona ishi haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlashga doir boshqa talablar bajarilgan bo'lsa.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish yoki bunday ruxsatnoma berishni rad etish haqidagi qaror uni qabul qilish uchun barcha zarur hujjatlar olingan kundan e'tiboran o'ttiz kun ichida bojxona organi tomonidan qabul qilinib, ariza beruvchi bu haqda yozma ravishda xabardor etiladi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish, agar ariza beruvchi tomonidan lozim darajada rasmiylashtirilmagan hujjatlar taqdim etilgan bo'lsa yoki taqdim etilgan hujjatlarda noto'g'ri yoxud buzib ko'rsatilgan ma'lumotlar bo'lsa, shuningdek Bojxona kodeksi talablariga rioya etilmagan boshqa hollarda rad etilishi mumkin.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish rad etilgan taqdirda, bojxona organi bu haqda ariza beruvchini rad etish sabablarini hamda ariza beruvchi ko'rsatilgan sabablarni bartaraf etib, hujjatlarni takroriy ko'rib chiqish uchun taqdim etishi mumkin bo'lgan muddatni ko'rsatgan holda yozma ravishda xabardor qiladi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish rad etilishiga asos bo'lgan sabablarni ariza beruvchi bartaraf etgan bo'lsa, hujjatlarni takroriy ko'rib chiqish ariza va barcha zarur hujjatlar olingan kundan e'tiboran o'n kundan oshmaydigan muddat ichida bojxona organi tomonidan amalga oshiriladi.

Bojxona hududida qayta ishlash.

Bojxona hududida qayta ishlash shunday rejimki, bunda tovarlar O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga import bojlari, soliqlar to'lanmagan va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanmagan holda bojxona nazorati ostida qayta ishlash uchun olib kirilib, keyinchalik qayta ishlash mahsulotlari olib chiqiladi yoki ular o'zga rejim ostida joylashtiriladi.

Bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida har qanday tovarlar joylashtirilishi mumkin, ana shunday rejim ostida joylashtirilishi qonun hujjatlari bilan taqiqlangan tovarlar bundan mustasno.

Chet ellik yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududida olingan O'zbekiston tovarlari bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilishi mumkin. Mazkur tovarlar O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga amalda olib chiqib ketilmagan holda eksport rejimi ostida joylashtirilib, keyinchalik bojxona hududida qayta ishlash rejimida deklaratsiyalanadi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirilgan tovarlar va qayta ishlash mahsulotlari ularni olib chiqish paytida eksport bojlari va soliqlardan ozod qilinadi. Mazkur tovarlar va qayta ishlash mahsulotlariga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi.

➤ qayta ishlash mahsulotlari erkin muomalaga chiqarilganda import bojlari va soliqlar qayta ishlash uchun foydalanilgan tovarlarning qiymati hamda ularga nisbatan qo'llanilgan to'lovlar stavkalariga qarab to'lanadi.

➤ qayta ishlash mahsulotlarini O'zbekiston tovarlari bilan almashtirishga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda yo'l qo'yiladi.

Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash. Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash shunday rejimki, bunda tovarlar eksport bojlari, soliqlar to'lanmagan va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanmagan holda qayta ishlash uchun olib chiqilib, keyinchalik qayta ishlash mahsulotlari erkin muomalaga chiqarish rejimida olib kiriladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida erkin muomalada bo'lgan har qanday tovarlar bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilishi mumkin, olib kirilishi (olib chiqilishi) qonun hujjatlari bilan taqiqlangan tovarlar bundan mustasno.

Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash

Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan quyidagi hollarda foydalanish mumkin emas:

➤ agar tovarlarni olib chiqish import bojlari va soliqlarning to'langan summalarini qaytarishni, import bojlari va soliqlardan ozod qilishni yoki olib chiqish chog'ida to'lovlar olishni talab qilish uchun asos bo'lsa;

➤ import bojlari va soliqdardan ozod etishning amal qilib turgan vaqti mobaynida, agar uning amal qilishi tovarlarni erkin muomalaga chiqarishda ularni qayta ishlash uchun olib chiqilgunga qadar foydalanilgan bo'lsa;

➤ qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda.

➤ qayta ishlash mahsulotlarini chet el tovarlari bilan almashtirishga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yo'l qo'yiladi.

Olib kirilayotgan qayta ishlash mahsulotlarini erkin muomalaga chiqarish rejimida bojxona rasmiylashtiruvi chog'ida import bojlari va soliqlar qayta ishlash qiymatiga hamda qayta ishlash mahsulotlariga nisbatan qo'llaniladigan bojlar va soliqlar stavkalariga qarab to'lanadi.

➤ qayta ishlash uchun olib chiqilgan tovarlar qaytarib olib kirilganda import bojlari va soliqlar to'lanmaydi.

➤ qayta ishlash mahsulotlari, agar qayta ishlashdan maqsad olib chiqilgan tovarlarni qonun hujjatlari yoki shartnomaga binoan beg'araz ta'mirlashdan iborat bo'lganligiga bojxona organi belgilangan tartibda ishonch hosil qilsa, import bojlari va soliqlardan ozod qilinadi, tovarlarni

erkin muomalaga dastlabki chiqarishda nuqsoni mavjudligi hisobga olingan hollar bundan mustasno.

Tovarlarni qayta ishlash uchun olib chiqqan va tovarlarni qaytarmagan yoki qayta ishlash mahsulotlarini belgilangan muddatda olib kirmagan shaxs Bojxona kodeksi 23-moddasining uchinchi qismida nazarda tutilgan hollarda javobgar bo'lmaydi.

Tovarlarni qayta ishlash muddati bojxona organi tomonidan belgilanadi va bu muddat ikki yildan ortiq bo'lishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tovarlarning ayrim toifalariga nisbatan qayta ishlashning birmuncha uzaytirilgan muddatlarini belgilashi mumkin.

Tovarlarni qayta ishlash muddatini belgilashda tovarlarni qayta ishlash jarayoni qancha davom etishi va qayta ishlash mahsulotlarini tasarruf etish hisobga olinadi.

Tovarlarni qayta ishlash muddati tovarlarni bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida yoki bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilgan kundan e'tiboran, tovarlar alohida tovar turkumlari qilib olib kirilganda (olib chiqilganda) esa tovarlarning birinchi turkumi tegishli rejim ostida joylashtirilgan kundan e'tiboran o'ta boshlaydi.

Tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida bojxona maqsadlari uchun qiyoslash ishlab chiqarishda foydalaniladigan xom ashyo, materiallar va butlovchi buyumlar haqidagi, shuningdek qayta ishlash mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi texnologiyalar haqidagi mufassal ma'lumotlarni taqdim etish yo'li bilan yoki qayta ishlash vaqtida bojxona nazoratini olib borish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bojxona hududida tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslashga nisbatan qo'yiladigan talablar O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslash quyidagi hollarda talab etilmaydi:

- qayta ishlash chog'ida ishlab chiqarishning uzluksiz turkumlariga taalluqli texnologiya jarayonidan foydalanilayotgan bo'lsa;
- qayta ishlash chog'ida qayta ishlash amalga oshirilayotgan mamlakatdan boshqa mamlakatlarning bojxona hududida xuddi shunday va (yoki) ayni bir xil qayta ishlash mahsuloti ishlab chiqarilishini istisno etuvchi noyob texnologiya jarayonidan foydalanilayotgan bo'lsa.

Olib kirilayotgan qayta ishlash mahsulotlarini qiyoslash uchun bojxona organlari tovarlarning ishlab chiqarilgan joyi haqidagi sertifikatlardan, shuningdek mazkur tovarlarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida qayta ishlashga taalluqli boshqa hujjatlardan foydalanishlari mumkin.

Qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normasi muayyan miqdordagi tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'ladigan qayta ishlash mahsulotlarining miqdori yoki ularning foizdagi ifodasidir. Qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normasi qayta ishlash uchun ruxsatnoma

berilayotganda qayta ishlash amalga oshiriladigan sharoitlarni hisobga olgan holda bojxona organlari tomonidan belgilanadi yoki ular bilan kelishib olinadi. Qayta ishlash mahsulotlarini tavsiflash, ularning sifati va miqdori qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normalari asosida belgilanadi.

Ekspert tashkilotlarining xulosalari asosida bojxona organlari qayta ishlash mahsulotlari chiqishining majburiy normalarini, agar bu bojxona maqsadlarida zarur bo'ladigan bo'lsa yoki tovarlarni qayta ishlashni amalga oshirishga yordam beradigan bo'lsa, belgilashga haqli.

Qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normalari qayta ishlash uchun beriladigan ruxsatnomada ko'rsatiladi.

Tovarlarni qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxs tovarlarni qayta ishlashni Bojxona kodeksining 34-moddasiga muvofiq belgilangan muddat tugaydigan kundan kechiktirmasdan:

- bojxona hududida qayta ishlash rejimidan foydalangan taqdirda - qayta ishlash mahsulotlarini, qayta ishlanmagan tovarlar qoldiqlari va tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan chiqindilarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqariga olib chiqqan holda;

- bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan foydalangan taqdirda - qayta ishlash mahsulotlarini, qayta ishlanmagan tovarlar qoldiqlari va tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan chiqindilarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirgan holda tugallashi shart.

- qayta ishlash olib kirilgan tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni erkin muomalaga chiqarish rejimida, olib chiqilgan tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni esa, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, Bojxona kodeksida belgilangan shartlar asosida eksport rejimida joylashtirish bilan tugallanishi ham mumkin. Tovarlarni qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxsning arizasiga binoan bojxona organi tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni bojxona hududida qayta ishlash rejimining yoki bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimining amal qilishini tugallashga, agar buning uchun sabablar asosli deb topilgan bo'lsa hamda basharti ayni shu rejimlar talablariga rioya etiladigan bo'lsa, ruxsat berishi mumkin. Bunday holda qayta ishlash rejimlarining amal qilishi yangi rejimlarning amal qilishi muddatiga to'xtatib qo'yiladi.

- qayta ishlash mahsulotlarini bojxona chegarasi orqali bir necha turkum qilib olib o'tishda qayta ishlash mahsulotlari miqdorining ruxsatnomada ko'rsatilganiga muvofiqligini tekshirib turish vaqti-vaqti bilan, ammo uch oyda kamida bir marta va qayta ishlash mahsulotlarining oxirgi turkumi bojxona chegarasi orqali olib o'tilgan kundan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay amalga oshirilishi mumkin. Agar ana shunday tekshirib ko'rish natijasida qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxs bojxona to'lovlarini to'lashi shart bo'lsa, bunda mazkur

to'lovlarning summasiga, bosharti bu summalar ularni to'lash zarurligi haqida bojxona organi tomonidan qaror qabul qilingan kundan e'tiboran o'n kun ichida to'lanadigan bo'lsa, penya hisoblab chiqarilmaydi.

Yo'q qilish.

Yo'q qilish shunday rejimki, bunda chet el tovarlari boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda bojxona nazorati ostida yo'q qilinadi, shu jumladan ular foydalanish uchun yaroqsiz holga keltiriladi.

Tovarlarni yo'q qilishga bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi. Ruxsatnoma qonun hujjatlarida belgilangan tartibda beriladi.

Tovarlarni yo'q qilish manfaatdor shaxs tomonidan o'z hisobidan amalga oshiriladi.

Tovarlarni yo'q qilish natijasida hosil bo'lgan chiqindilar bojxona nazorati ostida turgan chet el tovarlari sifatida tegishli rejimga joylashtiriladi.

Yo'q qilib tashlash uchun ruxsatnoma berish rad etilgan taqdirda tovarlar ularni olib kirgan shaxs hisobidan O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketiladi.

Davlat foydasiga voz kechish.

Davlat foydasiga voz kechish shunday rejimki, bunda shaxs tovarlarga nisbatan boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda ulardan davlat foydasiga voz kechadi.

Tovarlarni davlat foydasiga voz kechish rejimiga joylashtirishga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi.

Tovarlardan davlat foydasiga voz kechish davlatning xarajatlar qilishiga sabab bo'lmaydi.

11.2. BOJXONA MUNOSABATLARIDA TOVARLAR VA TRANSPORT

Vositalarini deklaratsiyalash tartibi.

Tovarlar va transport vositalari muayyan bojxona rejimiga joylashtirilguniga qadar qisqa deklaratsiya qo'llanilishi mumkin.

Bojxona organining ruxsati bilan qisqa deklaratsiya sifatida transport, tijorat hujjatlari va boshqa hujjatlardan, shu jumladan xalqaro tashishlarni amalga oshirish chogida qo'llaniladigan, chet tillarda tuzilgan hujjatlardan foydalanilishi mumkin.

Qisqa deklaratsiya tashuvchi tomonidan tovarlar va transport vositalarini ko'rsatish bilan bir vaqtda yoki bojxona organining ruxsati bilan tovarlar va transport vositalari ko'rsatilganidan keyin yigirma to'rt soat ichida topshiriladi.

Agar tovarlar ko'rsatilgan muddat ichida muayyan bojxona rejimiga joylashtirilsa, qisqa deklaratsiya topshirilmaydi.

Tashuvchi tomonidan qisqa deklaratsiya topshirish vakolati berilgan shaxs bo'lmasa, kapitan, haydovchi yoki transport vositasini boshqaruvchi boshqa shaxs bojxona organlari uchun shunday shaxs deb hisoblanadi.

Tashuvchining vakili qisqa deklaratsiyani rasmiylashtirishda bojxona organlariga yordam ko'rsatishi shart.

Qisqa deklaratsiyaning shakli va unda ko'rsatilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarning ro'yxati va uni berish tartibi bojxona organlari tomonidan belgilanadi.

Olib kirilgan tovarlar va transport vositalari muayyan bojxona rejimiga joylashtirilguniga qadar ular uchun, shu jumladan boj to'lovlari to'lanishi uchun bojxona organlari oldida tashuvchi javobgar bo'ladi, Bojxona kodeksi 84 - moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hol bundan mustasno.

O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasidan olib o'tilayotgan yoki bojxona rejimi o'zgartirilayotgan tovarlar va transport vositalari, shuningdek boshqa tovarlar va transport vositalari uchun qonun hujjatlarida belgilangan hollarda bojxona organiga deklaratsiya topshirilishi lozim.

Deklaratsiyalash tovarlar va transport vositalari to'grisidagi, ular joylashtiriladigan bojxona rejimlari haqidagi aniq ma'lumotlarni, bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni belgilangan shaklda bayon etish orqali amalga oshiriladi.

Deklaratsiyalashning shakli va tartibi, shuningdek bojxona deklaratsiyasida ko'rsatiladigan ma'lumotlarning ro'yxati qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tovarlar uchun bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazilayotgan bojxona organiga deklaratsiya topshiriladi.

Tovarlar tashiydigan transport vositalari tovarlar bilan bir vaqtda deklaratsiyalanadi.

Yuksiz transport vositalari va yo'lovchilar tashilayotgan transport vositalari O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasini kesib o'tish vaqtida deklaratsiyalanadi.

Dengiz, daryo va havo kemalari o'zi yetib kelgan O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidagi port yoki aeroportda yoxud o'zi jo'nab ketgan O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidagi port yoki aeroportda deklaratsiyalanadi.

Bojxona deklaratsiyasi bojxona organlari tomonidan belgilangan muddatlarda topshiriladi. Bu muddatlar tovarlar va transport vositalari ko'rsatilgan kundan e'tiboran o'n besh kundan oshmasligi lozim.

Jismoniy shaxslar tomonidan notijorat maqsadlardagi tovarlarni qo'l yuki va bagaj holida bojxona chegarasidan olib o'tishda bojxona deklaratsiyasi tovarlarni ko'rsatish bilan bir vaqtda topshiriladi.

Bojxona hududiga kirib kelayotgan transport vositalari O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasini kesib o'tganidan keyin ko'pi bilan uch soat, bojxona hududidan chiqib ketayotgan transport vositalari esa O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasini kesib o'tishiga ko'pi bilan uch soat qolganida deklaratsiyalanadi.

Ushbu moddada ko'rsatilgan muddatlar bojxona organlari belgilaydigan tartibda va shartlarda uzaytirilishi mumkin.

Bojxona organi bojxona deklaratsiyasini qabul qilishni rad etishga haqli emas.

Bojxona deklaratsiyasi qabul qilinganligi rasmiylashtirilgan paytdan boshlab u yuridik ahamiyatga molik faktlardan dalolat beruvchi hujjatga aylanadi.

Bojxona deklaratsiyasini taqdim etish bilan bir vaqtda bojxona organiga boshqa zarur hujjatlar ham topshiriladi. Bojxona organi bojxona deklaratsiyasi va taqdim etilgan hujjatlarda bayon etilgan ma'lumotlarni tekshirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni so'rab olishga haqli. Ko'rsatib o'tilgan hujjatlar va qo'shimcha ma'lumotlar ro'yxati qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona organi yetishmayotgan hujjatlar va ma'lumotlarni taqdim etish muddatlarini belgilashga haqli.

Bojxona organining ruxsati bilan xalqaro tashishlarda qo'llaniladigan chet tillarda tuzilgan hujjatlar taqdim etilishi mumkin.

Bojxona deklaratsiyasida ko'rsatilgan ma'lumotlar bojxona organining ruxsati bilan deklarant tomonidan o'zgartirilishi yoki to'ldirilishi, topshirilgan bojxona deklaratsiyasi esa qaytarib olinishi mumkin.

O'zgartirish, to'ldirish yoki qaytarib olish faqatgina: bojxona deklaratsiyasini tekshirish boshlanguniga qadar; tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish boshlanguniga qadar; ko'rsatilgan ma'lumotlarning noto'g'ri ekanligi bojxona organi tomonidan aniqlanguniga qadar amalga oshirilishi mumkin. Bojxona deklaratsiyasini o'zgartirish yoki to'ldirish uning amal qilish doirasini kengaytirishi yoki toraytirishi mumkin emas. Bojxona organlarining mansabdor shaxslari o'z tashabbusi bilan, shaxsning topshirig'i yoki iltimosiga binoan yozma bojxona deklaratsiyasini to'ldirishga, bojxona deklaratsiyasida ko'rsatilgan ma'lumotlarni o'zgartirish yoki to'ldirishga haqli emas, bojxona organlarining vakolatiga kiritilgan ma'lumotlarni bojxona deklaratsiyasiga kiritish hollari, shuningdek agar mashinada ishlov berish uchun foydalaniladigan kodli ma'lumotlar bojxona deklaratsiyasida kodsiz ko'rinishda mavjud bo'lsa, kodli ma'lumotlarni o'zgartirish yoki to'ldirish bundan mustasno.

Agar deklarant alohida sabablar tufayli batafsil bojxona deklaratsiyasini taqdim eta olmasa, bojxona organi qonun hujjatlarida belgilanadigan tartibda muvaqqat yoki to'liq bo'lmagan bojxona deklaratsiyasini taqdim etish uchun ruxsat berishga haqli, bunda muvaqqat yoki to'liq bo'lmagan bojxona deklaratsiyasida bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan asosiy ma'lumotlar

bayon etilishi va yetishmayotgan ma'lumotlar bojxona organi belgilaydigan muddatlarda taqdim etilishi shart qilib qo'yiladi.

Ayni bir shaxs tomonidan ayni bir xil tovarlar va transport vositalari muntazam ravishda olib o'tilsa, bojxona organi muayyan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan barcha tovarlar va transport vositalariga bitta bojxona deklaratsiyasi berilishiga ruxsat etishi mumkin.

Davriy bojxona deklaratsiyasini topshirish hollari va tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona organlari tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalashning soddalashtirilgan tartibini belgilab qo'yishga haqli.

11.3. DEKLARANTNING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxs yoki bojxona brokeri deklarant bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxsi deklarant bo'lishi mumkin, jismoniy shaxslar tomonidan bojxona chegarasi orqali notijorat maqsadlarida tovarlar olib o'tish hollari va bojxona organlari belgilaydigan boshqa hollar bundan mustasno.

Deklarant, u bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxs yoki bojxona brokeri bo'lishidan qat'iy nazar, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan barcha vazifalarni bajaradi va to'liq javobgar bo'ladi.

Deklarant bojxona deklaratsiyasini topshirgunga qadar bojxona nazorati ostida tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirishga, bojxona organining ruxsati bilan namunalar va nusxalar olishga haqli. Agar tovarlarga doir bojxona deklaratsiyasida hisobga olingan bo'lsa, namunalar va nusxalar olinganida ular haqida alohida bojxona deklaratsiyasi taqdim etilmaydi.

Tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalash chog'ida deklarant:

- bojxona kodeksida nazarda tutilgan tartibga muvofiq tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalashga va bojxona organiga bojxona deklaratsiyasini topshirishga;
- bojxona organining talabiga binoan deklaratsiyalanayotgan tovarlar va transport vositalarini ko'rsatishga;
- bojxona organiga bojxona rasmiylashtiruv uchun zarur bo'lgan hujjatlar va qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etishga;
- bojxona to'lovlarini to'lashga; bojxona organlariga bojxona rasmiylashtiruvini amalga oshirishda yordam berishga majburdir.
- qonun hujjatlarida deklarantning boshqa huquq va majburiyatlari ham nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

Bojxona brokeri o'zini vakil qilgan shaxs hisobidan va uning topshirig'iga binoan bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha operatsiyalarni o'z nomidan o'tkazuvchi hamda bojxona ishi sohasida boshqa vositachilik vazifalarini bajaruvchi O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsidir.

Bojxona brokeri bilan uni vakil qilgan shaxsning o'zaro munosabatlari shartnoma asosida yo'lga qo'yiladi.

Bojxona brokerining bojxona organlari oldidagi huquqlari va majburiyatlari uni vakil qilgan shaxs bilan tuzilgan shartnomada cheklab qo'yilishi mumkin emas.

Yuridik shaxs bojxona brokeri sifatida faoliyat olib borish uchun:

xodimlar shartida bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisga ega bo'lishi;

Bojxona kodeksi 100-moddasi ikkinchi qismining beshinchi xatboshisida nazarda tutilgan hollarda fuqarolik javobgarligini sug'urtalash haqida shartnoma tuzishi shart.

Yuridik shaxslarning bojxona brokeri sifatidagi faoliyati ustidan nazorat olib borish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis bojxona organi tomonidan berilgan bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati bo'lgan, O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsi - deklarant bilan mehnat shartnomasi tuzgan va shu deklarant nomidan bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha harakatlarni amalga oshiradigan O'zbekiston Respublikasining jismoniy shaxsidir.

Deklarant bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning bojxona organlari oldidagi majburiyatlarini cheklab qo'yishi mumkin emas.

11.4.O'ZBEKISTONDA BOJXONA REJIMLARI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Bojxona kodeksida bayon etilgan bojxona rejimlaridan biri vaqtincha olib kirish (olib chiqish) bojxona rejimi bo'lib bugungi kunda bu rejimda tovarlarni rasmiylashtirishda ma'lum muammolar mavjud. Bu muammolar mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab davom etib kelmoqda.

Bojxona kodeksida vaqtincha olib kirish bojxona rejimiga kiritilgan tovarlar va transport vositalarini rasmiylashtirish masalalari keng yoritilmagan va juda qisqa ta'rif berilgan, moddalarda rasmiylashtirish qoidalari to'liq aks ettirilmagan.

Vaqtincha olib kirish rejimiga joylashtirilgan tovarlarni boj va soliqlar to'lashdan to'la yoki qisman ozod qilish qanday va qaysi holatlarida amalga oshirilish aniq ko'rsatilmagan.

Bugungi kunga qadar, ushbu bojxona rejimini muvofiqlashtiruvchi, uning qonun-qoida va tartiblarni o'zida aniq jamlab turuvchi yo'riqnoma ishlab chiqilgan bo'lsada, vakolatli organlardan ro'yxatdan o'tkazilmagan. Bu hol vaqtincha olib kirayotgan (olib chiqilayotgan)

tovarlar va transport vositalarini rasmiylashtirishga bojxona xodimlarining o'z vazifalarini oqilona bajarishda va aniq qaror qabul qilishlarida qiyinchiliklar tug'dirmoqda, shuningdek yuridik hamda jismoniy shaxslar oldida ma'lum muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Kvota Konvensiyasiga 31ta ilova kiritilgan bo'lib, ularning har biri bojxona faoliyatining ma'lum bir sohalarini, masalan, erkin muomala uchun bojxona tekshiruvi, bojxona tranziti, yo'lovchilarning bojxonada rasmiylashtirilishi kabilarni qamrab oladi. Konvensiya ahdlashuvchi tomonlarning bir-birlariga katta imtiyozlar berishidagi huquqlarini ham kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Butunjahon Bojxona Tashkilotiga va Yevropa hamjihatiga a'zo mamalakatlar o'rtasidagi sherikchilik va hamkorlik to'g'risidagi shartnomaga a'zo bo'lganligi sababli bojxona qonunlarini yuqoridagi konvensiya tartiblaridan kelib chiqqan holda, unga moslashtirib ishlab chiqishi va uni qo'llashi mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Kvota Konvensiyasiga a'zo emas.

O'zbekiston Respublikasidagi "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi, "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi va boshqa ko'plab qonunlar bojxona ishiga u yoki bu darajada daxldordir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan u yoki bu masalalar bo'yicha qonun kuchiga ega bo'lgan qarorlar ham qabul qilinishi mumkin va ular ham bojxona sohasining huquqiy manbaliridan sanaladi.

Mazkur Konvensiyada bojxona rejimlari, ularni o'zgartirish tartiblari juda keng va tushunarli holda belgilangan. Ushbu konvensiyaning tahriri qabul qilingan, lekin kuchga kiritilmagan, chunki uni kuchga kiritish shartlaridan biri bu konvensiyaga 63ta davlat a'zo bo'lib kirishi zarurligidir. Shundagina, bu konvensiya kuchga kiritiladi. Ushbu shartlarning bajarilishi va konvensiyaning kuchga kirishi 5-6 yilga cho'zilishi mumkin.

Bugungi kunda Kvota Konvensiyasining yangi tahririga atigi 10 davlat a'zo bo'lgan xolos. Rivojlangan davlatlar AQSH, Fransiya, Germaniya va shunga o'xshash davlatlarning birortasi ham bu konvensiyaga a'zo bo'lganicha yo'q.

O'zbekiston Respublikasi Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lishi borasida ishlar davom ettirilmoqda va Kvota Konvensiyasiga a'zo bo'lish ham aynan bunga hamohang bo'ladi. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi hukumati va Davlat Bojxona Qo'mitasi rahbariyati tomonidan sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) bojxona rejimi bo'yicha muammolarni yechishda O'zbekiston Respublikasining 1990 yil 26 iyundagi "Vaqtincha olib kirish haqida"gi Istanbul Konvensiyasiga a'zo bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lardi.

Konvensiyaning 13 nizomi mavjud bo'lib, biror bir davlat yoki bojxona hududi mazkur Konvensiyasiga qo'shilish yoki rasmiy tasdiqlash to'g'risida izoh bermasdan uni imzolashda,

rasmiy tasdiqlashda o'zi qabul qiladigan Nizomni ko'rsatadi, bunda "A" Nizomni va kamida yana bitta nizomni qabul qilishi lozim. U keyinchalik bir yoki bir necha boshqa Nizomlarni qilishi to'g'risida depozitlardan xabardor qilishi mumkin.

"Vaqtincha kirish" bojxona rejimi borasida amaliyotda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelinayotganligi bu sohada mavjud qonun va me'yoriy aktlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Bu quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi zarur:

Respublikamiz tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish, Xalqaro bojxona tashkilotlari bilan hamkorlikni yanada taraqqiy ettirishga va takomillashtirishga sabab bo'luvchi bojxona siyosatini yuritish.

Bojxona organlari faoliyatining huquqiy asoslarini Xalqaro bojxona huquqi normalari asosida yanada takomillashtirish.

"Bojxona tartiblarini soddalashtirish va muvofiqlashtirish to'g'risida"gi 1973 yil 18 mayda imzolangan Kvota Konvensiyasiga O'zbekiston Respublikasining a'zo bo'lib kirishi borasidagi olib borilayotgan sa'y-harakatlarni davom ettirish va unga a'zo bo'lishga erishish.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) bojxona rejimi bo'yicha muammolarni tezroq hal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasining 1990 yil 26 iyundagi "Vaqtincha olib kirish haqida"gi Istanbul Konvensiyasiga a'zo bo'lib kirishini ta'minlash.

Bojxona qonunchiligi yaratilish davrida O'zbekiston Respublikasi a'zo bo'lishi kutilayotgan Xalqaro huquq normalari va konvensiyalar talablarini nazarda tutgan holda ishlab chiqilishi zarur, bu holat bojxona qonunchiligiga qayta o'zgartirishlar kiritilishi muammosini kamaytiradi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda "Biz davlat qudratiga, hokimiyat va boshqaruvga qarab emas, aksincha ularning ish tizimi qanchalik samara berayotganiga, ular faoliyatining qonuniy asoslari qay darajada shakllanishiga qarab baho berishimiz kerak".

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

- 1. Qanday bojxona rejimlari mavjud?**
- 2. Bojxona munosabatlarida tovarlar va transport.**
- 3. Kimlar deklarant bo'lishi mumkin?**
- 4. Deklarant qanday vositalarni bajaradi?**
- 5. Deklarantning huquq va majburiyatlari nimalardan iborat?**
- 6. Kvota konvensiyasiga nechta ilova kiritilgan?**
- 7. Bugungi kunda kvota konvensiyasiga nechta davlat a'zo bo'lgan?**
- 8. Konvensiyaning nechta nizomi mavjud?**

REJA

12.1. Boj tarifini shakllantirishning mohiyati va xususiyatlari.

12.2. Bojxona to'lovlarining mohiyati va turlari.

12.3. Bojxona to'lovlarini to'lash tartibi.

Tayanch so'z va iboralar

Boj tarifi, Tovar nomenklaturasi, Savdo-iqtisodiy aloqalar, xalqaro shartnoma, qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz solig'i; *detallar, bog'lovchi va yig'uvchi qismlarning ushastka oraliq omborlari*; tovarlarni saqlaganlik uchun bojxona yig'imi; tovarlar va transport vositalari.

12.1. BOJ TARIFINI SHAKLLANTIRISHNING MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI

“Boj tarifi to'g'risida”gi qonun boj tarifini shakllantirish va qo'llanish tartibini, shuningdek O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan olib o'tilayotgan tovarlardan boj undirish qoidalarini belgilaydi.

“Boj tarifi to'g'risida”gi qonunning asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiyoti bilan samarali integratsiyalashuvi uchun shart-sharoit yaratish va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir.

Boj tarifi-bojxona chegarasidan olib o'tiladigan, O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatining Tovar nomenklaturasi (bundan keyin matnda Tovar nomenklaturasi deb yuritiladi) prinsiplari va qoidalariga muvofiq holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj stavkalarining to'plamidir.

Tovar nomenklaturasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida boj tarifi to'grisidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi. Import boji xalqaro shartnomalarga muvofiq belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibini qo'llayotgan mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar uchun undiriladigan import boji stavkalarining eng kam yoki eng ko'p miqdori qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladi.

Savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibi nazarda tutilmagan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan yoki qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi aniqlanmagan tovarlar uchun undiriladigan import bojining stavkalari ikki baravar oshiriladi, ushbu qonunga

muvofig O'zbekiston Respublikasi tomonidan tarif preferensiyalari beriladigan hollar bundan mustasno.

12.2.BOJXONA TO'LOVLARINING MOHIYATI VA TURLARI

Tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tishda va Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa hollarda quyidagi bojxona to'lovlari to'lanadi:

- boj;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aktsiz solig'i;
- bojxona hududida qayta ishlash rejimidan va bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan foydalanish bilan bog'liq ruxsatnomalarni berganlik uchun yig'implar;
- bojxona rasmiylashtiruvi bo'yicha mutaxassisning malaka attestatini berganlik, bunday attestatni qayta rasmiylashtirganlik va uning amal qilish muddatini uzaytirganlik uchun yig'implar;
- bojxona rasmiylashtiruvi uchun bojxona yig'imi;
- tovarlarni saqlaganlik uchun bojxona yig'imi;
- tovarlarni bojxona kuzatuviga olganlik uchun bojxona yig'imi;
- dastlabki qarorni qabul qilganlik uchun haq;
- qonun hujjatlarida boshqa bojxona to'lovlari ham belgilanishi mumkin.

Bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlarga qonun hujjatlariga muvofiq boj, qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i solinadi.

Tovarlar qaytarib olib chiqilgan taqdirda ilgari to'langan boj, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i summolari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda qaytarilishi lozim.

Quyidagi harakatlar uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan miqdorlarda bojxona yig'implari undiriladi:

- tovarlar va transport vositalarini, shu jumladan kuzatuvchisiz bagajda, xalqaro pochta jo'natmalari va yuklarda olib o'tilayotgan notijorat maqsadlaridagi tovarlarni bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazganlik uchun;
- tovarlar va transport vositalarini belgilangan joylardan tashqarida va bojxona organlarining belgilangan ish vaqtidan tashqari vaqtda bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazganlik uchun;
- tovarlar va transport vositalarini bojxona organlari egaligidagi bojxona omborlari va vaqtincha saqlash omborlarida saqlaganlik uchun;
- tovarlarni bojxona kuzatuviga olganlik uchun.

Tovarlar va transport vositalarining qonun hujjatlarida belgilanadigan bojxona qiymati bojni, aksiz solig'ini va tegishli boj yig'imlarini hisoblab chiqarish uchun asos bo'ladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish uchun tovarning bojxona qiymati asos bo'lib, unga to'lanishi lozim bo'lgan boj, aksizga tortiladigan tovar bo'yicha esa, aksiz solig'ining summasi ham qo'shiladi.

Bojxona to'lovlari deklarant tomonidan to'lanadi. Har qanday manfaatdor shaxs, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, to'lovchining o'rniga bojxona to'lovlarini to'lashga haqli.

Bojxona to'lovlari bojxona deklaratsiyasi qabul qilingunga qadar yoki qabul qilinishi bilan bir vaqtda to'lanadi. Tovarlar notijorat maqsadlari uchun olib o'tilayotganda bojxona to'lovlari bojxona deklaratsiyasini qabul qilish bilan bir vaqtda to'lanadi.

Bojxona to'lovlarini to'lash muddatining o'tishi bojxona deklaratsiyasini topshirish muddati tugaganidan keyingi kundan boshlanadi.

Bojxona to'lovlari bojxona organiga, xalqaro pochta jo'natmalarida yuborilayotgan tovarlarga nisbatan esa, - aloqa korxonalariga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda to'lanadi.

Bojxona to'lovlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoidalar nazarda tutilgan bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasida to'lanadi.

To'lovchiga bojxona organining qaroriga asosan to'lovlarni kechiktirib yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati, bojxona to'lovlarining to'lanishi Bojxona kodeksining 111 - moddasida nazarda tutilgan tartibda ta'minlangan taqdirda, berilishi mumkin.

Bojxona to'lovlarini to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kundan boshlab ikki oydan oshmasligi lozim.

Kechiktirish va bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati berilgan taqdirda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda foizlar undiriladi.

Ishlab chiqaruvchi korxonalarga eksport mahsuloti ishlab chiqarish maqsadida foydalaniladigan import qilinayotgan moddiy-texnika resurslari uchun qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha uni to'lashni foiz undirilmagan holda to'qson kunlik muddatga kechiktirish imkoniyati beriladi.

Moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasidagi mikrofirmalar va kichik korxonalarga, fermer xo'jaliklariga, shuningdek yuridik shaxs maqomidagi dehqon xo'jaliklariga o'z ehtiyojlari uchun import qilayotgan uskunalar, xom ashyo va moddiy resurslar uchun

bojxona to'lovlari to'lashni (bojxona rasmiylashtiruv uchun bojxona yig'implari bundan mustasno) foiz undirilmagan holda to'qson kunlik muddatga kechiktirish imkoniyati beriladi.

Bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlayotgan shaxslarga bojxona to'lovlarini kechiktirib yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati berilmaydi.

Bojxona to'lovlarini to'lash tovarlar va transport vositalarini garovga qo'yish, uchinchi shaxsning kafolati yoxud tegishli summalarni bojxona organining depozit hisob varag'iga o'tkazish yo'li bilan ta'minlanadi.

Garovga qo'yuvchi bojxona organining roziligisiz garov narsasini tasarruf etishga haqli emas.

Garovga qo'yilgan tovarlar va transport vositalari, agar bojxona organi boshqacha qaror qabul qilmasa, garovga qo'yuvchining egaligida qoladi.

Garovni rasmiylashtirish va undiruvni garov narsasiga qaratish qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Bojxona to'lovlari to'lanishini ta'minlovchi omil sifatida bankning yoki O'zbekiston Respublikasida bank operatsiyalarini o'tkazish huquqiga ega bo'lgan boshqa moliya-kredit muassasasining kafolatidan foydalanish mumkin.

Tovarlar erkin muomala yoki eksport uchun bojxonaning chiqarish rejimlariga muvofiq chiqariladigan hollarda to'lanishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlarining summasi bojxona organining depozit hisob varag'iga o'tkaziladi. Summalar depozit hisobvaragida saqlangan vaqt uchun foizlar qo'shilmaydi. Tegishli summalarni depozit hisobvarag'iga o'tkazish va ularni qaytarish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona kodeksiga muvofiq to'lanmagan bojxona to'lovlari bojxona organi tomonidan so'zsiz tartibda undiriladi, tovarlarni notijorat maqsadlarida olib o'tadigan jismoniy shaxslardan undiriladigan to'lovlar bundan mustasno bo'lib, ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda undiriladi.

To'lanmagan bojxona to'lovlari, to'lamaganlik fakti qachon aniqlanganligidan qat'iy nazar, undirilishi lozim.

Qarzdorlik vaqti uchun boqimanda summasidan qonun hujjatlarida belgilangan miqdorda so'zsiz tartibda penya undiriladi.

Bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlangan yoki to'lovchida pul mablag'lari bo'lmagan taqdirda undiruv qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Ortiqcha to'langan yoki undirilgan bojxona to'lovlarining, shuningdek bojxona rejimlariga muvofiq qaytarilishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlarining summalari qaytarilishi yoxud to'langan paytdan boshlab yoki bunday to'lovlar undirilgan paytdan boshlab bir yil mobaynida to'lovchining talabnomasi bo'yicha qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bo'lg'usi

to'lovlar hisobiga o'tkazilishi lozim. Bojxona to'lovlari qaytarilganda ular uchun foizlar to'lanmaydi.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

1. **“Boj tarifi to'g'risida”gi qonunda nimalar belgilab qo'yilgan**
2. **“Boj tarifi to'g'risida”gi qonunning asosiy vazifalari nimalardan iborat?**
3. **Tovar nomenklaturasi kim tomonidan belgilanadi?**
4. **Qanday bojxona to'lovlari mavjud?**
5. **Bojxona to'lovlarining mohiyati va turlari.**
6. **Bojxona to'lovlarini to'lash tartibi.**

13-MA'RUZA.

BOJXONA STATISTIKASI

REJA

- 13.1. Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasining mazmuni va maqsadi.
- 13.2. Bojxona statistikasining asosiy vazifalari va ob'yektlari.
- 13.3. Tashqi savdo statistikasida tovarlarni hisobga olish tizimi
- 13.4. Deklaratsiyalash bojxona statistikasining asosiy manbai sifatida
- 13.5. Bojxona statistikasi ko'rsatkichlari
- 13.6. Bojxona statistikasi ma'lumotlarini qayta ishlash usullari

Tayanch so'z va iboralar

mahsulotlar eksporti va importi, xizmatlar eksporti va importi, xalqaro moliyaviy operatsiyalar, shartnoma bo'yicha xorijda ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanish, ishchi kuchi va turistlar harakati, statistika bojxona chegarasi.

13.1. TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT STATISTIKASINING MAZMUNI VA MAQSADI.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali boshqarish uchun tashqi iqtisodiy aloqalarni to'liq aks ettiruvchi ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. Tashqi iqtisodiy aloqalar statistikasida asosan, mahsulotlar eksporti va importi, xizmatlar eksporti va importi, xalqaro moliyaviy operatsiyalar, shartnoma bo'yicha xorijda ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanish, ishchi kuchi va turistlar

harakati, shuningdek, xalqaro faoliyatning boshqa yo‘nalishlari bo‘yicha ma’lumotlar to‘planadi va qayta ishlanadi.

Ma’lumotlarning asosiy qismi tashqi savdodan olinadi. Tashqi savdo bojxona chegarasi orqali harakatlanayotgan tovarlar va xizmatlar bilan bog‘liq eksport-import operatsiyalaridan tashkil topadi. Tashqi savdo natijasida mamlakat moddiy resurslari ko‘payishi (import) yoki kamayishi (eksport) mumkin.

Tashqi savdo statistikasi quyidagi ikki xususiyatga ega:

- statistika faqat bojxona chegarasini kesib o‘tayotgan tovarlar va xizmatlar massasini hisobga oladi;

- statistika bojxona chegarasini tijorat va notijorat maqsadlarda kesib o‘tayotgan har qanday tovar massasini (vazni bo‘yicha) hisobga oladi. Demak, mamlakat tomonidan olingan barcha insonparvarlik yordamlari importga, mamlakatdan berilayotgan barcha insonparvarlik yordamlari eksportga qo‘shiladi.

1991 yildan boshlab tovarlar hisobi bojxona hisobi sifatida faqat bojxonada olib boriladi. Bojxona yuk deklaratsiyasi, shuningdek, tovarlar bilan birga olib yuriladigan hujjatlar, hisob raqamlar, bitimlar guvohnomasi va hokazolar tovarlarni hisobga olish asosi hisoblanadi. Bojxona chegarasini kesib o‘tayotgan quyidagi tovarlar tashqi savdo hisobiga kirmaydi:

- bevosita tranzit (omborlarga to‘xtamasdan);
- diplomatik muassasa xodimlari va yakka shaxslarning bagajlari;
- qaytariladigan tara (konteynerlar, shisha idishlari) va namunalar;
- shartnoma bo‘yicha bir yildan kam muddatga olib o‘tilayotgan joriy ijara tovarlari;
- monetlar oltin, shuningdek, muomaladagi boshqa tangalar, qimmatbaho qog‘ozlar, banknotalar;

- vaqtinchalik olib kiriladigan va olib chiqiladigan tovarlar, masalan, teatr dekoratsiyalari, sport inventarlari, mashinalar, ko‘rgazmalar, yarmarkalar, auksionlar va boshqalar uchun mo‘ljallangan tovarlar;

- tovarlarni kafolat hisobiga yetkazib berish;
- transport vositalari va boshqa asbob-uskunalarini ta’minlash ishlari;
- tovarlarni olib kirmasdan reyeksport qilish;
- xizmatlar qiymati (nomoddiy);
- neytral, hududiy va xorijiy suvlarda kontsessiya doirasida ovlangan baliqlar.

Tashqi savdo statistikasida tovar deyilganda har qanday harakatlanayotgan buyum, jumladan, valyuta, valyuta boyliklari, elektr va boshqa turdagi energiya, transport vositalari tushuniladi. Tovarlarni harakati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni aniq hisobga olish uchun eksport va import tushunchalarini to‘g‘ri tushunmoq zarur.

Tovarlar importi deyilganda:

- ichki iste'mol yoki qayta ishlash uchun olib kirilayotgan tovarlar;
- keyinchalik reyeksport uchun mo'ljallangan tovarlar;
- bojxona omborlarida qayta ishlash uchun olib kirilayotgan tovarlar tushuniladi.

Birinchi toifaga kiruvchi barcha tovarlar bojxona tozalanuvidan o'tadi.

Ikkinchi toifaga kiruvchi tovarlar reyeksport uchun bojxona omborlariga joylashtiriladi.

Uchinchi toifaga kiruvchi tovarlar esa qayta ishlanadi.

Tovarlarning ba'zilar bojxona nazorati ostida qayta ishlash uchun olib kiriladi - xomashyo, yarim fabrikatlar va boshqa mahsulotlar importyor mamlakatda qayta ishlash uchun olib kiriladi va qayta ishlash mahsulotlari to'raligicha olib chiqib ketiladi.

Tovarlar eksporti deyilganda:

➤ eksportyor mamlakatda ishlab chiqarilgan, qazib olingan yoki sezilarli qayta ishlangan tovarlar;

- bojxona nazorati ostida qayta ishlangan tovarlar;
- bojxona omborlaridan olib chiqilayotgan tovarlar;
- milliy tovarlar;

➤ ichki iste'mol uchun olib kirilgan va erkin muomalaga chiqarilgan, keyin qayta ishlanmasdan olib chiqilayotgan tovarlar tushuniladi.

Boshqa mamlakatlarda eksport va import tushunchalariga ta'rif berishda boshqacha yondoshuv mavjud bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, tovar nomenklaturasida ham farqlar bo'lishi mumkin, ammo tashqi savdo va bojxona statistikasida yetarlicha unifikatsiyalashgan yondoshuv mavjud.

13.2. BOJXONA STATISTIKASINING ASOSIY VAZIFALARI VA OB'YEKTLARI

Tashqi iqtisodiy operatsiyalarni hisobga olishning xalqaro andozalariga o'tishda xalqaro amaliyotga mos ravishda olingan bojxona ma'lumotlaridan foydalanish talab etiladi. Bojxona statistikasi - bu tashqi iqtisodiy aloqalar statistikasining tarkibiy qismlari bo'lib, unda tovarlar harakatidan tashqari ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish va boshqa operatsiyalar ham hisobga olinadi. Bojxona statistikasi yordamida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- eksport va import to'g'risida ishonchli ma'lumotlar olish;
- tashqi savdo tarkibi, dinamikasi va rivojlanish yo'nalishlarini tahlil etish;
- makroiqtisodiy holatni tahlil etish, tashqi savdo va bojxona siyosatini davlat tomonidan tartibga solish sohasida qonuniy hujjatlar tayyorlash;
- davlat byudjetiga bojxona bojlari va yig'imlarining tushishini nazorat qilish;

- valyuta nazoratini amalga oshirish;
- savdo va to'lov balanslarining qator bandlarini tuzishda ma'lumotlar to'plash.
- qiymat va miqdor ko'rsatkichlarida ifodalanuvchi mamlakat tashqi savdo oboroti, eksport va import geografiyasi (tovar-mamlakat), bojxona chegarasi orqali harakatlanayotgan ishchi kuchi, turistlar, va xizmatlar bojxona statistikasining kuzatish va o'rganish predmeti bo'lib xizmat qiladi.

MDH Tovar nomenklaturasida (MDH TIF TN) keltirilgan eksport va import tovarlar bojxona statistikasining bevosita kuzatish ob'yekti hisoblanadi. Hozirda MDHning deyarli barcha mamlakatlarida bojxona chegarasi orqali o'tayotgan tovarlar mana shu nomenklatura asosida deklaratsiyalanadi.

Bojxonada hisobga olishning xalqaro tizimiga o'tish uchun avvalo, bu tizimga o'tish asoslarini yaratish lozim. Ko'pchilik mamlakatlarda o'tish davrining huquqiy asoslari ishlab chiqildi va u zarur hujjatlar bilan ta'minlandi. Bundan tashqari, ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va rasmiy e'lon qilishga tayyorlashning ma'muriy muddati ta'minlangan. Ma'lumotlarni tegishli davlat organlariga yetkazib berish uslubi ham ishlab chiqilgan. Bu kvartallik, yarim yillik va yillik hisobotlarni tayyorlash va ularni Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi va boshqa muassasalarga berish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona Kodeksida bojxona statistikasi ma'lumotlaridan yana quyidagi maqsadlar yo'lida foydalanish belgilab berilgan:

- ichki va tashqi bozor kon'yunkturasini tahlil etish;
- hukumat organlarini xalqaro savdo muzokaralarini tayyorlash va tezkor tijorat ishlarini olib borish uchun zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash;
- hukumat organlarini bojxona siyosati sohasida qarorlar qabul qilish uchun zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash;
- tashqi savdoni davlat tomonidan tartibga solish uchun zarur ma'lumotlarni to'plash;
- to'lov va savdo balansi holatini tahlil etish uchun zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash;
- bojxona statistikasi ma'lumotlari bilan MDH mamlakatlari o'rtasida o'zaro almashinishni ta'minlash;
- davlat bojxona siyosatidan ko'zlangan boshqa vazifalar.

Barcha turdagi bojxona deklaratsiyalari bojxona statistikasining asosiy manbai hisoblanadi.

13.3. TASHQI SAVDO STATISTIKASIDA TOVARLARNI HISOBGA OLISH TIZIMI

Tashqi savdoda tovarlar harakatini hisobga olishning quyidagi tizimlari mavjud:

- ayrim tovarlarni hisobga olish uchun mo'ljallangan maxsus tizim;
- barcha turdagi tovarlarga nisbatan qo'llanuvchi umumiy tizim.

Ularning qaysi birini qo'llash statistik kuzatishni tashkil etish, uning ob'yektlari va ularni hisobga olish tartibiga bog'liq. Ammo bu tizimlarni qo'llash sharoitlari bir xil. Tashqi savdo operatsiyalarini hisobga olishning umumiy tizimida tovar davlat chegarasini kesib o'tganda ro'yxatga olinadi. Hisobga olishning maxsus tizimida esa tovarlar mamlakat bojxona chegarasini kesib o'tganda ro'yxatga olinadi.

Hisobga olish tizimlari o'rtasidagi farq tovar erkin iqtisodiy va bojxona zonalari, bojxona omborlari orqali o'tayotganda, ya'ni tovarlar bojxona hududi va bojxona nazoratidan tashqarida bo'lgan hollarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maxsus tizimda tovarlar erkin zonalar va erkin omborlardan bojxona hududiga erkin muomalaga chiqarilgandan (maxsus import) keyingina hisobga olinadi.

Maxsus importga quyidagi tovarlar kiradi:

- ichki iste'mol yoki qayta ishlash uchun olib kirilgan tovarlar;
- bojxona nazorati ostida qayta ishlash uchun olib kirilgan tovarlar;
- bojxona omborlarida qayta ishlash uchun olib kirilgan tovarlar.
- umumiy importga esa:
- barcha maxsus import;
- bojxona omborlariga joylashtirilgan tovarlar (reyeksport) kiradi.

Maxsus eksport mamlakatda ishlab chiqarilgan, qazib olingan, etishtirilgan yoki qayta ishlangan, shuningdek, avval maxsus import sifatida olib kirilgan tovarlarni hisobga oladi.

Maxsus eksportga:

- milliy eksport;
- bojxona nazorati ostida qayta ishlangan tovarlarni olib chiqish;
- milliylashtirilgan tovarlar kiradi.

Demak, umumiy eksport maxsus eksport reyeksport.

Yevropaning barcha mamlakatlarida (Buyuk Britaniyadan tashqari) hisobga olishning maxsus tizimidan foydalaniladi. Milliylashtirilgan tovarlar tashqi savdoda maxsus eksport sifatida hisobga olinadi. AQSH hisobga olish uslubida sezilarli farq mavjud. Unda maxsus eksport va reyeksport to'g'risida ma'lumotlar beriladi va milliylashtirilgan tovarlar reyeksportga qo'shiladi.

Umumiy hisobga olish tizimida olib chiqilgan tovarlar hajmi, garchi ular erkin muomalaga keyinroq chiqarilsada, olib chiqilgan vaqtdan boshlab hisobga olinadi.

BMTning Statistika Qo'mitasi tovarlarni umumiy hisobga olish tizimi asosida hisoblashni tavsiya etadi. Bu tizim mamlakatga olib kirilayotgan va undan olib chiqib ketilayotgan tovarlarni yetarlicha to'liq hisobga olish imkonini beradi (tranzit yuklardan tashqari).

Tranzitni shartli ravishda ikki turga bo'lish mumkin:

- bevosita;
- bilvosita.

Bevosita tranzit - bu tovarlarni bir mamlakatdan boshqasiga uchinchi mamlakatda to'xtamasdan olib o'tishdir. Bevosita tranzitda tovarlar tashqi savdo natijalariga qo'shilmaydi.

Bilvosita tranzit - tovarlarni bir mamlakatdan boshqasiga uchinchi mamlakat hududidagi bojxona omborlariga joylashtirish orqali olib o'tishdir. Bevosita tranzit reyeksport sifatida hisobga olinadi va umumiy eksport-importga qo'shiladi. Bevosita tranzitda tovar egasi norezident hisoblansa, reyeksportda rezident hisoblanadi.

Hamkor mamlakatlarni aniqlash import qilinayotgan tovarlar kelib chiqqan mamlakatni hamda eksport qilinayotgan tovarlar belgilangan mamlakatni hisobga olishni nazarda tutadi.

Kelib chiqish mamlakatiga ishlab chiqarish, sotish va yuklash mamlakatlarini kiritish mumkin.

Eksport tovarlarni yetkazish belgilangan mamlakatlarga iste'mol etuvchi, sotib oluvchi va tovar yetkazib berilishi lozim bo'lgan mamlakatlar kiritilishi mumkin.

BMTning Statistika Qo'mitasi hamkor mamlakatlarni birinchi usulga muvofiq aniqlashni tavsiya etadi. Agar buning iloji bo'lmasa, unda yuklash-yetkazib berish hisobga olinadi.

Hisobga olishda ma'lumotlar o'rtasida farq yuzaga kelishi mumkin. Buning asosiy sababi eksport va importni hisobga olishda milliy qoidalarining mavjudligidir. Masalan, Buyuk Britaniyada umumiy hisobga olish tizimi, GFRda esa maxsus hisobga olish tizimi qo'llaniladi.

Farqlar hamkor mamlakatlarda qo'llaniladigan baholash asoslarining turlichaligiga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Chunki, qayerdadir FOB baholari, boshqa joyda esa FAS yoki SIF baholaridan foydalaniladi. AQSH FOB baholarini qo'llasa, Buyuk Britaniya asosan, CIF baholaridan foydalanadi. Fransiyada eksport FOB baholarida, import esa SIF baholarida belgilanadi. Bojxona organlari SIF baholarida 3%lik chegirmalar qo'llaydi. O'zbekistonda esa qayta hisoblash tovarlarning statistik bojxona qiymatini aniqlash uchun amalga oshiriladi.

Masalan, N korxona tovarni O'zbekiston Respublikasidan Germaniya Federativ Respublikasiga shartnomada ko'rsatilgan CIF shartlarida 1 tonna uchun 1700 AQSH dollari narxida eksport qiladi. Yetkazib berishning bazis shartlaridan kelib chiqib, tovarning shartnoma narxiga tovar yetkazib beruvchi tomonidan eksportyorning bojxona chegarasidagi belgilangan joyga qadar qilgan barcha xarajatlari, shu jumladan tovar narxi, yo'l kira haqi, yuklab jo'natish va yukni tushirish, sug'urta, tranzit xarajatlari va hokazolar kiritiladi.

Eksport qilinayotgan tovarning statistik qiymati FOB shartlaridagi narxlar bo'yicha hisoblanishini e'tiborga olib, tovarning shartnoma qiymati tovarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan GFRdagi belgilangan joyga qadar eksport qilish bilan bog'liq xarajatlarni chegirish yo'li bilan qaytadan hisoblanishi kerak.

Yetkazib berishning bunday shartlarida 1 tonna tovarning statistik qiymati belgilangan xarajatlarni shartnomada ko'rsatilgan tovar qiymatining umumiy summasidan chegirish yo'li bilan aniqlanadi:

BYUDning 46-»Statistik qiymat» ustuniga tovarning FOB shartlaridagi narxidan yoki 1 tonna uchun belgilangan narx hajmida belgilanib, eksport qilinayotgan tovar miqdoriga ko'paytirilgan narxidan kelib chiqib hisoblangan tovar qiymati kiritiladi.

Hamkor mamlakatlar amaliyotidagi turli hisob-kitoblar operatsiyalarning bir mamlakatda birinchi sotuvchi bo'yicha, ikkinchisida esa vositachi bo'yicha hisobga olinishini keltirib chiqaradi.

Masalan, Fransiya ispan apel'sinlarini Rossiyaga sotdi. Fransiya Rossiyaning savdo hamkori hisoblanadi, ammo Ispaniyada eksport Rossiyaga eksport sifatida qayd etiladi. Rossiya o'z navbatida, ushbu importni Fransiyadan import sifatida qayd etadi.

Eksport va importni hisobga olish muddatlarining o'rtasidagi farq hamkor mamlakatlarning aniq muddatdagi eksport-import hajmlari o'rtasidagi farqning ham yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

13.4.DEKLARATSIYALASH BOJXONA STATISTIKASINING ASOSIY MANBAI SIFATIDA

Yuqorida aytib o'tilganidek, bojxona yuk deklaratsiyasi bojxona statistikasini yuritishning hujjatli asosi hisoblanadi. BYUD O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 7 oktyabr qaroriga muvofiq joriy etilgan. Unda 1994 yil 1 yanvardan boshlab mamlakat bojxona chegarasi orqali o'tayotgan tovarlar va boshqa buyumlar majburiy deklaratsiyalanadi. Buning uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona qo'mitasi organlari tomonidan belgilangan tartibdagi BYUD namunasi taqdim etiladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali o'tayotgan tovarlarni deklaratsiyalash tashqi savdoni davlat tomonidan tartibga solish tizimida doimiy amalda bo'lgan yagona dastak bo'lib qolmoqda.

Bojxona statistikasiga xos xususiyatlardan biri uning tekshiriladigan birlamchi hujjatlardagi ma'lumotlarga tayanishidir. Ular tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilari tomonidan tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalashda keltiriladigan rasmiy ma'lumotlardan iborat.

BYUD mamlakat bojxona chegarasi orqali olib o'tilayotgan tovarlar to'g'risidagi rasmiy ma'lumotlarni qamrab oladi. Bu esa barcha tashqi savdo operatsiyalarini hisobga olish imkonini beradi.

BYUDda tovarlar oqimining yo'nalishi, belgilangan mamlakat, tovarning kelib chiqish mamlakati, tovarning statistik qiymati, yuk tashish usuli, hajmi, tovar og'irligi va boshqa

ma'lumotlar ko'rsatiladi. Bu tashqi savdo bo'yicha barcha ma'lumotlarga ega bo'lish mumkinligini bildiradi. Buning ustiga BYUD shakli barcha hududlarda bir xil.

BYUD universal maqomga ega. U bojxona statistikasining shakllanishida birlamchi ma'lumotlar asosi bo'lish bilan birga:

deklaratsiyalanayotgan tovarlar va transport vositalarining bojxona rasmiylashtiruvi va bojxona nazoratini amalga oshirishda yuridik hujjat;

➤ tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilarining davlat byudjeti bilan bog'liqligini belgilab beruvchi moliyaviy hujjat;

➤ bir tomondan majburiyatlarni huquqiy jihatdan tasdiqlovchi, ikkinchi tomondan esa xorijiy hamkorlarga import tovarlar uchun to'lovlarni to'liq va o'z vaqtida amalga oshirish majburiyatini yuklovchi birlamchi hujjat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona Kodeksining 9-bo'limida tovarlarni mamlakat bojxona chegarasi orqali olib o'tishni tashkil etish va deklaratsiyalashning asosiy prinsiplarini belgilab beruvchi umumiy qoidalar keltirilgan.

Mamlakat bojxona chegarasi orqali olib o'tilayotgan tovarlar va transport vositalarini nazorat qilish tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilariga bog'liq bo'lmagan holda davlat organlari tomonidan olib boriladi.

BYUDni to'ldirish tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilari yoki ularning qaroriga muvofiq shartnoma asosida faoliyat yuritayotgan bojxona brokerlari tomonidan amalga oshiriladi.

BYUDda keltiriladigan ma'lumotlar asosida tashqi savdoning geografik taqsimlanishini quyidagi tamoyillar bo'yicha aniqlash mumkin:

- tovarning kelib chiqish mamlakati-tovar yetkazilishi lozim bo'lgan mamlakat;
- sotuvchi-sotib oluvchi mamlakat;
- jo'natish (yuklab jo'natish) mamlakati.

Eksport-import operatsiyalari qiymatini baholash BYUDning quyidagi ustunlarida keltiriladigan ma'lumotlar orqali ifodalanadi: tovarning qiymati; bojxona qiymati; statistik qiymat.

13.5. BOJXONA STATISTIKASI KO'RSATKICHLARI

Tashqi savdo statistikasi eksport-import qiymati va miqdori, tashqi savdo balansi, tovarlar kelib chiqqan mamlakat, ular yetkazilishi lozim bo'lgan mamlakat, yetkazib berish shartlari, baholar va hokazolar to'g'risida ma'lumotlar beradi.

Qiymat ko'rinishida hisoblangan eksport va import asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Ular asosida tashqi savdo samaradorligi, tashqi savdo balansi, tashqi savdoning mamlakat to'lov balansidagi roli va o'rni aniqlanadi.

Tashqi savdoda tovarlarni hisobga olish faqat qiymat ko'rsatkichlari orqali emas, balki shartnomada ko'rsatilgan tovar bahosi yoki o'rtacha statistik baholar to'g'risidagi ma'lumotlarni olish imkonini beruvchi miqdoriy ko'rsatkichlar orqali ham amalga oshiriladi.

Bojxona statistikasining shakllanishida quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- tovar oqimining yo'nalishi;
- olib kirishda tovarning kelib chiqish mamlakati;
- olib chiqishda belgilangan mamlakat;
- statistik qiymat;
- tovarlar kodi va nomlari;
- sof (netto) og'irlik;
- qo'shimcha o'lchov birliklarining kodi va nomlanishi;
- qo'shimcha o'lchov birliklari bo'yicha miqdor;
- bitimlar xususiyati;
- bojxona rejimining turi;
- tovar jo'natuvchi toifasi;
- hudud.

Keltirilgan ko'rsatkichlar nafaqat bojxona statistikasi bo'yicha davriy nashrlarni tayyorlashni ta'minlash, balki turli xil tahliliy tadqiqotlar, xususan, tashqi savdoning rivojlanishi to'g'risida hududlar bo'yicha tadqiqotlar olib borish imkonini ham beradi. Bundan tashqari, bu ko'rsatkichlar orqali eksport-import operatsiyalarini tashqi iqtisodiy aloqalar qatnashchilari bo'yicha tahlil etish mumkin.

Bojxona statistikasida quyidagi ko'rsatkichlar hisoblanadi;

- tashqi savdo tovar aylanishi;
- savdo balansi qoldig'i;
- qoplash koeffitsiyenti (eksport qiymati)/(import qiymati) ;
- savdo balansi;
- to'lov balansi.

Bojxona statistikasi tashqi savdo statistikasidan tashqari quyidagi bo'limlardan tashkil topgan maxsus bojxona statistikasini ham qamrab oladi:

- bojxona yuk deklaratsiyasi bazasi - tovarlarni bojxona rejimlari bo'yicha olib chiqish va olib kirishni ifoda etadi;
- bojxona to'lovlari - byudjet daromadlarini shakllantiruvchi bojxona to'lovlari hajmini ifoda etadi. Bunda hisobga olish bojxona to'lovlari bo'yicha olib boriladi: import boji, qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz va boshqa turdagi soliqlar;

➤ import tovarlar va har bir shartnoma bo'yicha naqd xorijiy valyutalar hamda valyuta tushumlari summasi va muddatini hisobga olgan holda tovarlar eksporti bo'yicha valyuta nazoratini amalga oshirish;

➤ musodara qilingan tovarlar - bojxona qonunchiligining buzilish va tashqi savdo oborotida kontrabanda, shuningdek, jismoniy shaxslardan musodara qilingan tovarlar qiymati va undirilgan jarimalar - summasini hisobga olish;

➤ xalqaro pochta jo'natmalari - O'zbekistondan chiqib ketayotgan va O'zbekistonga kirib kelayotgan pochta jo'natmalarini hisobga olish;

➤ xalqaro yuk tashish - bojxona chegarasini kesib o'tayotgan transport vositalarini hisobga olish;

➤ yo'lovchilar hisobi - O'zbekiston Respublikasi chegarasi orqali o'tayotgan jismoniy shaxslarni hisobga olish.

Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi tovarlar harakatini ifodalovchi ko'rsatkichlardan tashqari konsalting, sug'urta, moliya va boshqa xizmatlarni ham hisobga oladi.

13.5. BOJXONA STATISTIKASI MA'LUMOTLARINI QAYTA ISHLASH USULLARI

Amaliyotda bojxona statistikasi ma'lumotlarini qayta ishlashning quyidagi asosiy usullaridan keng foydalaniladi:

statistik svodkalash va guruhlash;

- grafik usul;
- balans usuli;
- indeks usuli;
- omillar usuli.

Statistik svodkalash va guruhlash. Birinchi navbatda BYUD asosida olinadigan birlamchi bojxona ma'lumotlarini svodkalash amalga oshiriladi.

Statistik svodkaga misol qilib bojxonada to'ldiriladigan statistik hisobotlarni keltirish mumkin. Statistik shakldagi hisobotlar bojxona statistikasining turli ob'yektlari bo'yicha birlamchi statistik ma'lumotlarni aks ettiradi.

Statistik ma'lumotlarni ikkilamchi svodkalash guruhlash usuli asosida amalga oshiriladi. Bojxona statistikasida eksport va importni mamlakatlar, mamlakatlar guruhi, mintaqalar, tovar turlari, tovarlarning qayta ishlanganlik darajasi, bojxona to'lovlari, transport vositalari va hokazolar bo'yicha guruhlash keng qo'llaniladi.

Grafikli usul bir tomondan o'rganilayotgan hodisani qabul qilishni yengillshtirish, ikkinchi tomondan esa statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil etish maqsadida qo'llaniladi.

Grafikli usul yordamida o'rganilayotgan ob'yektlarning rivojlanish dinamikasi, tarkibiy o'zgarishlari, miqdoriy va taqqoslama ko'rsatkichlari aks ettiriladi.

Ko'pincha chiziqli grafiklar va turli ko'rinishdagi diagrammalardan foydalaniladi. Chiziqli grafiklarda bojxona statistikasi ob'yektlari bo'yicha beriladigan ma'lumotlar dinamikasi keltiriladi. Bunda, abssissa o'qida vaqt oraliqlari, ordinata o'qida esa miqdoriy ko'rsatkichlar beriladi. Bu usul asosan yo'lovchilar va yuk tashuvchilarni bojxona ishi bilan tanishtirish va bojxona organlarini reklama qilish maqsadida qo'llaniladi.

Balans usuli bojxona statistikasida tashqi savdo oboroti va bojxona to'lovlari to'g'risidagi axborotlarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tashqi savdo balansi quyidagicha tuzilishi mumkin:

- tovar guruhlari bo'yicha;
- geografik yo'nalishi bo'yicha.

Eksport qiymati import qiymatidan yo'qori bo'lsa, tashqi savdo balansi aktiv, agar bu ko'rsatkich teskari ishoraga ega bo'lsa, unda u passiv hisoblanadi. Eksport va import qiymati teng bo'lsa, unda tashqi savdo balansi netto-balans deb ataladi.

Eksport va importni baholash amaliy ahamiyatga ega. Chunki, tashqi savdo oboroti mamlakatning iqtisodiy holatini belgilab beruvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Bojxona statistikasi ma'lumotlari asosida O'zbekiston Respublikasiga muayyan davr oralig'ida qancha valyuta kirib kelganligi va mamlakatdan xorijga qancha to'lovlar amalga oshirilganligini ko'rsatuvchi to'lov balansi tuziladi.

Quyidagilar to'lov balansining asosiy dastaklari hisoblanadi:

- eksport va import bojlari bilan bog'liq to'lovlar;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aksiz;
- barcha turdagi xizmatlar bo'yicha daromadlar va to'lovlar;
- notijorat xarakteridagi pul o'tkazmalari;
- boshqa mamlakatlarga to'lovlar va boshqa mamlakatlardan olingan kreditlar.

Tashqi savdo va to'lov balanslari alohida mamlakat, mamlakatlar guruhi yoki barcha mamlakatlarga nisbatan tuziladi.

Indeks usuli ikki turga bo'linadi:

- individual (oddiy);
- umumiy (murakkab).

Individual indekslar - bojxona statistikasi ko'rsatkichlarining vaqt davomidagi o'zgarishini ifodalovchi nisbiy kattaliklardir:

$$i = \frac{x_1}{x_0}$$

bu yerda: x_1 - joriy davr ko'rsatkichi;

x_0 - bazis davr ko'rsatkichi.

Umumiy indekslar turli xil hodisalarni taqqoslash uchun xizmat qiladi. Eksport (import)ning umumiy summasi mamlakatga olib kelingan tovarlar miqdorini ularning haqiqatdagi narxini tovar birligiga ko'paytirish orqali topiladi. Agar, r - tovar birligining haqiqatdagi narxi, q - tovar birligini bildirsa, unda eksport (import) qilinayotgan tovarlar quyidagicha aniqlanadi:

$$E(I) = p_1 q_1 + p_2 q_2 + p_3 q_3 + \dots + p_n q_n,$$

bu yerda, n - har xil turdagi eksport (import) qilinayotgan tovarlar soni.

Omilli usul bojxona statistikasi ob'yektlarini iqtisodiy tahlil etishda, eksport va import istiqbollarini ishlab chiqish, O'zbekiston Respublikasi byudjetiga tushayotgan bojxona to'lovlari ulushini baholash va boshqalarda keng qo'llaniladi.

Ushbu usulning mazmuni bojxona statistikasi ob'yektlarining holati va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tadqiq etishdan iborat.

Agar omilli usuldan foydalanilayotgan bo'lsa, unda eksport yoki importning tadqiq etilayotgan miqdorini tanlash birinchi bosqich hisoblanadi:

- mamlakat eksporti yoki importining umumiy ko'rsatkichlari;
- tovarlar guruhi yoki mamlakatlar darajasidagi ko'rsatkichlar yig'indisi;
- alohida tovarlarga tegishli ko'rsatkichlar.

Ikkinchi bosqich eksport yoki import rivojiga ta'sir etuvchi omillarni tanlash hisoblanadi:

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n),$$

bu yerda: Y - eksport (import),

$X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ - eksport yoki import hajmi bog'liq bo'lgan omillar.

Ijtimoiy mahsulot yoki milliy daromad hajmi mamlakat eksporti hajmiga ta'sir etuvchi eng muhim omil hisoblanadi. Tovlar ishlab chiqarishning o'sishi bilan ichki iste'mol qondiriladi va eksport qilish imkoni paydo bo'ladi. Tovlar sifati eksport qilinayotgan tovarlarning raqobatbardoshligini aniqlash imkonini beruvchi omil bo'lsa, tovar eksportidan tushgan tushumlarni uni ishlab chiqarishga ketgan real xarajatlarga taqqoslash tovar eksporti samaradorligini aks ettiruvchi omil hisoblanadi.

Eksport qilinayotgan tovarlar bo'yicha valyuta samaradorligi ko'rsatkichlarini taqqoslash u yoki bu tovar bilan savdo qilish samaradorligini baholash imkonini beradi. Bunda alohida tovarlar eksportini cheklab turuvchi omillar ko'rib chiqilishi mumkin.

Xalq xo'jaligi va aholining import mahsulotlarga bo'lgan ehtiyoji import hajmiga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblanadi.

Import qilinayotgan tovarlar samaradorligini aniqlash uchun tashqi savdo narxlari ichki narxlar bilan taqqoslanadi. Bu import hajmini oshirish yoki mamlakatda ishlab chiqarishni rivojlantirish kerakligini belgilab beradi. qo'shma korxonalarining yaratilishi ham eksport, ham import hajmiga ta'sir ko'rsatadi. Ularni yaratishdan maqsad mamlakat xo'jaligiga boshqaruv tajribasini, xorijiy texnika va texnologiyani olib kelish, u orqali mamlakat eksport bazasining rivojlanishiga ko'maklashish, samarasiz importni qisqartirish, qayta ishlash sanoati mahsulotlarini jahon bozoriga olib chiqishni ko'paytirish va yangi bozorlarni o'zlashtirish hisoblanadi.

Omili usul har bir omilning umumiy natijaga ta'sirini baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, qaysi omillardan to'lov va savdo balansi ko'rsatkichlarini yaxshilash, tashqi savdo oboroti dinamikasini o'zgartirish va O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi tezlashtirish maqsadida foydalanish lozimligini aniqlashda omili usul qo'l keladi.

Nazorat ucnun savollar.

1. Tashqi savdo statistikasi nechta xususiyatga ega?
2. Tovarlar importi deyilganda nimalarni tushunasiz?
3. Tovarlar eksporti deyilganda nimalarni tushunasiz?
4. Bojxona statistikasi yordamida qanday vazifalar hal etiladi?
5. Tashqi savdoda tovarlar harakatini hisobga olishning qanday tizimlari mavjud?
6. Maxsus importga qaysi tovarlar kiradi?
7. Maxsus eksportga qaysi tovarlar kiradi?
8. Tranzitni shartli ravishda nechta turga bo'linadi?
9. Bojxona statistikasining shakllanishida qanday omillar ta'sir qiladi?
10. Tashqi savdo balansi qanday tuzilishlarga ega?
11. To'lov balansining asosiy dastaklariga nimalar kiradi?
12. Indeks usuli nechta turga bo'linadi?

14-MA'RUZA.

BOJXONA QONUNCHILIGINI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

REJA

14.1. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jismoniy va yuridik shaxslar javobgarligi.

14.2. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish.

14.3. Bojxona organlari surishtiruv organlari sifatida.

14.4. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik.

14.5. Kontrabanda tushunchasi va kontrabanda uchun javobgarlik

Tayanch so'z va iboralar

Kontrabanda, huquqbuzarlik, *axborot jarayoni*, bojxona qonun hujjatlari, *axborotni yig'ish*, mansabdor shaxslar, yuridik shaxs, *talab, taklif, buyurtma, aylanma vaqt*.

14.1. BOJXONA HAQIDAGI QONUN HUJJATLARINI BUZGANLIK UCHUN JISMONIY VA YURIDIK SHAXSLAR JAVOBGARLIGI

Kontrabandaga bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzishlarga va O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlarga tegishli soliqlar va boshqa majburiy boj to'lovlarini to'lashdan bosh tortishga qarshi kurash funksiyasi O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining asosiy funksiyalaridan biri ekanligi qonun bilan mustahkamlangan. Yuqorida aytib o'tilgan funksiya bilan qonun hujjatlari tomonidan huquqni muhofaza qilish organlari sirasiga kiritilgan bojxona organlarining mavqeini ham belgilab berilishi o'z funksional vazifalarini hal etishda bojxona organlarining huquqini kengaytiradi. Bojxona organlari bojxona bilan bog'liq huquqbuzarliklarga qarshi kurash vazifasini hal etib, bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishiga barham berish maqsadida huquqiy majburlash, sanksiya usullarini qo'llaydilar.

Bojxona bilan bog'liq huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikka tortish sohasida O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining huquqni qo'llash amaliyoti O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining IX va X bo'limlari qoidalar bilan qonuniy tartibga solinadi. Ushbu qoidalar asosida bojxona haqidagi qonunlar buzilganligi uchun ta'sir ko'rsatish choralari tegishli masalalar bo'yicha normativ baza shakllanadi.

Bojxona kodeksida bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi tushunchasiga keng izoh berilgan. Bojxona kodeksida va O'zbekiston Respublikasining bojxona qonun hujjatlarida belgilangan bojxona qoidalariga rioya etmaslik bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi deb hisoblanadi.

Aytib o'tilgan moddaga binoan bojxona qonunlarining buzilishi Bojxona kodeksi, «Boj tarifi to'g'isida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi to'g'risidagi boshqa qonun hujjatlari va O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bilan belgilangan O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlar va transport vositalarining bojxona nazorati va bojxona rasmiylashtiruvi (shu jumladan bojxona rejimlari) tartibiga, bojxona to'lovlarini to'lashga, bojxona imtiyozlari berish va ulardan foydalanishga tajovuz qiluvchi shaxslarning huquqqa zid tusdagi xatti-harakati yoxud harakatsizligidir. Buning uchun (ya'ni, ularning huquqqa zid hatti-harakati yoki harakatsizligi uchun) Bojxona kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun javobgarlik sub'yektlarini aniqlashda shuni nazarda tutish kerakki, quyidagi O'zbekiston Respublikasi shaxslari ham, xorijiy shaxslar ham ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin:

- a) fuqarolar (ular huquqbuzarlik sodir etilgan paytda o'n olti yoshga to'lganda);
- b) mansabdor shaxslar (agar ular huquqbuzarlik sodir etgan paytda ularning xizmat vazifalariga Bojxona kodeksi va O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi bo'yicha qonun hujjatlari talablari bajarilishini ta'minlash kirsam);
- c) yuridik shaxslar (mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar korxonalar, tashkilotlar, muassasalar);
- d) yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining 15-bo'limi 134-172-moddalarida bojxona haqidagi qonunlar buzilishi turlari va ular buzilganligi uchun javobgarlik belgilangan.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzgan fuqarolar va mansabdor shaxslar ma'muriy javobgar bo'ladilar, ularning qilmishlarida jinoyat alomatlari bo'lgan taqdirda esa, jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Huquqni buzuvchi (jismoniy shaxs) bilan bojxona organi (yuridik shaxs) o'rtasida o'zaro munosabatlar paydo bo'lganda, huquq buzish mavzusi esa fuqaroga tegishli tovar bojxona qoidalarining buzilishi fuqaro tomonidan sodir etilgan deb tavsiflanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun shaxslardan bojxona organi tomonidan faoliyatning muayyan turini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestati chaqirib olinishi mumkin.

Mansabdor shaxslar, agar ular tomonidan huquqni buzish sodir etilishi paytida Bojxona kodeksi, shuningdek boshqa qonun hujjatlarida belgilangan talablar bajarilishini ta'minlash ularning xizmat majburiyatlariga kirsam, bojxona qoidalari buzilganligi uchun javob beradi.

Yuridik shaxslar va yuridik shaxsni tashkil etmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslarga nisbatan Bojxona kodeksining 134-172-moddalarida nazarda

tutilgan bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun jarimalar, bojxona organi tomonidan faoliyatning muayyan turini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestatini chaqirib olish, bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi quroli yoki bevosita ashyosi hisoblangan tovarlar va transport vositalari musodara qilinishi qo'llaniladi.

Korxonalar va tashkilotlar xodimlari tomonidan ular o'z xizmat vazifalarini bajarishi chog'ida sodir etilgan bojxonaga oid qonun hujjatlarining buzilishi, ya'ni korxona yoki fuqaro (yukni oluvchi, jo'natuvchi, tashuvchi, saqlovchi)ning ishi bilan bog'liq hamda ularning manfaatlari yo'lida va tovarlari bilan sodir etilgan hatti-harakat korxona va tashkilot (yuridik shaxs) tomonidan sodir etilgan bojxona qoidalarining buzilishi sifatida tavsiflanadi. Ushbu holda yuridik shaxslar sifatida bojxona organi bilan korxona, tashkilot o'rtasida o'zaro munosabat paydo bo'ladi. Korxona, tashkilot yoki fuqaroga qarashli bo'lgan tovar qonunni buzish ashyosi hisoblanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzgan shaxslardan tovarlar va transport vositalarini musodara qilish imkoniyati bo'lmagan taqdirda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ularning qiymati undiriladi.

Yuridik shaxslarni javobgarlikka tortish ularning mansabdor shaxslari va boshqa xodimlarini ular bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganligi uchun javobgarlikdan ozod etmaydi.

Yuridik shaxsning mansabdor shaxslari va boshqa xodimlarini kontrabanda uchun hamda bojxona ishi sohasida boshqa jinoyatlarni sodir etganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortish yuridik shaxsni bojxonaga oid qonun hujjatlarida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod etmaydi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun beriladigan jazo turlari. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun quyidagi jazolar beriladi (BK ning 132-moddasiga muvofiq):

1. Jarima. Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirishdir. Jarimaning miqdori ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa huquqbuzarlik aniqlangan vaqtdagi belgilab qo'yilgan eng kam oylik ish haqidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Tovarlari va transport vositalarining qiymatidan kelib chiqib hisoblanadigan jarima ko'rinishidagi jazoni belgilashda ana shu narsalar qiymati deganda huquqbuzarlik aniqlangan kunda ularning erkin (bozor) narxi tushuniladi.

2. Bojxona kodeksida nazarda tutilgan ayrim faoliyat turlarini amalga oshirish uchun bojxona organi tomonidan berilgan litsenziyani yoki malaka attestatini chaqirib olish. Litsenziya yoki malaka attestatini chaqirib olish bojxona omborlari, bojsiz savdo do'konlari, erkin omborlar, vaqtincha saqlash omborlariga, shuningdek bojxona brokeri, bojxona tashuvchisiga

yoki bojxona rasmiylashtiruv mutaxassisiga ular tomonidan bojxona qoidalarini buzilganligi uchun, agar ushbu huquqbuzarliklar ko'rsatib o'tilgan shaxslar tomonidan litsenziya yoki malaka attestati bilan nazarda tutilgan faoliyatni amalga oshirish munosabati bilan sodir etilgan bo'lsa qo'llanilishi mumkin.

3. Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishini sodir etish quroli yoki bevosita ashyosi hisoblangan tovarlar va transport vositalarini musodara qilish. Musodara qilish - bojxona qoidalarini buzilishi ob'ekti hisoblangan tovarlar va transport vositalarining davlat mulkiga majburiy tekinga olib qo'yilishi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Bojxona kodeksining 132-moddasi 2 va 3-bandlarida nazarda tutilgan jazolar esa, ham asosiy, ham qo'shimcha jazo sifatida qo'llanilishi mumkin.

Yuridik shaxs yoki yuridik shaxsni tashkil etmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxs tomonidan bojxona haqidagi qonun hujjatlari bir necha marta buzilsa, har bir huquqbuzarlik uchun alohida jazo beriladi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jazo berilishi javobgarlikka tortilayotgan shaxslarni boj to'lovlarini to'lashda Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa talablarni bajarish majburiyatidan ozod etmaydi.

Bojxona organi tomonidan muayyan faoliyat turlarini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestatini qaytarib olish hamda jarima ko'rinishida jazo belgilash bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzish holati aniqlangan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay, lekin u sodir etilgan kundan boshlab uch yildan kechiktirmay byudjetga bojxona to'lovlarini to'lamaslik bilan bog'liq ishlar bo'yicha - besh yildan kechiktirmay qo'llanilishi mumkin.

Tovarlar va transport vositalarini musodara qilish ko'rinishidagi jazo bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzish sodir etilgan yoki aniqlangan vaqtdan hamda u asosiy yoki qo'shimcha jazo ekanligidan qat'iy nazar qo'llaniladi.

Tovarlar va transport vositalarini g'ayriqonuniy olib o'tish kuni deb ularni O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali haqiqatda olib o'tilgan kun hisoblanadi.

14.2. BOJXONA HAQIDAGI QONUN HUJJATLARINI BUZGANLIK TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish tartibi bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan Bojxona kodeksiga muvofiq, Kodeksda tartibga solinmagan hollarda esa ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Bojxona organi mansabdor shaxsi tomonidan bojxona qoidalarini buzilganligi belgilari aniqlanishi bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi haqida ish yuritilishiga asos bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish vazifalari quyidagilar hisoblanadi: har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'liq va holis aniqlash, uni qonun hujjatlariga muvofiq hal etish, chiqarilgan qaror ijro etilishini ta'minlash, shuningdek ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilishi sabablari va unga ko'maklashuvchi shart-sharoitlarni aniqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarni Konstitutsiyaga va O'zbekiston Respublikasi qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalash, qonunchilikni mustahkamlash.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

➤ bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishini aniqlash va ularga barham berish, birlamchi materiallarni, huquqbuzarliklar to'g'risidagi xabarlarini tekshirish, aniqlangan fakt na huquq buzish holatlari, huquq buzuvchining shaxsini aniqlash, dalillar to'plash va tekshirish bo'yicha protsessual harakatlarni yoritish, tekshirish materiallarini ko'rib chiqish va uning natijalari bo'yicha qaror qabul qilish;

➤ ish materiallarini ko'rib chiqishga tayyorlash;

➤ bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish;

➤ bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlar bo'yicha qarorlar ijrosi;

➤ huquq buzishlarning oldini olish bo'yicha takliflar, axborot va xabarlar kiritish, ular sodir etilishiga ko'maklashuvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish hamda tartibga solishning boshqa chora-tadbirlari.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 276-moddasiga muvofiq ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga oid dalillar har qanday faktik ma'lumotlardan iborat bo'lib, organlar (mansabdor shaxslar) shu ma'lumotlarga asoslanib ma'muriy huquqbuzarlik holati yuz bergan yoki bermaganligini, muayyan shaxsning uni sodir etishda aybdorligini va ishni to'g'ri ko'rib chiqish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni qonunda belgilangan tartibda aniqlaydi.

Bu ma'lumotlar quyidagi vositalar: bojxona haqidagi qonun hujjatlari to'g'risidagi bayonnoma, javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirishlari, jabrlanuvchi guvohlarning ko'rsatmalari, ekspert xulosasi, ashyoviy dalillar, ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risidagi tuzilgan bayonnoma, shuningdek boshqa materiallar bilan belgilanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni bojxona organining mansabdor shaxsi huquqbuzarlik aniqlangan joyda yoki yuqori bojxona organining ruxsati bilan huquqbuzarlik sodir etilgan joyda yuritadi.

Bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritish uchun bir bojxona organidan boshqasiga berish masalalari ular uchun yuqori turuvchi O'zbekiston Respublikasi bojxona organi tomonidan hal etiladi.

O'zbekiston Respublikasining yuqori turuvchi bojxona organi bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi har qanday ishni yuritish uchun o'ziga qabul qilishi yoki uni ushbu maqsadlar uchun O'zbekiston Respublikasining istalgan quyi bojxona organlariga berishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni yuritish u boshlangan kundan e'tiboran bir oy muddatdan kechikmay tugallanishi lozim.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish muddati zarur hollarda bojxona organining boshlig'i tomonidan yuridik shaxslarga va yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslarga nisbatan to'rt oygacha uzaytirilishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish materiallarida mavjud bo'lgan ma'lumotlar ish ko'rib chiqilgunga qadar oshkor qilinmaydi.

Quyidagi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ish yuritish boshlanmasligi, boshlangan ish esa to'xtatilishi kerak:

- voqea yoki bojxona huquqbuzarligi tarkibi mavjud bo'lmaganda;
- bojxona qoidalari buzilishi sodir etilgan paytda shaxs o'n olti yoshga to'lmaganda;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishini sodir etgan shaxs aqli zaif bo'lmaganda;
- shaxs zarur mudofaa yoki eng oxirgi chora holatida ish ko'rganda;
- bojxona qoidalari buzilganligi uchun jazo qo'llash bartaraf etilgan taqdirda amnistiya chiqarilganda;
- bojxona haqidagi qonunlar buzilganligi uchun javobgarlikni belgilovchi hujjat bekor qilinganda;
- ishni ko'rib chiqish paytiga kelib, bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun jazo berish muddatlari tugaganda;
- javobgarlikka tortiluvchi shaxsga nisbatan bir faktning o'zi bo'yicha jazo qo'llash to'g'risida qaror yoxud bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishni to'xtatish haqida belgilangan tartibda bekor qilinmagan qaror mavjud bo'lganda, shuningdek o'sha bir faktning o'zi bo'yicha jinoiy ish mavjud bo'lganda;
- unga nisbatan ish yuritish boshlangan shaxs vafot etganda.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilganligi fakti bo'yicha hamda zarur harakatlarni sodir etish paytida bojxona organining mansabdor shaxsi qonun hujjatlarida belgilanadigan shaklda bayonnomalar tuzadi. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha bayonnomalarga to'plangan dalillar qo'shib qo'yiladi. Bojxona organining mansabdor shaxsi ish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda uzil-kesil hal etilgunga qadar dalillarning saqdanishini ta'minlash choralarini ko'rishi shart.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishini aniqlash va to'xtatish hamda dastlabki hujjatlarni tuzish (bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risida bayonnoma tuzish, tushuntirishlar olish, huquqni buzish quroli yoki bevosita buyumi hisoblangan ashyolar va hujjatlarni olib qo'yish, ularning saqlanishini ta'minlash, jarima undirish ta'minlanishi uchun buyumlarni olib qo'yish va boshqa harakatlar) bojxona postlarining operativ-inspektorlik tarkibi, kontrabandaga qarshi kurash, bojxona qoidalari buzilishiga qarshi kurash bo'limi va surishtiruv xodimlari, shuningdek huquq buzilishini bevosita aniqlagan bojxona xizmatlarining boshqa bo'linmalari xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishini tekshirish va ma'muriy bayonnomalar tuzish huquqi berilgan bojxona organlarining mansabdor shaxslariga quyidagi lavozimlarda ishlovchi shaxslar tegishli bo'ladi:

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining boshqarmalari, bo'limlari boshliqlari, bosh, katta inspektorlari va inspektorlar hududiy bojxona xizmatlarining boshqarmalar, bo'limlar, bo'linmalar, bojxona postlari boshliqlari, bosh, katta inspektorlari va inspektorlari.

MJKning 279-moddasi, O'zR BK ning 177-moddasi talablariga muvofiq bojxona qonunlari buzilishining har bir fakti bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlikni bevosita aniqlagan bojxona organi xodimi belgilangan shakl bo'yicha bayonnoma tuzadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi bayonnomada quyidagi ma'lumotlar ko'rsatiladi:

1. Bayonnoma tuzilgan sana va joy;
2. Bayonnomani to'zgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;
3. Huquqni buzgan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar;
4. Safarning maqsadi, yo'nalish, poyezd, avtomashina yoki boshqa transport vositasining tartib raqami, uning kimga tegishli ekanligi, borish yo'nalishi;
5. Sodir etilgan qonun buzish joyi, vaqti va mohiyati;
6. Mazkur huquq buzish uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi me'yoriy hujjat;
7. Olib qo'yilgan (ushlangan) ashyolar, boyliklar va hujjatlar to'g'risidagi ma'lumotlar.
8. Huquq buzuvchining tushuntirishi va boshqalar;

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi aniqlanishining har bir holati va ular bo'yicha ko'rilgan choralar yuzasidan bojxona organi xodimi tomonidan bildirishnoma yoziladi. Unda sodir etilgan huquq buzish aniqlanishining barcha holatlari (izlash usullari, yashirish usullari, nazorat qilish, texnik vositalarini qo'llash, og'zaki so'rov natijasida olingan ma'lumotlar, bagaj va qo'lda olib yuriladigan yukni rasmiylashtirish, shaxsan ko'zdan kechirish,

transport vositasi, konteynerni ko'zdan kechirish, shuningdek, ishga tegishli bo'lgan boshqa holatlar) aks ettirilishi kerak.

Agar huquq buzuvchining biror-bir nohuquqiy hatti-harakatlari bilan moddiy zarar yetkazilsa - bildirishnomada moddiy zarar kimga, qancha miqdorda, qay tarzda yetkazilganligi qisqa, biroq batafsil bayon etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 285-288-moddalariga muvofiq boshqa ta'sir ko'rsatish choralari qo'llanib bo'linganidan keyin ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash, basharti bayonnoma tuzish zarur bo'lib, uni huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida tuzish imkoni bo'lmagan taqdirda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida mazkur shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga, shaxsni ko'rikdan o'tkazishga, uning ashyolari, transport vositalarini ko'zdan kechirishga va ashyo hamda hujjatlarni olib qo'yishga yo'l qo'yiladi.

O'zR MJKning 287-moddasiga muvofiq bojxona organlari xodimlari O'zR MJK ning 198 va 227-moddalarida nazarda tutilgan holatlar sodir etilganda, ma'muriy to'xtatishni amalga oshirishlari mumkin. Ma'muriy to'xtatish to'g'risida bayonnoma tuziladi. Unda bayonnoma tuzilgan sana va joy, lavozimi, bojxona organi, bayonnomani tuzgan shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi, ushlangan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar, ushlash vaqti, joyi va asoslari, ushlangan shaxs olib kelingan vaqt va joy, ushlangan ozod qilingan vaqt, ushlash vaqtida qanday harakatlar qilinganligi ko'rsatiladi.

Bayonnomaga uni tuzgan shaxs, ushlangan shaxs, guvohlar, boshqa shaxslar bor bo'lganda ular ham imzo chekadilar. Ushlangan shaxs imzo chekishni rad etgan taqdirda bu haqda bayonnomada qayd etiladi.

Bojxona nazorati, ko'zdan kechiruv paytida topilgan huquqbuzarlik quroli yoki bevosita buyumi bo'lgan tovarlar, transport vositalari, hujjatlar na boshqa buyumlar bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan xolislar guvohligida olib qo'yiladi. Olib qo'yilgan tovarlar, transport vositalari, hujjatlar va boshqa buyumlar ish ko'rib chiqilgunga qadar bojxona organlari belgilagan joylarda saqlanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilgan taqdirda jarima hamma tovarlar va transport vositlarining qiymati undirilishini ta'minlash uchun huquqbuzardan, agar u O'zbekiston Respublikasida doimiy yashash joyiga ega bo'lmasa va yuridik shaxsdan - agar u O'zbekiston Respublikasi hududida filial yoki vakolatxonaga ega bo'lmasa, tovarlar va transport vositalari, O'zbekiston Respublikasi valyutasi va valyuta boyliklari olib qo'yilishiga yo'l qo'yiladi.

Tovarlar na transport vositalari va boshqa ashyolarni olib qo'yishning imkoni bo'lmagan taqdirda ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish ta'qiqlanadi, ularning saqlanishi esa qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ta'minlanadi.

Bojxona organining mansabdor shaxsi olib qo'yilgan tovarlar, transport vositalari va boshqa buyumlarni baholash paytidagi bozor narxlari bo'yicha baholab, ularning eskirganligini hisobga oladi. Zarur hollarda baholash mutaxassis ishtirokida o'tkaziladi. Pul, obligatsiyalar, cheklar, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar nominal qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Bojxona organining mansabdor shaxsi bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni yuritish jarayonida dalillarni aniqlash va ularni qayd etish, ishga ahamiyati bo'lgan boshqa holatlarni aniqlash uchun joyni, hududlarni, binolarni, transport vositalarini, ashyolar va hujjatlarni bojxona tekshiruvidan o'tkazishga haqlidir.

Bojxona tekshiruvi hududi, binosi, transport vositasi, ashyolari va hujjatlari tekshirilayotgan shaxs (uning vakili) ishtirokida kamida ikki guvoh hozirligida, zarur hollarda esa mutaxassislar ishtirokida o'tkaziladi.

Bojxona haqidagi qonunlar buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritishda bojxona organi mansabdor shaxsining qarori bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ekspertiza tayinlanishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishni yuritayotgan bojxona organining mansabdor shaxsi qaror asosida va guvohlar, zarur hollarda esa mutaxassislar ishtirokida tovarlar va boshqa buyumlarning namunalari va nusxalarini olish, shuningdek ekspertiza o'tkazish uchun zarur bo'lgan imzolar, dastxatlar, namunalarni olishga haqlidir.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishni yuritishda javobgarlikka tortiluvchi shaxsdan tashqari, uning vakili, advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, guvoh xolis qatnashishlari mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqimlar quyidagilardan iborat bo'ladi:

- guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, tarjimonlar, xolislarga to'lanadigan summalar;
- tekshiruv va inventarlash munosabati bilan sarflangan summalar;
- dalillarni saqlash, tashish (jo'natish) va tekshirish uchun sarflangan summalar;
- ishni yuritish va ko'rish munosabati bilan bojxona organiga kelgan boshqa xarajatlar.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarga quyidagilar kiradi:

➤ agar jazo chorasi tariqasida jarima, litsenziyami yoki malaka attestatini chaqirib olish chorasi, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan alohida hollarda tovarlarni musodara qilish chorasi qo'llanilsa, bojxona organi tomonidan ko'riladi.

➤ agar asosiy yoki qo'shimcha jazo chorasi tariqasida tovarlarni va transport vositalarini musodara qilish nazarda tutilsa, tegishli bojxona organi joylashgan yerdagi sud tomonidan ko'riladi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni ko'rish va bojxona organlari nomidan jazolarni qo'llashga bojxona organlarining boshliqlari va ularning o'rinbosarlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri davlat bojxona qo'mitasi boshqarmalari va «Toshkent-AERO» MBM boshliqlari) haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan xorijlik fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar MJKning 17-moddasiga muvofiq umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortilishi kerak.

O'zR BKning 188-moddasiga muvofiq bojxona organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, quyidagi qarorlardan birini chiqaradi:

- jarima solish to'g'risida;
- ish yuritishni tugatish to'g'risida;
- jinoyat ishini qo'zg'atish va surishtiruv o'tkazish to'g'risida;
- huquqbuzarliklar to'g'risidagi materiallarni tegishli idoradar bo'yicha yuborish to'g'risida;
- ishni qo'shimcha ravishda yuritish (tekshirish) uchun qaytarish to'g'risida.

Bojxona organi boshlig'i (uning o'rinbosari) O'zbekiston Respublikasi MJK 271-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lgan taqdirdagina ishni yuritishni to'xtatish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin. Bunda qarorda mazkur modda va qo'llanilgan me'yoriy hujjatning tegishli bandiga havola qilingan holda ishni yuritish to'xtatilganligi to'g'risida batafsil qayd etiladi.

Ma'muriy (bojxona) huquqni buzish to'g'risidagi ish bo'yicha qaror ishni ko'rib chiqish tamom bo'lgach darhol e'lon qilinadi. Huquqni buzuvchi u qaysi bojxona huquqini buzgani uchun O'zR BK ning 132-moddasida nazarda tutilgan jazoga duchor qilinayotganligini aniq bilishi kerak. Qaror nusxasi uch kun ichida unga nisbatan qaror chiqarilgan shaxsga, shuningdek uning iltimosiga ko'ra jabrlanuvchi surishtiriladi yoki yuboriladi. Qaror nusxasi tilxat ostida topshiriladi, agar u jo'natilsa, bu haqda ishda tegishli yozuv qayd etiladi. Ma'muriy jazo qo'llanilishi javobgarlikka tortiluvchi shaxsni boj to'lovlarini to'lash majburiyatidan va Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa talablarni bajarishdan ozod qilmaydi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha qaror ustidan yuqori turuvchi bojxona organiga (mansabdor shaxsga) yoki bojxona organi joylashgan yerdagi sudga o'n kun muddatda berilishi mumkin.

Yuqori turuvchi bojxona organi boshlig'i bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqarilgan qaror ustidan berilgan shikoyatni yoki prokurorning protestini ko'rish vaqtida quyidagi hal qiluvchi qarorlaridan birini qabul qiladi:

- a) qarorni o'zgarishsiz qoldiradi, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirmaydi;
- b) qarorni bekor qiladi va ishni yangidan ko'rish uchun yuboradi;
- c) qarorni bekor qiladi va ish yuritishni tugatadi;

d) bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jazo chorasini kamaytirmagan holda uni O'zbekiston Respublikasining Bojxona Kodeksida nazarda tutilgan doirada o'zgartiradi.

Bojxona kodeksining 192-moddasiga muvofiq bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqarilgan qarorni bekor qilib, ish yuritishning tugatilishi undirilgan pul summalarining, olib qo'yilgan va musodara qilingan ashyolarning qaytarilishiga, shuningdek aynan qabul qilingan qaror bilan bog'liq boshqa cheklashlar bekor qilinishiga olib keladi.

Bojxona organlarining jarima solish to'g'risidagi qarorini ijro etish O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining 193-198-moddalari (XI bo'lim) talablariga muvofiq amalga oshiriladi.

14.3. BOJXONA ORGANLARI SURISHTIRUV ORGANLARI SIFATIDA

O'zR JPK 38-moddasiga muvofiq bojxona organlari bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishlar bo'yicha surishtiruv organlari hisoblanadi.

Jinoiy ishlar bo'yicha surishtiruv dastlabki tergov uchun amaldagi jinoyat-protsessual qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda va qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi. Quyidagi holatlar bundan mustasnodir:

- surishtiruvni surishtiruv organlari boshliqlari yoki ularning topshirig'iga ko'ra surishtiruvchilar olib boradi;
- surishtiruvchining qarori surishtiruv organi boshlig'i tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Surishtiruv organiga jinoyat belgilarini va uni sodir etgan shaxslarni aniqlash, O'zR JPK bilan belgilangan qoidalarga muvofiq ular tekshirilgandan keyin jinoiy ish bo'yicha isbot sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnik vositalardan foydalangan holda zarur chora-tadbirlar ko'rish yuklanadi. O'zR JPK 38-moddasi 8-bandiga muvofiq bojxona organlari bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun, ya'ni O'zR JK 182-moddasida nazarda tutilgan belgilar mavjud bo'lgan jinoyatlar bo'yicha surishtiruv olib boradilar.

O'zP JK 182-moddasi bo'yicha jinoiy javobgarlikni nazarda tutuvchi jinoyat belgisiga ega bo'lgan huquq buzishni aniqlab, boshliq (surishtiruv organi rahbari, surishtiruvchi) O'zR JPK

329, 39 va 330-moddalariga muvofiq belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazadi (darhol) va quyidagilar xususida qaror qabul qiladi:

- a) jinoiy ish qo'zg'atish, yuritish uchun o'ziga qabul qilish va surishtirishga kiritish;
- b) jinoiy ish qo'zg'ashni rad etish;
- c) idoraviy bo'ysunish bo'yicha ariza, ma'lumot berish.

Jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda surishtiruv organi jinoiy ish qo'zg'aydi va Jinoyat protsessual kodeksiga amal qilgan holda jinoyatni aniqlash va uning izlarini mustahkamlash bo'yicha kechiktirib bo'lmaydigan tergov harakatlarini amalga oshiradi

Jinoiy ish bo'yicha surishtiruv 10 sutkadan ortiq bo'lmagan muddatda tamomlanishi kerak. O'zR JPK 342-moddasiga muvofiq surishtiruvchi ishni, agar:

- og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat aniqlangan bo'lsa;
- muayyan shaxsni aybdor sifatida ishda qatnashishga jalb qilish uchun asos aniqlangan bo'lsa;
- ishni to'xtatish uchun asos aniqlangan bo'lsa;
- tergovchi ish yuritish uchun ishni unga berishni talab qilsa, surishtiruv uchun belgalangan muddat tamom bo'lishini kutmay ishni zudlik bilan tergovchiga berishi kerak.

14.4. BOJXONA HAQIDAGI QONUN HUJJATLARINI BUZGANLIK UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 182-moddasida nazarda tutilgan, ya'ni «Bojxona haqidagi qonunlarni buzish Bojxona nazoratini chetlab yoki bojxona nazoratidan yashirib yoxud bojxona hujjatlari va vositalariga o'xshatib yasalgan hujjatlardan aldash yo'li bilan foydalangan holda yoki deklaratsiyasiz yoxud boshqa nomga yozilgan deklaratsiyadan foydalanib, tovar yoki boshqa qimmatliklarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan o'tkazish:

- a) juda ko'p miqdorda;
- b) xizmat lavozimidan foydalangan holda sodir etilgan bo'lsa, eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki besh yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilishi yoki uch yilgacha ahloq tuzatish ishlari yoxud mol-mulk musodara qilinib, uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilinishi bilan jazolanadi.

Ushbu harakat:

- a) chegarani buzib o'tish, ya'ni bojxona xizmatining roziligini olmasdan turib, tovar yoki boshqa qimmatliklarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan ochiqdan-ochiq o'tkazish puli bilan;

b) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlab sodir etilgan bo‘lsa, mol-mulk musodara qilinib, uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Xizmat mavqeidan foydalangan holda bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzishda zarar summasi alohida yirik miqdorni tashkil etishi shart emas, ya’ni xizmat mavqeidan foydalanish mazkur jinoyatning mustaqil belgisini tashkil etadi.

Ob’yektiv jihatdan bojxona haqidagi qonunlar buzilishi tovarlar va boshqa qimmatliklarning O‘zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o‘tilishida ifodalanadi. Sub’yektiv jihatdan jinoyat, sodir etilgan jinoyatning to‘g‘ridan-to‘g‘ri sodir etilganligida ifodalanadi.

Aqli joyida bo‘lgan va 16 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi, xorijiy davlatlar fuqarosi yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxs jinoyat sub’yekti bo‘lishi mumkin.

JK ning 182-moddasida qayd etilgan jinoyatning ob’yektiv jihati tovarlar yoki boshqa buyumlarni olib o‘tish, ularni sodir etish usullari, olib o‘tilayotgan tovarlar va boshqa buyumlarning yirik miqdori bo‘yicha harakatlarni o‘z ichiga oladi. Jinoiy oqibatlarining boshlanishi talab etilmaydi.

Bojxona nazoratiga qalbaki hujjatlar, qasddan buzilgan ma’lumotlar mavjud bo‘lgan hujjatlar, shuningdek bojxona organlari bojxona nazorati ob’yektlarining O‘zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali o‘tishi bilan bog‘liq nohuquqiy qaror qabul qilinishi uchun ularni adashtirish maqsadida unga asos bo‘lmagan holda noqonuniy tuzilgan yoxud tasdiqlangan hujjatlarni taqdim etish hujjatlardan aldov yo‘li bilan foydalanish deb e’tirof etiladi. Muhrlarni, harflar va boshqa markirovkalarni soxtalashtirish, hujjatlardan aldov yo‘li bilan foydalanishdagi singari maqsadda qonuniy sifatda taqdim etiladigan o‘xshash belgilar qo‘yish bojxona birxillashtiruvchi vositalaridan aldash maqsadida foydalanish deb e’tirof etiladi.

Tovarlar va qimmatliklarning bojxona nazoratidan boshqa joyda olib o‘tilishi O‘zbekiston Respublikasi bojxona organlari belgilagan joylardan boshqa joyda yoki bojxona rasmiylashtiruvini amalga oshirishning belgilangan vaqtdan tashqarida amalga oshirilishi mumkin.

Ob’yektlarni bojxona nazoratidan olib o‘tish uchun buyumlarning aniqlashtirilishini qiyinlashtiradigan yashirin joylardan foydalanish yoki boshqa usullardan foydalanish yoxud bir xil buyumni boshqa buyumlar ko‘rinishiga o‘xshatish bojxona nazoratidan yashirish deb tushuniladi. Tovarlar yoki boshqa ob’yektlarni bojxona nazoratidan olib o‘tish miqdori mazkur moddaga izohga muvofiq, agar u eng kam oylik ish haqining yuz baravari va undan ortig‘iga teng bo‘lsa, alohida yirik miqdor deb tan olinadi.

Olib o‘tilayotgan buyumlar ularni turli bojxona rejimlarida va maxsus shart-sharoitlarda, jumladan qonun hujjatlarida yuz berayotgan o‘zgarishlarni hisobga olgan holda olib o‘tishning

maxsus qoidalarini belgilovchi qonun hujjatlari asosida mazkur modda ro'yxatiga tushuvchi buyumlar deb e'tirof etiladi.

14.5.KONTRABANDA TUSHUNCHASI VA KONTRABANDA

UCHUN JAVOBGARLIK

Kontrabanda tovarlar, valyuta va boshqa qimmatliklarni bojxona haqidagi qonunlarni buzgan holda davlat chegarasi orqali yashirincha olib o'tish. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq kontrabanda - ya'ni bojxona nazoratini chetlab yoki bojxona nazoratidan yashirib yoxud bojxona hujjatlari yoki vositalariga o'xshatib yasalgan hujjatlardan aldash yo'li bilan foydalanib, deklaratsiyasiz yoki boshqa nomga yozilgan deklaratsiyadan foydalanib, kuchli ta'sir qiluvchi zaharli, zaharlovchi, radioaktiv, portlovchi moddalar, portlash qurilmalari, qurol-yarog', shuningdek, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni yoki diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan o'tkazish, u mol-mulk musodara qilinib yoki musodara qilinmay besh yildan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Yadroviy, kimyoviy, biologik va ommaviy qirg'in qurolining boshqa turlarini, shunday qurollarni yaratishda foydalanilishi mumkinligi ayon bo'lgan material va moslamalarni, shuningdek giyohvandlik vositatori yoki psixotrop moddalarni ko'p miqdorlarda kontrabanda qilishda mol-mulk musodara qilinib, o'n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246-moddasi). Jinoyat tarkibi quyidagilarni tavsiflovchi belgilarning to'rt guruhini tashkil etadi: jinoyat ob'yekti, uning ob'yektiv jihatini, jinoyat sub'yekti va sub'yektiv tomon.

Jamiyatning xavfsizligini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlar kontrabanda jinoyati ob'yekti hisoblanadi. Ob'yektiv jihatdan kontrabanda taqiqdangan buyumlarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tilishida ifodalanadi. Sub'yektiv jihatdan jinoyat sodir etilgan jinoyatning qasddan sodir etilganligida ifodalanadi. Aqli joyida va o'n olti yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi, xorijiy davlat fuqarosi va fuqaroligi bo'lmagan shaxs jinoyat sub'yekti bo'lishi mumkin.

Kontrabanda uchun jinoiy javobgarlik O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali ushbu buyumlar MDH mamlakatlariga yoki MDH ga kirmaydigan mamlakatlarga olib o'tilishidan qat'iy nazar, Jinoyat kodeksining 246-moddasi dispozitsiyasida ko'rsatilgan ashyolarning g'ayriqonuniy olib o'tilishi bilan boshlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining «Kontrabanda va bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida» 1996 yil 27 fevraldagi 2-son qarorida quyidagilar tushuntirilgan:

a) jinoyat kodeksining 246 va 82-moddalari dispozitsiyalarida ko'rsatilgan buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishi deganda bojxona nazoratidan tashqari ularning bojxona organi joylashgan joydan boshqa joyda yoki bojxona rasmiylashtiruv va nazorati amalga oshiriladigan vaqtdan tashqari olib o'tilishi e'tirof etilishi kerak;

b) bojxona nazoratidan yashirgan holda Jinoyat kodeksining 246 va 182-moddalari dispozitsiyalarida ko'rsatilgan buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishi deganda ularning yashirin joylardan va ularni aniqlashning boshqa usullaridan yoki bir xil buyumlarga boshqa ko'rinish berish yo'li bilan olib o'tishdan foydalangan holda olib o'tilishi ham tushunilishi kerak. Maxsus saqdanadigan joylar deganda yashirin joylarni, shuningdek transport vositalaridagi kontrabanda maqsadlaridagi konstruktiv saqdanadigan joylar va oldindan bo'laklarga ajratilishi, montaj qilingan buyumlarni olib o'tish uchun asbob-uskunalar va moslamalarni hisoblash zarur;

c) hujjatlardan aldov yo'li bilan foydalanish deganda bojxona organiga buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarni bojxona chegarasi orqali olib o'tish uchun asos sifatida qalbaki hujjatlar, g'ayriqonuniy yo'l bilan olingan hujjatlar, yoxud soxta ma'lumotlar bor bo'lgan hujjatlar taqdim etilishini tushunish kerak;

d) O'zbekiston Respublikasi bojxona haqidagi qonun hujjatlariga muvofiq bojxona bixillashtiruv vositalari deganda tovarlar yoki boshqa boyliklarni ularga tamg'alar, muhrlar, raqamli, xavfli va boshqa markirovkalash belgilarini, bixillashtirish belgilarini, shtamplar qo'yishni, nusxa va namunalar olishni, tovarlarni, boshqa boyliklarni tavsiflashni, chizmalar chizishni, ko'lamli tasvirlar, fotosuratlar, rangli suratlar tayyorlashni, tovarga ilova qilinadigan hujjatlar va boshqa hujjatlardan foydalanishni bixillashtirish tushuniladi.

Bojxona bixillashtiruvchi vositalaridan aldash yo'li bilan foydalanish deganda, O'zbekiston Respublikasi yoxud boshqa davlatlarning bojxona organlari tomonidan qo'llanilgan bixillashtirish vositalarining o'zgartirilishi, yo'q qilinishi, shikast yetkazilishi yoki yo'qotilishi bilan bog'liq shaxslarning xatti-harakatlarini tushunish kerak;

e) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246-moddasida sanab o'tilgan, deklaratsiya to'ldirilgan yoki o'z nomi bilan deklaratsiya to'ldirilmagan kontrabanda buyumlari yoxud 182-moddada ko'rsatilgan tovarlar yoki boyliklar deganda, kontrabanda buyumlari yoki tovarlar yoxud boshqa boyliklarni deklaratsiya to'ldirish tartibi buzilish bilan bog'liq shaxslarning chegara orqali olib o'tish maqsadida, ya'ni deklaratsiya to'ldirish shakli va joyi to'g'risidagi bojxona haqidagi qonunning belgilangan talablariga rioya qilmaslik, uni amalga oshirish tartibi, deklaratsiya taqdim etish muddatlariga va boshqa qo'shimcha hujjatlarga rioya qilmaslik, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan yoki uning hududidan

olib chiqiladigan kontrabanda buyumlari, tovarlar yoki boshqa boyliklarga nisbatan deklaratsiyaga ularning nomi va soniga doir soxta ma'lumotlar kiritilishi bilan bog'liq xatti-harakatlari tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246 va 182-moddalarida ko'rsatilgan kontrabanda yoki bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi deb, buyumlar, tovar-moddiy boyliklarning O'zbekiston Respublikasi chegarasi orqali haqiqatda g'ayriqonuniy olib o'tilishi paytidan boshlab tamom bo'lgan jinoyat deb hisoblash kerak.

NAZORAT UCNUN SAVOLLAR.

- 1. Kimlar bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzganligi uchun javobgarlikka tortiladi?**
- 2. O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining nechanchi bo'lim va nechanchi moddalarida bojxona haqidagi qonunlar buzilishi turlari va ular buzilganligi uchun javobgarlik belgilangan?**
- 3. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun qanday jazolar beriladi?**
- 4. Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritish qanday bosqichlardan iborat bo'ladi?**
- 5. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi bayonmada qanday ma'lumotlar ko'rsatiladi?**
- 6. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqimlar nimalardan iborat?**
- 7. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarga nimalar kiradi?**
- 8. Bojxona organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib qanday qarorlardan birini chiqaradi?**

Kontrabanda yoki bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi – bu.